

วิทยานิพนธ์

การศึกษาวิเคราะห์ราชธรรมในวรรณกรรมที่สัมพันธ์กับกษัตริย์

AN ANALYTICAL STUDY OF ROYAL ETHICS IN
LITERARY WORKS RELATED TO KINGS

นางสาวทิพวรรณ บุญส่งเจริญ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

พ.ศ. 2551

ใบรับรองวิทยานิพนธ์

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (วรรณคดีไทย)

ปริญญา

วรรณคดีไทย

วรรณคดี

สาขา

ภาควิชา

เรื่อง การศึกษาวิเคราะห์ราชธรรมในวรรณกรรมที่สัมพันธ์กับกษัตริย์

An Analytical Study of Royal Ethics in Literary Works Related to Kings

นามผู้วิจัย นางสาวทิพวรรณ บุญส่งเจริญ

ได้พิจารณาเห็นชอบโดย

ประธานกรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ญาดา อารัมภีร, อ.ค.)

กรรมการ

(รองศาสตราจารย์ยุพร แสงทักษิณ, อ.ม.)

กรรมการ

(อาจารย์บุญเตือน ศรีวรพจน์, ศศ.ม.)

หัวหน้าภาควิชา

(อาจารย์วรรณ นาวิกมูล, M.A.)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์รับรองแล้ว

(รองศาสตราจารย์กัญจนา ชีระกุล, D.Agr.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่ ..... เดือน ..... พ.ศ. ....

วิทยานิพนธ์

เรื่อง

การศึกษาวิเคราะห์ราชธรรมในวรรณกรรมที่สัมพันธ์กับกษัตริย์

An Analytical Study of Royal Ethics in Literary Works Related to Kings

โดย

นางสาวทิพวรรณ บุญส่งเจริญ

เสนอ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เพื่อความสมบูรณ์แห่งปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (วรรณคดีไทย)

พ.ศ. 2551

ทิพพวรรณ บุญส่งเจริญ 2551: การศึกษาวิเคราะห์ราชธรรมในวรรณกรรมที่สัมพันธ์กับ
กษัตริย์ ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (วรรณคดีไทย) สาขาวรรณคดีไทย ภาควิชา
วรรณคดี ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพมหานคร อ.อ. 189 หน้า

วิทยานิพนธ์นี้มุ่งศึกษาวิเคราะห์ราชธรรมในวรรณกรรมที่สัมพันธ์กับกษัตริย์ทั้ง 5
ประเภท ได้แก่ วรรณกรรมคำสอนกษัตริย์โดยตรง วรรณกรรมขอพระเกียรติ วรรณกรรมศาสนา
วรรณกรรมตำรา และวรรณกรรมนิทานนิยาย เป็นจำนวน 23 เรื่อง

ผลการศึกษาดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าราชธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมที่สัมพันธ์กับกษัตริย์แสดงให้เห็น
เห็นว่าราชธรรมเกิดจากการผสมผสานหลักธรรมเข้ากับหลักการปกครองบ้านเมือง คำสอน
เกี่ยวกับราชธรรมสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ประการ คือราชธรรมในด้านความรู้ ได้แก่ ประการ
แรก วิชาความรู้ในศาสตร์ต่างๆ ที่เป็นพื้นฐานสำหรับการปกครองและอุบายอันเป็นความรู้ที่
ขึ้นอยู่กับบริบทและสถานการณ์ ประการที่สอง ราชธรรมที่เป็นแนวทางการประพฤติหมายถึง
พระราชจริยวัตรต่างๆ อันจะส่งเสริมให้มีพระบุคลิกสง่างามซึ่งสะท้อนให้เห็นอุดมคติ ค่านิยม
และความคาดหวังที่จะให้ผู้ปกครองมีจริยวัตรที่เหมาะสม และประการสุดท้าย ราชธรรมที่เป็น
หลักธรรมที่ใช้สำหรับเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตและการปกครองบ้านเมือง

เนื่องจากกษัตริย์ถือเป็นประมุขสูงสุดของรัฐ ผู้สอนย่อมมีอาจสั่งหรือสอนได้อย่างตรง
ไปมา วรรณกรรมเหล่านี้จึงเข้ามามีบทบาทในฐานะตำราที่กษัตริย์ใช้ศึกษาศาสตร์และศิลป์ใน
การปกครองบ้านเมือง กลวิธีในการสอนมีทั้งการยกย่องหรือเหตุการณ์ที่เคียดแค้นมาเป็นแนว
เทียบให้เข้าใจหลักธรรม

ในการศึกษาวิเคราะห์ในครั้งนี้ผู้วิจัยพบว่าวรรณกรรมที่สัมพันธ์กับกษัตริย์ย่อมเกี่ยวข้องกับ
สัมพันธ์กับสถานการณ์บ้านเมืองและสถาบันการเมืองการปกครอง อีกทั้งราชธรรมใน
วรรณกรรมเหล่านี้ใช้เป็นบรรทัดฐานในการประพฤติปฏิบัติพระองค์ของกษัตริย์ด้วย

Tippawan Boonsongcharoen 2008: An Analytical Study of Royal Ethics in
Literary Works Related to Kings. Master of Arts (Thai Literature), Major Field: Thai
Literature, Department of Literature. Thesis Advisor: Assistant Professor
Yada Arampee, Ph.D. 189 pages.

This thesis aims at making an analytical study of royal ethics in literary works
related to the monarch. These works can be classified into five categories: the ones
intended to provide direct instructions for the monarch, eulogies, religious literary works,
textbooks and tales. The total number of the works under study is 23.

The study reveals that, as found in the above mentioned literary works, royal ethics are
formed by the Buddhist and Hindu morals and administrative principles in combination. The
ethics can be divided into 3 types. The first one lies in a variety of knowledge areas
fundamental for administration, depending on diverse contextual situations. Another one is an
etiquette for charismatic conducts proper for an expected ideal ruler. The other is the guidance
for living a royal life and for good governance.

It is considered impertinent to teach a supreme ruler of the state directly; such literary
works, therefore, play an important role as textbooks on ruling art and science. The lessons are
given through allegories. Tales and past events are narrated so as to make the king conceive the
concealed morals.

The researcher finds that literature which is related to the monarch is also related to
contemporary social and political situations. The ethics as found in the literature under study
serve as norms for the monarch's conduct.

Student's signature

Thesis Advisor's signature

____ / ____ / ____

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความกรุณาอย่างยิ่งของผศ.ดร.ญาดา อารัมภีร, รศ.ยุพร แสงทักษิณ และอาจารย์บุญเดือน ศรีวรรณ ที่กรุณาเอาใจใส่ตรวจแก้วิทยานิพนธ์ ให้ข้อเสนอแนะ คำแนะนำอันมีประโยชน์แก่วิทยานิพนธ์เป็นอย่างยิ่ง ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณด้วยความซาบซึ้ง และขอกราบขอบพระคุณ ดร.สุพัตรา อินทนะ ผู้แทนบัณฑิตวิทยาลัย ซึ่งช่วยแก้ไขวิทยานิพนธ์ให้สมบูรณ์

ขอกราบขอบพระคุณ อาจารย์วรรณ นามิกมูล หัวหน้าภาควิชาวรรณคดี ที่อนุเคราะห์ แก้ไขบทคัดย่อภาษาอังกฤษ

ขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ในหลักสูตรปริญญาโทที่ให้ความรู้ด้านวิชาการ และ อาจารย์ในภาควิชาวรรณคดีที่ให้คำแนะนำที่มีค่าในการทำวิทยานิพนธ์นี้

ขอขอบคุณทุกกำลังใจจากเพื่อนร่วมรุ่นศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวรรณคดีไทย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ทุกคน และขอขอบคุณมิตรที่ไม่ทอดทิ้ง เอาใจช่วยเสมอมา ส่งกำลังใจ ให้ผ่านพ้นอุปสรรคปัญหาต่างๆ ในการทำวิทยานิพนธ์ให้สำเร็จ

ขอขอบคุณน้ำใจ คุณรัตติกาล สร้อยทอง ที่กรุณาสละเวลาอันมีค่าช่วยแปลบทคัดย่อเป็น ภาษาอังกฤษ คุณพรพรหม บุญถนอม คุณสมใจ โชติช่วง และคุณสินิทธิ์ สิทธิเสรีชน ที่ช่วยเหลือ ด้านเทคนิคคอมพิวเตอร์

ในท้ายที่สุดนี้ ขอกราบขอบพระคุณพ่อและแม่ผู้เป็นที่รักเคารพยิ่ง คอยสนับสนุนและให้กำลังใจ ตลอดจนให้โอกาสผู้วิจัยได้รับการศึกษาที่ดีและได้ศึกษาในสิ่งที่รักมาโดยตลอด

ทิพวรรณ บุญส่งเจริญ
เมษายน 2551

สารบัญ

	หน้า
บทที่ 1 บทนำ	1
ความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	7
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	7
ขอบเขตการวิจัย	8
วิธีการวิจัย	8
ระยะเวลาที่ใช้ในการวิจัย	8
นิยามศัพท์	9
บทที่ 2 การตรวจเอกสาร	10
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับราชธรรม	10
แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับสังคม	19
บทที่ 3 วรรณกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับราชธรรม	21
วรรณกรรมคำสอนกษัตริย์	21
ปุมราชธรรม	22
นิทานอิหร่านราชธรรม	23
โคลงทศรุดสอนพระราม	26
ราโชวาทชาดก	26
ฉันทอัยฎาพานร	27
พระโพธิสัตว์โกสามกนิ	27
ราชনীติ	28
วรรณกรรมขอพระเกียรติ	28
ขวนพ่ายโคลงคั่น	28
ลิลิตตะเลงพ่าย	29
โคลงคั่นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน	30
ลิลิตสุภาพตำรับพระบรมราชาภิเษกสัปตมราชมหาจักรีวงศ์	30

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
วรรณกรรมศาสนา	31
ไตรภูมิพระร่วง	32
ร่ายยาวมหาเวสสันดร	33
สามัคคีเภทคำฉันท์	35
มิลินทปัญหา	37
วรรณกรรมคำรา	38
คำราพิไชยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1	38
กาพย์พระไชยสุริยา	39
คำรับนางนพมาศ	40
ลิลิตกระบวนแห่พระกฐินพยุหยาตราทางสถลมารค	
และทางชลมารค	40
วรรณกรรมนิทานนิยาย	41
ลิลิตพระลอ	41
บทละครเรื่องรามเกียรติ์	42
ราชาธิราช	43
บทละครเรื่องไชยเชษฐ	44
บทที่ 4 วิเคราะห์ราชธรรมในวรรณกรรมที่สัมพันธ์กับกษัตริย์	46
เนื้อหา	46
สาระคำสอน	47
ลักษณะกษัตริย์ที่ปรากฏในวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับราชธรรม	93
ผลที่ได้รับจากการประพฤติหรือไม่ประพฤติตามหลักราชธรรม	115
รูปแบบ	120
กลวิธีการนำเสนอ	120
โวหาร	123

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 5 คุณค่าและบทบาทของราชธรรมในวรรณกรรมที่สัมพันธ์กับกษัตริย์	142
คุณค่าด้านบทบาทหน้าที่ของราชธรรมในวรรณกรรม	
ที่สัมพันธ์กับกษัตริย์	142
ด้านการเมืองการปกครอง	143
คุณค่าด้านการดำเนินชีวิต	146
ชีวิตประจำวัน	146
ชีวิตครอบครัว	149
ชีวิตการทำงาน	154
บทที่ 6 สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	160
สรุปผลการวิจัย	160
ข้อเสนอแนะ	161
เอกสารและสิ่งอ้างอิง	162
ภาคผนวก	170
ประวัติการศึกษาและการทำงาน	189

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

สถาบันกษัตริย์มีความสำคัญในสังคมไทยมาเป็นเวลาช้านาน โดยเฉพาะในการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เพราะกษัตริย์เป็นทั้งเจ้าแผ่นดิน เจ้าชีวิต และผู้นำสูงสุดของคนทั้งประเทศ มีหน้าที่รับผิดชอบในการปกครองบ้านเมืองดูแลประชาชนให้อยู่ร่มเย็นและเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนทั้งชาติ ดังนั้นกษัตริย์จะต้องอุทิศพระองค์เพื่อผลประโยชน์ของประเทศชาติ บ้านเมืองและประชาชน ต้องทรงทำนุบำรุงกิจการบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรือง มีสันติสุข ประชาชนอยู่ดีมีสุข ซึ่งความสงบสุขและความเจริญรุ่งเรืองเหล่านี้จะเกิดขึ้นมิได้หากผู้นำประเทศไม่ตั้งมั่นอยู่ในหลักธรรม ดังมีความเชื่อที่ปรากฏหลักฐานอยู่ในไตรภูมิโลกวินิจฉัยกถา (2534: 75-76) ว่า ถ้าท้าวพระยา พระยาอุปราช เสนาบดี และเสนาบดีทั้งปวงไม่เป็นธรรมแล้ว ไพร่ฟ้าประชาชนที่อยู่ในเขตแคว้นย่อมไม่มีคุณธรรม จริยธรรมด้วย

หลักธรรมของกษัตริย์ผู้เป็นทั้งเจ้าชีวิตเจ้าแผ่นดินที่ใช้ปกครองไพร่ฟ้านั้นมิได้มีแต่เพียงบทบาทที่นำมาใช้เป็นเครื่องมือกำกับอำนาจ หากแต่ยังหมายถึงวิชาความรู้เกี่ยวกับการปกครองที่กษัตริย์จะต้องทรงเรียนรู้สั่งสมสรรพศาสตร์ต่างๆ เพื่อนำมาดูแลแคว้นแคว้นแดนดินของพระองค์

ในสังคมไทยมีสถาบันกษัตริย์เป็นสถาบันปกครองสูงสุด ซึ่งคติในการปกครองในลักษณะนี้พบในแถบภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ระบอบการปกครองแบบกษัตริย์ในดินแดนแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลการเผยแพร่ด้านวัฒนธรรมต่างๆ มาจากอินเดีย ดังที่เชดส์ได้จำแนกไว้ 4 ประการ

1. คติการมีกษัตริย์ตามแบบฮินดู
2. การใช้สำนวนการเขียนแบบอักษะภาษาสันสกฤต

3. นิยายต่างๆ ที่รับมาจาก “รามายณะ” และ “มหากาณะ” “ปุราณะ” และหนังสือสันสกฤตอื่นๆ ที่เกี่ยวกับธรรมเนียมของกษัตริย์ และการสืบราชวงศ์ในกลุ่มแม่น้ำคงคา

4. การเคารพและเลียนแบบ “ธรรมศาสตร์” หรือกฎหมายอันศักดิ์สิทธิ์ของฮินดู และโดยเฉพาะ “มานวธรรมศาสตร์” หรือกฎหมายพระมนู (วรุณยูพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคณะ, 2522: 23)

การเผยแพร่อารยธรรมอินเดียด้านการปกครองระบอบกษัตริย์มีหลักฐานปรากฏอยู่ในพระเวทและคัมภีร์อื่นๆ ว่า สถานภาพของกษัตริย์หรือชนชั้นปกครองมีฐานะเสมอหรือใกล้เคียงเทพเจ้า ด้วยพิธีกรรมหรือความเชื่อ ดังที่ปรากฏร่องรอยทางโบราณคดีในแถบเอเชียอาคเนย์ที่แสดงถึงอารยธรรมอินเดียที่มีอายุไม่ต่ำกว่าพุทธศตวรรษที่ 7 – 8 (สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2522: 5) ซึ่งในช่วงนี้คงจะมีการติดต่อระหว่างอินเดียและภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากขึ้น มีภิกษุในพุทธศาสนาและพวกพราหมณ์ตลอดจนผู้มีความรู้เดินทางเข้ามาเป็นจำนวนมาก จึงทำให้มีหลักฐานทางวรรณคดีคือศิลาจารึกสันสกฤตขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 8 (สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2522: 5) สาเหตุที่มีการติดต่อแพร่หลายระหว่างประเทศอินเดียและภาคเอเชียอาคเนย์ในพุทธศตวรรษที่ 7 – 8 เกิดขึ้นจากการติดต่อค้าขาย

การเข้ามาเผยแพร่อารยธรรมอินเดียในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์นั้นอาจกล่าวได้ว่า ในขั้นต้นพวกพ่อค้าชาวอินเดียคงเดินทางเข้ามาติดต่อกับชาวพื้นเมืองก่อน ภายหลังจึงเป็นพวกพราหมณ์และพระภิกษุในพุทธศาสนาชาวอินเดีย การเผยแพร่อารยธรรมอินเดียนี้หมายรวมไปถึงตำราต่างๆ ของอินเดีย เช่นทางด้านกฎหมายคือธรรมศาสตร์ และการปกครองคืออรรถศาสตร์ ก็อาจเผยแพร่เข้ามาในระยะนี้ด้วย

สำหรับการปกครองของไทยนั้น มีสถาบันกษัตริย์เป็นประมุขสืบทอดการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาแต่ครั้งสมัยสุโขทัยมีรูปแบบการปกครองแบบปิตุราชาคือการปกครองแบบพ่อปกครองลูก พระมหากษัตริย์เปรียบเสมือนบิดาของไพร่ฟ้าประชาชน มีหน้าที่คุ้มครองป้องกันราษฎรให้ปลอดภัยจากข้าศึกศัตรู ดังนั้นกษัตริย์นอกจากจะเป็นหัวหน้าครอบครัวแล้วยังต้องเป็นนักรบที่เข้มแข็งสามารถปกป้องคุ้มครอง และเป็นทั้งผู้นำทั้งในยามศึกสงคราม เป็นตุลาการผู้พิพากษาคดี ให้ความยุติธรรมแก่ราษฎรอย่างเป็นธรรม ตัดสินชี้ขาดในข้อพิพาททั้งปวงด้วยความเอาใจใส่ทุกข์สุขของราษฎรอย่างใกล้ชิด ลักษณะเช่นนี้ทำให้กษัตริย์แสดงบทบาทหน้าที่เป็นแบบพ่อปกครองลูก หรือ พ่อเมือง ดังจะเห็นได้จากคำเรียกกษัตริย์ในสมัยสุโขทัยว่า “พ่อขุน”

เช่น พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ พ่อขุนบานเมือง พ่อขุนรามคำแหงมหาราช เป็นต้น หากราษฎรมีเรื่องเดือดร้อนขึ้นเมื่อใดสามารถมาสั่งกระดิ่งที่แขวนไว้หน้าประตูวังเพื่อให้กษัตริย์ช่วยขจัดปัญหา

ในปากประตูมีกระดิ่งอันหนึ่งแขวนไว้หั้น ไพร่ฟ้าหน้าปก กลางบ้านกลางเมือง มีถ้อยมีความ เจ็บท้องข้องใจ มันจะกล่าวถึงเจ้าถึงขุนบ่ไว้ ไปลั่นกระดิ่ง อันท่านแขวนไว้ พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองได้ยินเรียก เมื่อถามสวนความแก่นันด้วยชื่อ ไพร่ในเมืองสุโขทัยนี้ จึงชม

(กรมศิลปากร, 2500: 8)

ต่อมาเมื่อได้รับอิทธิพลทางพุทธศาสนา กษัตริย์สุโขทัยก็ทรงปกครองบ้านเมืองแบบธรรมราชา คือยึดมั่นในคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นหลักในการปกครองพระนามของกษัตริย์จึงเปลี่ยนเป็น “พระมหาธรรมราชา”

ในสมัยอยุธยาเมื่อมีการติดต่อกับชนชาติเขมรซึ่งนับถือศาสนาพราหมณ์ จึงมีการรับอิทธิพลทางคติการปกครองแบบเทวราชามาใช้ โดยเทิดทูนกษัตริย์เป็นเทพเจ้ามีอำนาจเหนือสรรพสิ่งทั้งปวง จากคติแบบเทวราชานี้ทำให้ฐานะของกษัตริย์เปลี่ยนจากพ่อเมืองมาเป็นผู้ปกครองที่มีอำนาจสูงสุด เรียกกษัตริย์ว่า “พระเจ้าอยู่หัว” ทรงเป็นผู้นำที่อยู่เหนือผู้อื่น เป็นเจ้าชีวิต เป็นเจ้าของทุกสิ่งทุกอย่าง ถึงแม้พระมหากษัตริย์จะมีพระราชอำนาจสูงสุด แต่อำนาจเหล่านั้นจะถูกควบคุมด้วยหลักธรรม เป็นหลักธรรมที่สืบเนื่องมาจากคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ ซึ่งไทยรับคติการปกครองนี้จากการเผยแพร่วัฒนธรรมอินเดียผ่านมาทางมอญ (สุภรณ์ โอเจริญ, 2541: 157)

ต่อมาในสมัยธนบุรี ถึงแม้ว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจะมีช่วงระยะเวลาในการครองราชย์ไม่นาน อีกทั้งยังอยู่ในภาวะที่ต้องทรงกอบกู้บ้านเมือง ขับไล่ข้าศึกศัตรู แต่ถึงกระนั้นพระองค์ยังคงดำรงความธรรมราชาด้วยพระวิริยะอุตสาหะ ทรงทำนุบำรุงฟื้นฟูบ้านเมืองให้คืนคงเหมือนคราวเมื่อครั้งบ้านเมืองยังดี

ในสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธฟ้าจุฬาโลกมหาราช ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีได้แสดงพระราชปณิธานในการปกครองบ้านเมืองไว้ในเรื่อง นิราศรบพม่าที่ท่าดินแดง ว่า

ตั้งใจจะอุปถัมภ์กบ   ขอยกพระพุทธศาสนา
จะป้องกันขอบขันฑสีมา   รักษาประชาชนและมนตรี

(พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 กลอนเพลงยานิราศเรื่องรบพม่าที่ทำดินแดง, ม.ป.ท.: 8)

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงยึดแนวคิดเรื่องการปกครองโดยธรรมหรือธรรมราชาเป็นหลัก ทรงวางรากฐานบ้านเมืองให้เป็นปึกแผ่นทั้งด้านศาสนจักรและอาณาจักร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้มีการสังคายนาพระไตรปิฎกและตรวจชำระกฎหมายตราสามดวง รวมทั้งทรงฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมของชาติทุกแขนงให้รุ่งเรืองดังเดิมนับเป็นการวางรากฐานทางระบบความคิดในเรื่องการนำหลักธรรมเป็นแนวปฏิบัติในการปกครองประเทศที่สืบเนื่องมาจนปัจจุบัน

นอกจากราษฎรจะยอมรับกษัตริย์แล้ว ยังคงมีความเชื่ออีกว่ากษัตริย์ทุกพระองค์จะต้องทรงตั้งมั่นในหลักธรรม นำหลักธรรมเหล่านี้มาคุ้มครองและทำประโยชน์ในแก่แผ่นดินและราษฎร ทั้งนี้อาจเป็นเพราะได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมจากอินเดียหล่อหลอมให้เกิดแนวความคิดในการนำราชธรรม ซึ่งมีทั้งพิธีกรรม ความเชื่อ คำสอนและคัมภีร์ทางศาสนา

พิธีกรรมมีส่วนสำคัญสำหรับส่งเสริมฐานะของกษัตริย์ให้มั่นคง พิธีราชาภิเษกเป็นพิธีสำคัญที่ประกอบเพื่อยกฐานะผู้ปกครองให้เป็นเทวราชา ในพิธีฯ จะมีการกล่าวว่ากษัตริย์คือพระอินทร์ พระประชาบดี และพระวิษณุ พราหมณ์ผู้ประกอบพิธีจะประกาศก่อนจบว่า “บัดนี้ ผู้เข้าพิธีบรมราชาภิเษก ได้กลายเป็นเทพเจ้าเหมือนเทพเจ้าทั้งหลายจงปกป้องคุ้มครองราชา” (ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์, 2537: 17)

พิธีนี้ทำให้กษัตริย์เป็นที่ยำเกรงดุจเทพเจ้า ส่วนการประกอบพิธีจะกระทำแตกต่างกันไปตามขนบธรรมเนียมประเพณีของแต่ละประเทศ สำหรับประเทศไทยได้รับเอาแนวปฏิบัติตามแบบอินเดีย พราหมณ์จึงมีส่วนอย่างมากในขั้นตอนพิธีการ เช่น เป็นผู้กล่าวคำถวายราชสมบัติ และเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ เป็นต้น

ในคัมภีร์พราหมณ์และอุปนิษัตซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของคัมภีร์พระเวทได้กล่าวถึงบทบาทความสัมพันธ์ของกษัตริย์ที่มีต่อสังคม เป็นรากฐานให้แก่ระบบศาสนาและปรัชญาของชาวฮินดู

คัมภีร์พุทธศาสนา เช่น พระไตรปิฎก ที่มกนิคาย มีกล่าวถึงมูลเหตุแห่งการเกิดและความหมายของ
วรรณกะกษัตริย์ว่า

เพราะเหตุผู้เป็นหัวหน้าอันมหาชนสมบัติดังนี้แล อักขระว่ามหาชาติสมมติจึงอุบัติขึ้นเป็น
อันดับแรก เพราะเหตุผู้ที่เป็นหัวหน้าเป็นใหญ่ยิ่งแห่งเขตทั้งหลายดังนี้แล อักขระว่ากษัตริย์
กษัตริย์จึงอุบัติขึ้นเป็นอันดับสอง เพราะเหตุผู้ที่เป็นหัวหน้ายังชนเหล่าอื่นให้สุขได้โดย
ธรรม ดังนี้แล อักขระด้วยราชาจึงอุบัติขึ้นเป็นอันดับสาม ด้วยประการดังนี้แล การบังเกิด
แห่งพวกกษัตริย์มีขึ้นได้เพราะอักขระที่รู้กันว่าเป็นของดี เป็นของโบราณอย่างนี้แล

(พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม 16, 2521: 119)

ศาสนาพุทธถือว่าสถาบันกษัตริย์มีลักษณะ 3 ประการ คือ กษัตริย์เป็นผู้ที่ได้รับเลือกอัน
ยิ่งใหญ่ กษัตริย์เป็นผู้นำบ้านเมือง ดูแลบ้านเมือง คุ้มครองประชาชน และทรงปกครองประชาชน
ให้อยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุขด้วยหลักธรรม

ส่วนตำราอรรถศาสตร์หรือตำราทางด้านการเมือง กล่าวถึงมูลเหตุจำเป็นที่ต้องมีกษัตริย์ว่า
สังคมเกิดสภาวะการฉุ่ยเหยิง ผู้คนจึงเลือกพระมनुขึ้นเป็นราชา และยอมเสียภาษีจำนวนหนึ่งแก่
ราชาเป็นค่าตอบแทนที่ดูแลทุกข์สุข ตำราเหล่านี้ถือเป็นรากฐานของการรักษาระเบียบของสังคม
ตำราทางการเมืองนี้มีส่วนในการวางรากฐานการปกครองแบบเป็นขั้น โดยมีระบอบการปกครอง
ซึ่งควบคุมอำนาจโดยพระราชา ผู้ซึ่งมีความประพฤติส่วนพระองค์นั้นตามราชันิธิ ซึ่งราชันินิธินี้จะ
เป็นส่วนที่ควบคุมความประพฤติของพระราชา (ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์, 2537: 20)

ราชธรรมจะเป็นเครื่องควบคุมและตัดสินว่าผู้ใดสมควรเป็นพระเจ้าแผ่นดินและพระเจ้า
แผ่นดินพระองค์นั้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ดีหรือไม่ (ปรีชา ช้างขวัญยืน, 2542: 19) เพราะว่าการ
ทรงธรรมถือเป็นหนึ่งในบทบาทหน้าที่อันสำคัญยิ่งของกษัตริย์ คือ ทรงเป็นทั้งผู้นำในด้าน
การเมืองการปกครองและเป็นผู้ในด้านการประพฤติดังมั่นในธรรม เป็นประมุขของศาสนาจักร
ควบคู่กับประมุขของศาสนาจักร ความเป็นธรรมราชานอกจากจะหมายถึงกษัตริย์ผู้รู้ธรรม ผู้
ประพฤติธรรมและประกอบด้วยบารมีตามหลักในทางพุทธศาสนาแล้ว ยังหมายรวมถึงหลักปฏิบัติ
ที่กษัตริย์ควรยึดถือในการปกครองเพื่อเป็นแนวทางในการสร้างความสงบสุขให้แก่สังคม
ราชธรรมจึงเข้ามามีบทบาทควบคุมอำนาจสูงสุดของกษัตริย์โดยทางอ้อม ซึ่งปรากฏอยู่ในรูปแบบ
การปกครองแบบธรรมราชาที่ดำเนินควบคู่ไปกับการปกครองแบบเทวราชาที่เชื่อว่ากษัตริย์มีฐานะ

เป็นเทพเจ้า มีพระราชอำนาจอันยิ่งใหญ่และศักดิ์สิทธิ์ เมื่อเทวราชาผนวกเข้ากับธรรมราชาจึงทำให้เกิดอำนาจที่อิงธรรมะ

สาระสำคัญของราชธรรมคือ กษัตริย์หรือผู้ปกครองประเทศพึงกระทำหน้าที่ของพระองค์ให้สมบูรณ์ ถ้าทรงปฏิบัติหน้าที่อย่างถึงพร้อมและมีธรรมะในการบำเพ็ญพระราชกรณียกิจทั้งปวง ก็ย่อมยังประโยชน์สุขแก่อาณาประชาราษฎร์และประเทศชาติบ้านเมือง

จะเห็นได้ว่าชาวอินเดียมีพิธีกรรม ความเชื่อ ตลอดจนตำราที่ส่งเสริมความยิ่งใหญ่ ความศักดิ์สิทธิ์ และความสำคัญของราชา พิธีกรรมและความเชื่อดังกล่าวได้แผ่อิทธิพลมายังภูมิภาคแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดังนั้นฐานะราชาของอินเดียโบราณและในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จึงมีสถานภาพเสมือนเทพ คือเป็นใหญ่เหนือมนุษย์ เป็นเจ้าของแผ่นดิน แต่อำนาจของราชาอยู่ในกรอบของธรรมศาสตร์ ซึ่งหมายถึงกฎหมายขนบธรรมเนียมประเพณีที่ยึดถือมาแต่โบราณ หรือหากเป็นราชาที่นับถือพระพุทธศาสนาที่อยู่ในทศพิธราชธรรม ฐานะและอำนาจของผู้ปกครองเป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างอาณาจักรหรือจักรวรรดิให้เป็นปึกแผ่น พิธีกรรมและความเชื่อดังกล่าวมาแล้วข้างต้นได้ช่วยเสริมให้ฐานะของผู้ปกครองมั่นคง เพราะการมีอำนาจที่ขึ้นอยู่กับความเชื่อทางศาสนาและขนบธรรมเนียมประเพณี ย่อมมั่นคงกว่าการมีฐานอำนาจเพียงอย่างเดียว เพราะพระราชผู้บริบูรณ์ด้วยราชธรรมเหล่านี้ย่อมนำหมู่พวณิกให้ได้รับความสุขทั่วหน้า

อย่างไรก็ตามจะเห็นได้ว่าสถาบันกษัตริย์มิได้ดำรงอยู่อย่างโดดเดี่ยว หากแต่ยังต้องพึ่งพิงอำนาจจากสถาบันศาสนาโดยผนวกเข้ากับพิธีกรรม ความเชื่อที่นำเอาหลักธรรมคำสอนเหล่านั้นมาเป็นเครื่องมือในการปกครองคน ปกครองตน ทั้งนี้อำนาจของกษัตริย์เหล่านี้ล้วนมีหลักธรรมมาเป็นแนวทางในการปฏิบัติ คำสั่งสอนราชธรรมเหล่านี้มีวรรณกรรมที่มีเนื้อหาสัมพันธ์กับกษัตริย์ เป็นเสมือนสื่อหรือพื้นที่ในการสั่งสอนสรรพวิทยาต่างๆ เนื่องจากความสำคัญของราชธรรมซึ่งเป็นหลักธรรมที่พระราชาพึงยึดถือปฏิบัตินั้นเป็นหลักธรรมที่ผู้รู้หรือปราชญ์นำมาใช้สำหรับสั่งสอนกษัตริย์ แต่ในฐานะที่กษัตริย์เป็นถึงประมุขเป็นผู้นำสูงสุดของประเทศ ดังนั้นการที่จะสั่งสอนโดยตรงย่อมเป็นการไม่เหมาะสม ราชธรรมจึงถูกนำมาสั่งสอนผ่านงานวรรณกรรมประเภทต่างๆ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับองค์กษัตริย์ โดยเฉพาะวรรณกรรมคำสอนสำหรับกษัตริย์ อีกทั้งยังปรากฏอยู่ในวรรณกรรมประเภทต่างๆ คือ วรรณกรรมขอพระเกียรติ วรรณกรรมศาสนา วรรณกรรมตำรา และวรรณกรรมประเภทนิทานนิยายอีกด้วย

วรรณกรรมเหล่านี้ล้วนมีกลวิธีการนำเสนอราชธรรมที่แตกต่างกันออกไปตามประเภทของวรรณกรรม แต่ละกลวิธีล้วนน่าสนใจและสอดคล้องกับลักษณะของวรรณกรรมประเภทนั้นๆ แม้ว่าราชธรรมจะเป็นเรื่องที่มุ่งสอนกษัตริย์โดยตรง แต่เนื้อหาของคำสอนนั้นมีลักษณะเป็นสากล เหมาะที่คนทั่วไปจะประพฤติปฏิบัติตามหรือนำไปเป็นข้อคิดในการดำรงชีวิตได้เป็นอย่างดี ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์ราชธรรมในวรรณกรรมที่สัมพันธ์กับกษัตริย์ เพื่อวิเคราะห์และแสดงให้เห็นถึงคุณค่าและความสำคัญของราชธรรม อีกทั้งวิเคราะห์ราชธรรมที่นำมาประยุกต์ใช้ในการเมืองการปกครองและด้านการดำเนินชีวิต

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ราชธรรมในวรรณกรรมที่สัมพันธ์กับกษัตริย์ โดยศึกษาจากวรรณกรรมประเภทต่างๆ ดังนี้ วรรณกรรมคำสอนกษัตริย์ วรรณกรรมขอพระเกียรติ วรรณกรรมศาสนา วรรณกรรมตำรา และวรรณกรรมนิทานนิยาย
2. เพื่อศึกษาวิเคราะห์และแสดงให้เห็นถึงความสำคัญ คุณค่า และอิทธิพลของราชธรรม
3. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ราชธรรมที่นำมาประยุกต์ใช้ในการเมืองการปกครองและด้านการดำเนินชีวิต

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ทราบถึงราชธรรมอันเป็นหลักธรรมที่กษัตริย์พึงยึดถือปฏิบัติ ซึ่งกวีได้นำมาเป็นเนื้อหาอยู่ในวรรณกรรมประเภทต่างๆ เพื่อสั่งสอนและโน้มน้าวกษัตริย์ใช้เป็นแนวทางปกครองประเทศ
2. ทำให้เห็นกลวิธีในการนำเสนอราชธรรมในวรรณกรรมประเภทต่างๆ
3. ทำให้ตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของกษัตริย์ที่ทรงปกครองบ้านเมืองและราษฎรให้อยู่อย่างร่มเย็นภายใต้พระบรมโพธิสมภาร

4. ทำให้สามารถนำราชธรรมมาใช้ในการดำเนินชีวิตทั้งชีวิตประจำวัน ชีวิตครอบครัว และ
ชีวิตการทำงาน

ขอบเขตการวิจัย

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ผู้วิจัยศึกษาข้อมูลจากวรรณกรรมประเภทต่างๆ ที่สัมพันธ์กับกษัตริย์
เฉพาะที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับราชธรรม โดยพิจารณาจากลักษณะเนื้อหาของวรรณกรรมในแต่ละ
ประเภทที่ปรากฏราชธรรมแทรกอยู่เท่าที่มีหลักฐานปรากฏในขณะนี้ ซึ่งเลือกศึกษาประเภทละ 4
เรื่อง เพื่อเป็นตัวอย่างแสดงให้เห็นถึงพฤติกรรมของตัวละครที่ยึดหรือไม่ยึดราชธรรมในการ
ปกครองบ้านเมือง

วิธีการวิจัย

1. ศึกษาวิเคราะห์เอกสารที่เป็นแหล่งข้อมูล โดยเก็บรวบรวมราชธรรมที่ปรากฏใน
วรรณกรรมประเภทต่างๆ ที่สัมพันธ์กับกษัตริย์
2. รวบรวมข้อมูลจากงานวิจัย บทความ วิทยานิพนธ์ และเอกสารที่เกี่ยวข้องกับงาน
ศึกษาวิจัย
3. วิเคราะห์ข้อมูล
4. สรุปผลการวิจัยที่ได้จากการศึกษาค้นคว้า แล้วนำมาเรียบเรียงเสนอเป็นรูปเล่ม
วิทยานิพนธ์ฉบับสมบูรณ์

ระยะเวลาที่ใช้ในการวิจัย

ระยะเวลาที่ใช้ดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ราชธรรมในวรรณกรรมที่สัมพันธ์กับกษัตริย์” ใช้
ระยะเวลาดำเนินการวิจัยตั้งแต่ พฤศจิกายน 2547 – เมษายน 2551

แผนการดำเนินงาน

1. ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง	พฤศจิกายน - กุมภาพันธ์ 2548
2. ขออนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์	กุมภาพันธ์ 2548
3. ศึกษาข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล	กุมภาพันธ์ 2548 - มิถุนายน 2550
4. เรียบเรียงผลการวิจัย	กรกฎาคม 2550 - มีนาคม 2551
5. จัดพิมพ์เป็นรูปเล่ม	พฤษภาคม 2551

นิยามศัพท์

ราชธรรม หมายถึงธรรมสำหรับกษัตริย์ ถือเป็นคุณสมบัติของนักปกครองที่ดีในการปกครองแผ่นดินโดยธรรมเพื่อให้เกิดความสุขสงบแก่ประชาชน เป็นพระราชจริยวัตรที่กษัตริย์พึงประพฤติปฏิบัติ

วรรณกรรมที่สัมพันธ์กับกษัตริย์ หมายถึงวรรณกรรมที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวข้องกับกษัตริย์ โดยการศึกษาวิเคราะห์ในที่นี้เน้นเฉพาะด้านการปกครอง

บทที่ 2

การตรวจเอกสาร

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ราชธรรมในวรรณกรรมที่สัมพันธ์กับกษัตริย์”
ผู้วิจัยได้ตรวจเอกสารที่เกี่ยวข้องดังนี้

1. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับราชธรรม
2. แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับสังคม

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับราชธรรม

1. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับราชธรรม

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (2526: 2) ในงานวิจัยเรื่อง “ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท” ทรงศึกษาเรื่องทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท ผลการวิจัยพบว่า เรื่องบารมีเป็นที่รู้จักแพร่หลายในหมู่ผู้นับถือพุทธศาสนาแบบเถรวาท ในคัมภีร์รุ่นแรกคำว่าบารมีหมายถึงความเป็นเลิศในทางใดทางหนึ่ง ต่อมาในคัมภีร์รุ่นหลังได้นำคำว่าบารมีมาใช้เรียกเป็นชื่อหมวดธรรม 10 ประการ ซึ่งพระโพธิสัตว์บำเพ็ญเพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า และแบ่งการปฏิบัติธรรมเหล่านั้นในแต่ละข้อเป็น 3 ระดับตามความยากง่าย คือ บารมี อุปบารมี ปรมัตถบารมี ความหมายอย่างหลังนี้ได้เป็นที่แพร่หลายต่อมา ในประเทศไทยนอกจากจะใช้คำว่าบารมีในความหมายดังกล่าวแล้ว ยังใช้คำว่าบารมีกับพระมหากษัตริย์ด้วย คือหมายถึงคุณธรรมที่บำเพ็ญแล้วทำให้เป็นพระมหากษัตริย์ซึ่งทำให้เกิดอำนาจอันชอบธรรมในการปกครองและเป็นที่พึ่งของปวงชน ซึ่งส่งอิทธิพลให้เกิดความคิดเรื่องธรรมราชา

ปรีชา ช่างขวัญยืน (2542: 26) อธิบายเรื่องจักรพรรดิวัตรไว้ในงานวิจัยเรื่อง “ธรรมรัฐ-ธรรมราชา” ว่า จักรกัณฐ์ที่กล่าวถึงนี้แสดงให้เห็นว่าการปกครองของธรรมราชานั้นมุ่งเน้นความสุขของคนทุกหมู่เหล่า ทั้งภายในรัฐและแก่ผู้ปกครองของรัฐประเทศราช ภายในรัฐก็ให้ความสุขความปลอดภัยแก่คนใกล้ชิดติดตามพระองค์แผ่ขยายออกไปถึงประชาชนทุกหมู่เหล่า

เลยไปจนถึงสัตว์ทั้งหลาย แต่ถ้าเทียบกับทศพิธราชธรรมแล้ว วัตรเกือบทั้งหมดอาจจัดเข้าหัวข้อเดียวของทศพิธราชธรรม คือ ทาน ได้

สมบัติ จันทรวงศ์ และ ชัยอนันต์ สมุทรวณิช (2523: 11-12) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ความคิดทางการเมืองไทย” ทำให้เห็นถึงความสำคัญของสถาบันกษัตริย์และความสัมพันธ์ที่มีต่อสถาบันอื่นๆ ในสังคม สรุปได้ว่าตามความคิดของศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธ กษัตริย์มิได้เป็นเพียงผู้นำทางการเมืองของรัฐเท่านั้น แต่กษัตริย์ยังเป็นผู้ปกครองรัฐและสังคม กษัตริย์เป็นศูนย์กลางที่สำคัญที่สุดของสังคม และเป็นจักรกลของการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของสังคม การเปลี่ยนในทางดีขึ้นหรือเสื่อมลงของสังคม ซึ่งปรากฏทั้งทางด้านสภาวะทางธรรมชาติและทั้งบทบาทความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคมขึ้นอยู่กับว่ามีหรือไม่มีคุณธรรมของผู้ปกครอง จนอาจกล่าวได้ว่าผู้ปกครองมีความเป็นจักรวาลอยู่ในตัวเอง เพราะผู้ปกครองต้องรับผิดชอบไม่เฉพาะแต่ผลที่เกิดจากการใช้อำนาจทางการเมืองเท่านั้น หากยังต้องรับผิดชอบต่อการเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติ เช่น ความวิปริตของดินฟ้าอากาศ ทุพภิกขภัย นานาประการอีกด้วย ความคิดเช่นนี้ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางศาสนา ตำรา พงศาวดาร และคำพยากรณ์ของไทยหลายยุคหลายสมัย ซึ่งต่างก็เชื่อมโยงความเป็นไปของสังคมกับการมีหรือไม่มีธรรมของกษัตริย์

กุสุมา รักษมณี (2525: 50 - 53) ได้อธิบายถึงนิทานอุทาหรณ์ซึ่งเป็นนิทานลักษณะเดียวกับที่ปรากฏในวรรณกรรมที่สัมพันธ์กับกษัตริย์ไว้ในงานวิจัยเรื่อง “นิทานอุทาหรณ์ในวรรณคดีสันสกฤต” ว่า นิทานอุทาหรณ์คือ เรื่องเล่าเพื่อยกเป็นตัวอย่างและเป็นคติสอนใจ ผู้เล่ายกมาเป็นตัวอย่างให้เห็นว่าเรื่องจริงที่จะเกิดขึ้นในปัจจุบันอาจจะเป็นเช่นเดียวกับเรื่องสมมุติที่เกิดขึ้นแล้วในอดีตก็ได้ นิทานอุทาหรณ์จึงมีลักษณะของเรื่องในอดีตที่เป็นตัวอย่างจากเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ มีวัตถุประสงค์ในการเล่าเพื่อเป็นข้อเปรียบเทียบเหมือนบทอุปมา มีลักษณะของเรื่องสมมุติเหมือนกับนิทานทั่วไปและมักจะมีตัวละครเป็นสัตว์เหมือนนิทานสัตว์ วัตถุประสงค์ของนิทานอุทาหรณ์คือ มีคติสอนใจเหมือนภายิต คตินั้นอาจปรากฏอยู่ในบทนำของนิทานหรือในบทสรุปของนิทาน บางครั้งปรากฏในรูปคำพูดของตัวละคร

ทัศนีย์ สีนสกุล (2526: 74) ได้ศึกษาวิเคราะห์ในงานวิจัยเรื่อง “จักรพรรดิราชย์ในคดีอินเดีย” ศึกษาและวิเคราะห์ระบอบการปกครองของพระจักรพรรดิ กษัตริย์ในอุดมคติของอินเดีย จากวรรณคดีสันสกฤตและวรรณคดีบาลี การศึกษาเรื่องราวของพระจักรพรรดิคือการศึกษาดูมคติสูงสุดของชนชั้นวรรณะกษัตริย์ อันได้แก่การบำเพ็ญหน้าที่ในการปกครองประเทศโดยมีหลัก

ศีลธรรมและจริยธรรมเป็นรากฐาน คติเรื่องพระจักรพรรดิของอินเดียแพร่หลายเข้ามาในเมืองไทย ตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี พระเจ้าลิไทแห่งราชวงศ์สุโขทัย ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องราวของพระจักรพรรดิไว้ในเตภูมิกถาหรือไตรภูมิพระร่วง นอกจากนี้ในตำนานและพงศาวดารต่างๆ ของไทยก็มีเรื่องราวของพระจักรพรรดิปรากฏอยู่ด้วยเช่นกัน

สุภาพรรณ ณ บางช้าง (2533: 109-113) ศึกษาเรื่องราวชาวกาชาดในงานวิจัยเรื่อง “วิวัฒนาการวรรณคดีบาสายพระสุตตันปิฎกที่แต่งในประเทศไทย” ผลการศึกษาพบว่าชาวกาชาดเป็นผลงานเรียบเรียงของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายอรัญวาสีซึ่งแต่งถวายสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเมื่อ จ.ศ. 1037 หรือ พ.ศ. 2218 นอกจากนี้ยังปรากฏว่ามีหนังสืออีกเล่มหนึ่งที่จัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2470 ชื่อ วิทิศชาดก มีเนื้อความเป็นสำนวนเดียวกันกับชาวกาชาด ในการแต่งเรื่องราวชาวกาชาดนี้ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์อาจได้แนวคิดมาจากเรื่องราวชาวกาชาดในชาดกฏฐกถาของพระพุทธโฆสะแห่งลังกา ส่วนการพิมพ์เผยแพร่มีหลักฐานว่าเผยแพร่โดยเฉพาะในรูปการจัดพิมพ์ 2 เรื่อง คือ ชาวกาชาดจัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2456 และ วิทิศชาดกจัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2470

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้เสนอความคิดเห็นไว้ว่า ชาวกาชาด หรือ วิทิศชาดก ไม่มีรูปแบบโครงสร้างชาดกที่สมบูรณ์ของอรรถกาชาดคือ ไม่มีปัจจุบันวัตถุ แสดงเหตุที่มาที่ทำให้พระพุทธเจ้าแสดงชาดก ไม่มีสโมธานแสดงการกลับชาติของบุคคลในเรื่องมาสู่สมัยพุทธกาล ในส่วนเนื้อเรื่องผู้แต่งอาศัยตัวละคร ฉาก และเหตุการณ์เข้ามาประกอบพอเป็นเหตุที่นำมาสู่สารธรรม 38 ประการ เป็นการอาศัยรูปแบบชาดกหรือนิทาน ด้วยเหตุนี้ตัวละคร ฉาก และเหตุการณ์ในเรื่องจึงถูกนำเสนออย่างง่าย ไม่ซับซ้อน เสนอสาระหลักของเรื่องคือสารธรรม 38 ประการไปตามลำดับ

พระศรีสุธรรมเมธี (2536: 7-8) ได้ศึกษาเชิงวิเคราะห์ในงานวิจัยเรื่อง “อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีต่อแนวความคิดทางการเมืองการปกครองของพระเจ้าลิไทศึกษาเฉพาะกรณี: ไตรภูมิพระร่วง (เตภูมิกถา)” ได้ข้อสรุปจากการวิจัยว่า แนวความคิดทางการเมืองการปกครองของพระเจ้าลิไทที่ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนา ทำให้เกิดวิวัฒนาการการเปลี่ยนแปลงจากความเชื่อในอำนาจของกษัตริย์หรือผู้ปกครองในฐานะของนักรบ เป็นความเชื่อในอำนาจของกษัตริย์หรือผู้ปกครองในฐานะพระราชา สิทธิอำนาจ และความชอบธรรมในการกำหนดชนชั้นในสังคมให้เป็นไปตามกฎแห่งกรรมตามแนวพระพุทธศาสนาไม่ใช่ตามชาตินิยม

อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีต่อการเมืองการปกครองในสมัยพระเจ้าลิไทถือเป็นพื้นฐานทางจริยธรรมของสังคมและวัฒนธรรมการปกครองของประเทศ

กรณีการ สัตตปรัง (2541: 1-3) ศึกษาวิเคราะห์ในงานวิจัยเรื่อง “ราชาธิราช สามก๊ก และไซอัน โลกทัศน์ชนชั้นนำไทย” จากการวิเคราะห์พบว่า วรรณกรรมทั้ง 3 เรื่องนี้แฝงไว้ด้วยโลกทัศน์ทางการเมืองของชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ 1 โดยวรรณกรรมทั้ง 3 เรื่องมีความสอดคล้องกลมกลืนกันในด้านคุณสมบัติเชิงอุดมคติของผู้ที่เป็นกษัตริย์ว่าต้องเป็นผู้มีบุญญาบารมีและปัญญาบารมี รวมทั้งมีหน้าที่ในการบำรุงพระศาสนาและยังประโยชน์สุขให้แก่อาณาประชาราษฎร์และสัตว์โลกทั้งปวงเพื่อให้พ้นจากห้วงสงสารวัฏ วรรณกรรมทั้ง 3 เรื่องนี้สะท้อนให้เห็นว่าผู้ที่มีบุญญาบารมีและสติปัญญาเท่านั้นที่จะเป็นผู้ที่เหมาะสมในการขึ้นครองราชย์ วรรณกรรมเหล่านี้มิได้เป็นเพียงแค่การฟื้นฟูตามจารีตที่เคยมีมาเท่านั้น แต่ยังเป็นสื่อในการกล่อมเกลางานการเมือง และเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับกลุ่มชนชั้นนำใหม่ โดยให้ความสำคัญกับเรื่องของคุณสมบัติและภารกิจหน้าที่ของผู้ที่เป็นกษัตริย์

ฉัตรินทร โพธิ์ศิริ (2542: 1) ศึกษาวิเคราะห์ในงานวิจัยเรื่อง “ลักษณะความเป็นธรรมราชาของกษัตริย์ในวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” ผลการวิจัยพบว่า คุณธรรมที่แสดงถึงความเป็นธรรมราชาของกษัตริย์ส่วนใหญ่อยู่ในหลักทศพิธราชธรรมและสอดคล้องกับธรรมจักรวรรดิวัตร แต่พบว่ามีอาการอ้างอิงถึงหลักจักรวรรดิวัตรน้อยกว่าหลักทศพิธราชธรรม ซึ่งสาเหตุที่เป็นเช่นนี้สันนิษฐานว่าเกิดจากลักษณะของหลักธรรมจักรวรรดิวัตรเน้นกิจเฉพาะของกษัตริย์เป็นส่วนใหญ่ ผู้วิจัยสรุปว่า ธรรมราชาที่ปรากฏในวรรณคดีจากความคิดของกวีคือธรรมราชาผู้ตั้งมั่นอยู่ในทศพิธราชธรรม

2. เอกสารและบทความที่เกี่ยวข้องกับราชธรรม

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ได้ทรงแสดงพระธรรมเทศนาเรื่อง ทศพิธราชธรรมในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ซึ่งอยู่ในเอกสารเรื่อง “ทศพิธราชธรรม” (ทรงวิทย์ แก้วศรี, 2530: 12) ความตอนหนึ่งกล่าวถึง ทศพิธราชธรรมไว้ว่าทศพิธราชธรรม หมายถึงหลักธรรมประจำองค์กษัตริย์ หรือคุณธรรมของผู้ปกครองบ้านเมือง 10 ประการ ดังนี้

ประมวล รุจนเสรี (2548: 22-23) อธิบายความหมาย **จักรพรรดิวัตร** ไว้ในเอกสารเรื่อง “พระราชอำนาจ” ว่าเป็นข้อประพฤติปฏิบัติสำหรับพระจักรพรรดิ มี 12 ประการ

1. พระจักรพรรดิพึงทรงปกป้องคุ้มครองประชาชน ทหาร เสนาบดี ให้ตั้งอยู่ในศีลธรรม
2. ควรผูกไมตรีกับประเทศอื่น และปกป้องคุ้มครองกษัตริย์เมืองต่างๆ ที่เป็นเมืองประเทศราช
3. อนุเคราะห์พระบรมวงศานุวงศ์ พระราชวงศ์ และปกป้องคุ้มครองบริวาร
4. ปกป้องคุ้มครองพราหมณ์และคหบดี
5. พึงทำให้ชาวนิคมน และชาวชนบทมีความชื่นชมเช่นเดียวกับคฤหบดี
6. ปกป้องคุ้มครองชาวชนบท
7. พึงประทานความปลอดภัยแก่สัตว์ทั้งหลาย
8. พึงห้ามปรามราษฎรมิให้การกระทำสิ่งที่ไม่ชอบธรรม
9. พึงประทานทรัพย์แก่ผู้ไม่มีทรัพย์
10. พึงเข้าไปหาสมณพราหมณ์และไต่ถามปัญหา
11. พึงละอธรรมราคะหรือการห้ามจิตมิให้ต้องการไปในที่กษัตริย์ไม่ควรเสด็จ
12. พึงละวิสมโลภะหรือการละความโลภมิให้ปรารถนาในลาภที่กษัตริย์ไม่ควรได้

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงอรรถาธิบายราชสังคหวัตถุไว้ในเอกสารเรื่อง “ทศพิธราชธรรม” ว่า ราชสังคหวัตถุ คือการทำนุบำรุงทวยราษฎร์ให้ประชาชาติดำรงอยู่ในเอกภาพและสามัคคี ด้วยหลักธรรมที่เรียกว่า ราชสังคหวัตถุ หมายถึงหลักการสงเคราะห์ประชาชนของพระราชา มีอยู่ 4 ประการ ได้แก่ **สุสมณ** ความที่ทรงพระปรีชาในการบำรุงธัญญาหารให้บริบูรณ์ในพระราชอาณาเขตหนึ่ง **ปริสเมธ** ความที่ทรงพระปรีชาในการสงเคราะห์บุรุษหนึ่ง **สมมาปาธ** อุบายเครื่องผูกคล้องน้ำใจมนุษย์ให้นิยมยินดีหนึ่ง **วาจาเปยุย** ตรัสพระวาจาอ่อนหวานควรดื่มไว้ในใจ ทำความเป็นที่รักให้เกิด (ทรงวิทย์ แก้วศรี, 2530: 13)

นอกจากนี้พระพรหมคุณาภรณ์ (2548: 30) ได้อธิบายถึงหลักธรรมที่มีความสำคัญต่อผู้นำประเทศเอาไว้ในเอกสารเรื่อง “ธรรมานุชิวติ” ว่า นักปกครองจะต้องประพฤติตามหลักธรรมของนักปกครองแล้ว ยังจะต้องละเว้นอกติ เพราะจะต้องมีใจเป็นกลาง นักปกครองเมื่อปฏิบัติหน้าที่พึงเว้นความลำเอียงหรือความประพฤติกเล็ดเคลื่อนจากธรรม 4 ประการ คือ **นันทาคติ** ลำเอียงเพราะชอบ **โทสาคติ** ลำเอียงเพราะชัง **โมหาคติ** ลำเอียงเพราะหลงหรือเขลา และ **ภยาคติ** ลำเอียง

เพราะขาดกลัว และอานิสงส์ของผู้ดำรงตนตั้งมั่นอยู่ในธรรมย่อมได้อานิสงส์ยิ่งกว่าการบูชาพระพุทธรูป 1 ปี

นายทอง หงส์ลดารมภ์ (2533: 1) แปลราชนิติพากย์บาลีเป็นไทยในคำราในเอกสารเรื่อง “ราชนิติ ธรรมนิติ โลกนิติปกรณ์” ได้ให้ความเห็นว่า คำรราชนิติหรือที่เรียกชื่อในภาษาบาลีว่า ราชนิติปกรณ์ เป็นคัมภีร์โบราณ งดงามไว้โดยพราหมณ์อนันตญาณและพราหมณ์คณามิสสระ ราชนิติเป็นบทธรรมสุภาษิต คำสอนพระเจ้าแผ่นดิน เป็นหลักฐานการปกครองของราชาธิปไตย สมัยโบราณ คนแต่ก่อนตั้งแต่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่สมัยก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ในเมืองไทยนี้ใช้หลักการนี้แทบทั้งหมด แม้ในปัจจุบันนี้ก็นำมาประยุกต์ใช้

ศรีสุดา จริยากุล (2541: 5) เขียนเอกสารประกอบการสอนไว้ในเอกสารเรื่อง “เอกสาร การสอนชุดวิชาภาษาไทย 4 หน่วยที่ 8-15” ของมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช กล่าวถึงเนื้อหา ของวรรณคดีคำสอนสรุปไว้ว่า วรรณคดีคำสอนก็คือวรรณคดีที่มีเนื้อหาเป็นเชิงสั่งสอนทั้งในทาง โลกและทางธรรม ในทางโลกได้แก่ การสั่งสอนวิชาการ วิชาชีพ หรือขนบธรรมเนียมประเพณี ส่วนในทางธรรมนั้น ได้แก่ การสั่งสอนศาสนาและจริยธรรมซึ่งเป็นแนวทางประพฤตินของบุคคล ผู้วิจัยได้อธิบายเพิ่มเรื่องสาระคำสอนของวรรณคดีประเภทนี้ไว้ว่า วรรณคดีคำสอนส่วนใหญ่จะ ได้รับอิทธิพลมาจากหลักธรรมและปรัชญาพุทธศาสนา แก่นของเรื่องที่สอนจึงมีอยู่ 5 ลักษณะ คือ สอนพุทธปรัชญา สอนจริยธรรมและความประพฤติน สอนขนบธรรมเนียมประเพณี สอนหลัก รัฐศาสตร์ และสอนวิชาการศาสตร์ต่างๆ

นิยะดา เหล่าสุนทร และคณะ (2542) ศึกษาเรื่องวรรณกรรมคำสอนในเอกสารประกอบการ สัมมนาเรื่อง “ภูมิปัญญาของคนไทย: ศึกษาจากวรรณกรรมคำสอน” ผลจากการศึกษาพบว่า วรรณกรรมคำสอนของไทยได้สะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาไทยที่ได้กำหนดแบบแผนการประพฤติน ปฏิบัติของคนตามบทบาทหน้าที่และสถานภาพในสังคม พิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ ศึกษา วิวัฒนาการคำสอนของไทย โดยเริ่มตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ สำหรับวรรณกรรม คำสอนสำหรับกษัตริย์นั้น สิริวรรณ วงษ์ทัต ได้รวบรวมวรรณกรรมคำสอนสำหรับกษัตริย์ตั้งแต่ สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งมีทั้งหมด 4 เรื่อง คือ เรื่อง ราโฆวาทชาดก โคลงทศรถ สอนพระราม พระโพธิสัตว์โกสามกนิ และฉันทอภัยพานรโดยประมวลคำสอนสำหรับกษัตริย์ใน

ด้านต่างๆ คือ การประพาดิตน การสมาคม ธรรมชาติของมนุษย์ คุณลักษณะของบุคคล และ ความสำคัญของความรู้

ชัตสุณี สินธุสิงห์ (2544: 31) เขียนเกี่ยวกับค่านิยม วัฒนธรรม และการประพาดิตนปฏิบัติตนของคนในสังคมไว้ในเอกสาร “วรรณคดีทศนา” ว่า ในด้านอิทธิพลของวรรณคดีอาจไม่เห็นชัดเจนและจับพัตนเหมือนในด้านอื่น จนทำให้เหมือนกับว่าไม่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงใดๆ ในสังคม แต่อิทธิพลของวรรณคดีจะค่อยๆ แทรกซึมเข้าไปในชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คน ซึ่งยิดคตินิยมที่เสนอไว้ในวรรณคดีเป็นแบบอย่างหรือบรรทัดฐานโดยไม่รู้ตัว วรรณคดีที่มีลักษณะดังกล่าวอาจเป็นวรรณคดีคำสอนโดยตรง เช่น วรรณคดีศาสนา นิทานธรรมและสุภาษิต หรือวรรณคดีประเภทอื่นซึ่งแทรกแนวทางการดำเนินชีวิตไว้ให้ผู้อ่านได้เรียนรู้ นอกจากวรรณกรรมทางศาสนาแล้ว วรรณกรรมคำสอนประเภทอื่นอันได้แก่ สุภาษิตและนิทานธรรมต่างก็มีอิทธิพลต่อแนวความคิด ค่านิยม และการประพาดิตนของคนในสังคมด้วยเช่นกัน สุภาษิตและนิทานธรรมต่างรวบรวมคดีในการดำเนินชีวิตที่จะควบคุมกาย วาจา ใจ ของคนในสังคมให้ประพาดิตนให้เหมาะสม วรรณกรรมประเภทนี้แทรกซึมเข้าไปในความคิดผู้อ่านได้โดยง่าย เพราะผูกเป็นเรื่องราวที่เป็นตัวอย่างแสดงให้เห็นชัดเจนถึงคติหรือคำสอน

ทองต่อ กล้ายไม้ ณ อยุธยา (2526: 39) เขียนบทความเรื่อง “ทศพิธราชธรรมในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช” กล่าวถึงความเป็นมาในเรื่องการทรงธรรมของกษัตริย์ สรุปความคิดในเรื่องที่มาของธรรมแห่งกษัตริย์ได้ดังนี้ ทศพิธราชธรรมเป็นธรรมที่มีมาก่อนพุทธกาล อาจกล่าวได้ว่าเป็นปรัชญาการเมืองของโลกตะวันออกที่วางกรอบปฏิบัติของผู้มีอำนาจปกครอง นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาได้รับเข้าใจเป็นธรรมในศาสนาของตน

สายวรุณ น้อยนิมิตร (2546: 1) ศึกษาวิเคราะห์บทความเรื่อง “ชาดกกับคำสอนของพระราชา” ในวารสารภาษาและวรรณคดีไทย พบว่า วรรณกรรมคำสอนของพระราชานั้นส่วนใหญ่ได้หลักธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติจากพุทธธรรมที่เป็นรากฐานในสังคมไทยมาตั้งแต่รับพุทธศาสนามาเป็นศาสนาหลักของชุมชน คำสอนสำหรับพระราชาได้แก่ ราชธรรมของชนชั้นปกครอง 3 หมวด คือ ทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตร 12 ราชสังคหวัตถุ 4 ซึ่งที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมคำสอนของไทยนั้นน่าจะมีที่มาจากชาดกและวรรณกรรมเกี่ยวกับการปกครองของอินเดีย ส่วนราชจริยวัตรของพระราชา เมื่อพิจารณาหลักคำสอนโดยรวมแล้ว พบว่ามักสอนโดยตรงซึ่งมีหลักสำคัญคือ การดูแล

ประชากรอยู่ให้เป็นสุข การบำรุงพระญาติวงศ์ การระมัดระวังวาจา การหลงใหลสตรีเพศ คำสอนเหล่านี้สะท้อนให้เห็นค่านิยมอุดมคติของคนในสังคมที่มีต่อชนชั้นปกครอง

วรพร ภู่งศ์พันธุ์ (2546: 150) ศึกษาวิเคราะห์บทความเรื่อง “สถาบันกษัตริย์กับกฎหมายเทียรบาล” ในวารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร พบว่า แม้ประเทศไทยจะเปลี่ยนการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาสู่ระบอบประชาธิปไตย แต่ความสำคัญของสถาบันกษัตริย์ก็มิได้ลดลง ภาพของสถาบันกษัตริย์กับกฎหมายเทียรบาลแสดงให้เห็นภาพของสมมติเทวดา หรือกษัตริย์ผู้มีทิพภาวะ ส่วนภาพของกษัตริย์ในวรรณกรรมโดยเฉพาะวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา กษัตริย์จะมีความใกล้ชิดกับประชาชน ขณะที่ในกฎหมายเทียรบาลกษัตริย์จะมีความห่างไกลประชาชน และแบ่งชนชั้นชัดเจน ดังนั้นภาพลักษณ์ของกษัตริย์ที่ปรากฏในกฎหมายเทียรบาลจึงแตกต่างไปจากภาพลักษณ์ของกษัตริย์ในวรรณกรรมคำสอนที่กวีคาดหวังให้กษัตริย์เป็น

มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ (2547ก: 179-180) ได้ศึกษาเรื่องพระมหากษัตริย์ในบทความเรื่อง “พระมหากษัตริย์” ใน “มณีปิ่นนิพนธ์” พบว่า ตามคติพราหมณ์หน้าที่แรกและหน้าที่ที่สำคัญที่สุดของพระราชาคือ เป็นผู้นำในสงคราม ดังปรากฏในคัมภีร์โอดเรยพราหมณะซึ่งแต่งในราวศตวรรษที่ 8 หรือที่ 7 ก่อนคริสตกาล อธิบายถึงมูลเหตุที่มีพระราชว่า ครั้นหนึ่งเทวดาทำสงครามกับเหล่าอสูร เหล่าเทวดาเป็นฝ่ายพ่ายแพ้จึงมาชุมนุมกันเพื่อเลือกเทวดาองค์หนึ่งเป็นพระราชาหรือผู้นำของตนในการทำสงคราม ต่อมากัมภีร์โอดติริยะอุปนิษทก็อธิบายทำนองเดียวกัน ต่างกันแต่เพียงว่าในอุปนิษทเหล่าเทพไม่ได้เลือกพระราชาตนเอง แต่ได้พระอินทร์โอรสของพระพรชาบดีมาเป็นพระราชาของพวกเขา โอดติริยะอุปนิษทยังกล่าวไว้อย่างชัดเจนว่าหน้าที่หลักของพระราชาคือทำสงคราม โดยเฉพาะการทำสงครามเพื่อขยายอาณาจักรว่าเป็นราชธรรมที่สำคัญที่สุด

สมบัติ จันทรวงศ์ (2547: 237-253) ศึกษาวิเคราะห์พระยาจักรพรรดิราชไว้ในบทความเรื่อง “พระยาจักรพรรดิราชในไตรภูมิพระร่วง: ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับความหมายทางการเมือง” ใน “บทพิจารณาว่าด้วยวรรณกรรมการเมืองและประวัติศาสตร์” สรุปได้ว่าผู้นิพนธ์ไตรภูมิพระร่วงแทรกความมุ่งหมายทางการเมือง ไตรภูมิพระร่วงเป็นการจัดลำดับชั้น โดยใช้หลักธรรมของพุทธศาสนาเป็นเครื่องมืออธิบายและแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่ผู้นิพนธ์ได้รวมเอาพระยาจักรพรรดิราชเข้าไว้ในฝ่ายของผู้มีบุญที่จะมาเกิดในชมพูทวีป และกล่าวถึงที่มาของพระยาจักรพรรดิราชไว้ 2 ระดับ คือ ภาวะก่อนเป็นมนุษย์ของพระยาจักรพรรดิราช และกัจจวัตรเมื่อเป็น

พระญาณจักรพรรดิราชแล้ว มีการอธิบายบทบาทของพระญาณจักรพรรดิราชว่าเป็นเสมือนตัวแทนของพระพุทธเจ้าในโลกขณะที่ไม่มีพระพุทธเจ้า ซึ่งผู้นิพนธ์พยายามที่จะผสมผสานความเป็นผู้มีบุญหรือเป็นผู้ทรงธรรมรวมเข้ากับการเป็นกษัตริย์

สมบัติ จันทรวงศ์ (2547: 276-277) ยังได้ศึกษาเรื่อง “ราชনীติ: บทวิเคราะห์” ไว้ในบทความเรื่อง “บทพิจารณาว่าด้วยวรรณกรรมการเมืองและประวัติศาสตร์” พบว่าแนวความคิดหลักของราชনীติ นั้นไม่ต่างจากแนวความคิดทางการเมืองแบบของอินเดียโบราณ ซึ่งปรากฏออกมาในรูปคัมภีร์ต่างๆ ที่มุ่งสอนวิธีการดำเนินงานตามหน้าที่ของกษัตริย์ให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ทั้งนี้โดยมีข้อสมมุติฐานไว้ล่วงหน้าว่า ภาระหน้าที่และอุดมคติของการเป็นกษัตริย์ที่ดีนั้นเป็นอย่างไร ในขณะที่เดียวกันคำสอนประเภทนี้ก็มุ่งย้ำว่าธรรมชาติของกษัตริย์ในฐานะเป็นธรรมชาติของวรรณะก็คือการปฏิบัติตามหน้าที่ความรับผิดชอบของตน ผู้วิจัยยังได้พบว่าราชনীติมีบทบาทและความสำคัญต่อความคิดทางการเมืองของไทยและผู้มีอำนาจซึ่งรู้จักราชনীตินั้นเลือกใช้หรือเข้าใจคำสอนของราชনীติ

กรมศิลปากร (2545) ได้จัดพิมพ์เผยแพร่เอกสารเรื่อง “ตำราพิไชยสงคราม ฉบับรัชกาลที่ 1” รวมทั้งสิ้นจำนวน 6 เล่มสมุดไทย โดยลำดับที่ 6 กล่าวถึงเนาวพัตติ ซึ่งต้นฉบับตำราพิไชยสงครามฉบับนี้เป็นฉบับที่ไม่มีอยู่ในตำราพิไชยสงครามฉบับหมอบรัดเลย์

ในปีเดียวกัน กรมศิลปากรได้จัดพิมพ์เผยแพร่เอกสารเรื่อง “ปุมราชธรรม” เอกสารสมัยอยุธยาจากหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีสขึ้น ปุมราชธรรมประกอบด้วยเนื้อหา 3 ตอน คือ ตอนแรกว่าด้วยราชธรรม เป็นคำสอนหรือข้อแนะนำให้กษัตริย์ทรงปฏิบัติ ตอนกลางว่าด้วยราชพัตติธรรมหรือเนาวพัตติ ได้แก่ความฉลาดรู้แจ้ง 9 ประการ มีการนำเอาเรื่องราวในอดีตมาเป็นอุทาหรณ์ และตอนท้ายว่าด้วยเรื่องราชวิจารณ์ธรรม เป็นหลักที่กษัตริย์จะต้องทรงใคร่ครวญพิจารณาบุคคลที่มีคุณสมบัติเหมาะสมให้ดำรงตำแหน่งต่างๆ

จากเอกสารและงานวิจัยข้างต้นทำให้เห็นว่า วรรณกรรมคำสอนเป็นเสมือนหนังสือชี้แนะแนวทางการประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้อง ความดีงามของคนในสังคมเริ่มตั้งแต่ระดับครอบครัวจนถึงระดับประเทศ นับตั้งแต่ในสมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์จะเห็นได้ว่ามีวรรณกรรมคำสอนเป็นจำนวนมาก เนื้อหาของวรรณกรรมจะว่าด้วยเรื่องการสอนบุคคลประเภทต่างๆ เช่น พระราชา พระราชโอรส พระธิดา ข้าราชการ บุคคลทั่วไป

ราชธรรมเป็นหลักธรรมคำสอนที่อยู่ควบคู่มากับสถาบันกษัตริย์ของไทยมาเป็นเวลาช้านาน มีความสัมพันธ์กับระบอบธรรมราชา กษัตริย์ทรงยึดมั่นธรรมะเพื่อปกครองราษฎรให้อยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข และจากการศึกษาที่ผ่านมาพบว่าวรรณกรรมคำสอนเป็นวรรณกรรมอีกประเภทหนึ่งที่มีผู้นิยมนำมาศึกษาวิเคราะห์ในแง่ของความเชื่อและค่านิยมหรือพิจารณาตามสาระคำสอนที่สอดคล้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ จะเห็นได้ว่าการศึกษาค้นคว้าวรรณกรรมคำสอนส่วนใหญ่นั้นจะเน้นไปที่การรวบรวมหลักธรรมคำสอนประเภทต่างๆ การพิจารณาสาระคำสั่งสอนที่ปรากฏอยู่ในเรื่องนั้นๆ และการศึกษาควบคู่ไปกับสภาพสังคมและมิติทางประวัติศาสตร์ โดยใช้ความคิดทางด้านสังคมเป็นส่วนประกอบในการศึกษา ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาเกี่ยวกับราชธรรมในวรรณกรรมที่สัมพันธ์กับกษัตริย์ ซึ่งมีกลวิธีการนำเสนอราชธรรมในวรรณกรรมประเภทต่างๆ อีกทั้งศึกษาถึงคุณค่าและความสำคัญของราชธรรมในฐานะของหลักธรรมสำคัญที่อยู่คู่กับสถาบันกษัตริย์ตลอดมา รวมถึงการวิเคราะห์คุณค่าและความสำคัญของราชธรรมที่นำมาประยุกต์ใช้ในการเมืองการปกครองและด้านการดำเนินชีวิต

2. แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับสังคม

เนื่องจากสถาบันกษัตริย์มีความสำคัญต่อสังคมไทย เพราะเป็นทั้งสถาบันหลักในด้านการปกครองและยังมีความสัมพันธ์กับบริบททางสังคมโดยตรง ดังนั้นเพื่อให้การศึกษามีประสิทธิภาพ ราชธรรมในวรรณกรรมที่สัมพันธ์กับกษัตริย์เป็นไปอย่างกว้างขวางและครอบคลุมทุกแง่มุม ผู้วิจัยจึงประยุกต์การศึกษาวรรณคดีกับศาสตร์ทางด้านสังคมวิทยา โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานความคิดว่ากวีเป็นส่วนหนึ่งของสังคมจึงย่อมได้รับอิทธิพลจากกรอบความคิด บริบท ตลอดจนสิ่งแวดล้อมในสังคมซึ่งส่งผลกระทบต่องานของกวี ในฐานะที่กวีเป็นผู้สร้างสรรค์งานวรรณกรรม และถือเป็นสมาชิกหน่วยหนึ่งของสังคม ดังนั้นในวรรณกรรมเรื่องหนึ่งย่อมสะท้อนภาพทั้งที่เป็นประสบการณ์ของกวีและจินตนาการที่อยู่ภายใต้เงื่อนไขของสังคมในช่วงเวลานั้นๆ

ผู้วิจัยเลือกศึกษาวิเคราะห์ราชธรรมในวรรณกรรมที่สัมพันธ์กับกษัตริย์ด้วยแนวคิดและทฤษฎีทางสังคมวิทยา เพราะเป็นศาสตร์ที่อธิบายพฤติกรรมทางสังคมของมนุษย์อย่างเป็นระบบ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ผู้ศึกษามีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับระบบสังคม โครงสร้างสังคม และสามารถประยุกต์ความรู้ความเข้าใจเหล่านี้มาใช้ประโยชน์ในการศึกษาวิเคราะห์สังคมในด้านต่างๆ ได้

สังคมิวิทยามีแนวคิดและทฤษฎีที่สามารถนำมาใช้ศึกษาวิเคราะห์ราชธรรมในวรรณกรรมที่สัมพันธ์กับกษัตริย์ ดังนี้

จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ และคณะ (2540: 8-9) กล่าวถึงขอบเขตของสังคมิวิทยาไว้ในงานวิจัยเรื่อง “สังคมิวิทยา” ว่า สิ่งที่สังคมิวิทยามุ่งศึกษาและพยายามอธิบายก็คือความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมของมนุษย์กับสิ่งที่เรียกว่า “สังคม” นักสังคมิมองพฤติกรรมต่างๆของมนุษย์ว่าเป็น “พฤติกรรมทางสังคม” มนุษย์คิดและกระทำภายใต้การบีบคั้นโดยพลังของกฎเกณฑ์ทางสังคมอันได้แก่ความเชื่อทางศาสนา จารีตประเพณี กฎหมาย ค่านิยมของกลุ่ม โดยจุดมุ่งหมายสำคัญของแนวคิดทางสังคมิวิทยาคือ การอธิบายพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมเพื่อให้เข้าใจใน “ธรรมชาติ” ของมนุษย์ในอีกแง่มุมหนึ่ง

บทที่ 3

วรรณกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับราชธรรม

ลิตธา พินิจกุล (2525: 165) อธิบายถึงวรรณกรรมคำสอนว่าหมายถึง วรรณคดีเรื่องใดเรื่องหนึ่งก็ตามที่เขียนขึ้นโดยมีจุดประสงค์เพื่อสั่งสอนหลักการของศาสตร์ต่างๆ เป็นต้นว่า จริยศาสตร์ ปรัชญา หรือศิลปะ วรรณคดีประเภทนี้ได้แก่ นิทานธรรมต่างๆ ซึ่งผู้แต่งได้รับความประทับใจจากเหตุการณ์ในชีวิตประจำวัน จากคำสั่งสอนศีลธรรมในศาสนาหรือจากความฉลาดหลักแหลมในการแก้ปัญหาของนักปราชญ์หรือเรียกว่า กวี ว่าจะเห็นได้จากนิทานชาดก นิทานธรรมบท สุภาษิตโลกนิติ สุภาษิตพระร่วง นิทานอีสป เป็นต้น ดังนั้นวรรณกรรมคำสอนเป็นหนังสือชี้แนะแนวทางการประพฤติปฏิบัติในทางที่ถูกต้อง ดีงามของคนในสังคมเริ่มตั้งแต่ระดับครอบครัวจนถึงระดับประเทศ นับตั้งแต่ในสมัยสุโขทัยต่อเนื่องมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ จะเห็นได้ว่ามีวรรณกรรมคำสอนเป็นจำนวนมาก เนื้อหาของวรรณกรรมว่าด้วยเรื่องการสอนบุคคลประเภทต่างๆ ในเรื่องของศาสตร์แขนงต่างๆ

วรรณกรรมคำสอนกษัตริย์

วรรณกรรมคำสอนกษัตริย์ถือว่าเป็นหนังสือที่มีความสำคัญ เป็นส่วนหนึ่งของการนำมาใช้เป็นแนวทางการปกครองบ้านเมือง โดยเฉพาะการนำราชธรรมมาเป็นหลักในการบริหารปกครองประเทศ ซึ่งสาระสำคัญของราชธรรมจะเน้นให้กษัตริย์หรือผู้ปกครองประเทศทรงปฏิบัติหน้าที่ให้สมบูรณ์ ถ้าทรงปฏิบัติหน้าที่อย่างถึงพร้อมและมีธรรมะในการบำเพ็ญพระราชกรณียกิจทั้งปวง ก็ย่อมยังประโยชน์สุขแก่อาณาประชาราษฎร์และประเทศชาติบ้านเมือง

วรรณกรรมคำสอนที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับคำสอนสำหรับกษัตริย์เป็นวรรณกรรมที่กวีประพันธ์ขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อสอนกษัตริย์ในเรื่องการประพฤติปฏิบัติหน้าที่และความรับผิดชอบในการปกครองประเทศและประชาชน

วรรณกรรมประเภทคำสอนสอนกษัตริย์โดยตรง ได้แก่เรื่อง ปุณราชธรรม นิทานอิหร่าน ราชธรรม ไคลงทศรตสอนพระราม ราโชวาทชาดก ฉันทอัยภูพานร พระโพธิสัตว์โกสามกนิ และราชনীติ ซึ่งเนื้อหาโดยสังเขปมีดังนี้

1. ปุจฉาธรรม

ผู้แต่ง ไม่ปรากฏนามของผู้แต่ง กรมศิลปากรพิมพ์เผยแพร่ พ.ศ. 2545 เอกสารคัดลอกมาจากสำเนาซึ่งเก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส เอกสารต้นฉบับเป็นสมุดไทยขาว ตัวอักษรไทย ภาษาไทย เขียนด้วยหมึกดำ ตัวอักษรและอักขรวิธีที่ปรากฏในเอกสารสันนิษฐานว่าเอกสารนี้น่าจะมีอายุเก่าถึงสมัยอยุธยา

ลักษณะคำประพันธ์ เนื้อหาส่วนแรกแต่งเป็นความเรียงร้อยแก้ว ส่วนตอนท้ายแต่งด้วยร้อยและแทรกโคลงสี่สุภาพ 2 บท

เนื้อหา กล่าวถึงข้อธรรมต่างๆ สำหรับกษัตริย์และประมวลข้อธรรมที่กษัตริย์พึงทรงปฏิบัติ โดยแบ่งเนื้อหาเป็น 3 ตอน ได้แก่

ตอนที่ 1 ว่าด้วย ราชธรรม คือสิ่งที่กษัตริย์พึงทรงปฏิบัติ ความตอนต้นกล่าวถึงพระพุทธเจ้าทั้ง 5 พระองค์ในภัทรกัลป์ สรรเสริญพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันและพระสาวกองค์สำคัญ จากนั้นอธิบายข้อธรรมต่างๆ โดยยกชาดก พระสูตร และอดีตนิทานมาประกอบ เพื่อเน้นว่ากษัตริย์พระองค์ใดทรงกอปรด้วยพระปัญญาและมีราชปुरुหิตที่ประกอบด้วยปัญญาที่นำความร่มเย็นเป็นสุขมาสู่ราษฎร

ตอนที่ 2 ว่าด้วย ราชพยัตติธรรม คือความฉลาดรู้แจ้ง 9 ประการ กล่าวถึงลักษณะของพยัตติ 9 ประการ หรือ เนาวพยัตติ เนื้อหากล่าวถึงความมีปัญญารู้แจ้ง 9 ประการที่กษัตริย์จะต้องตระหนัก ได้แก่ จาเรพยติ ความฉลาดที่รู้จักพิจารณาหาความรู้, โยคพยติ ความฉลาดของผู้เป็นใหญ่ แบ่งออกเป็น 4 ประการคือ โยคศรี การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา โยคพล การรู้จักผูกใจไพร่พล โยคเสนางค์ การเตรียมกำลังรบให้พร้อมสรรพอยู่เสมอ โยคยาตรา การรู้จักถุกษยาม, โมเจพยติ ความฉลาดที่รู้จักรักษาตัวให้รอดพ้นจากอันตราย, ฉายาพยติ ความชาญฉลาดที่รู้จักรักษาตัวและวิชาไว้ให้ได้, ธาราพยติ ความฉลาดจากการคิดคำนวณ, สัตวพยติ ความฉลาดจากการสามารถผูกใจคนไว้ด้วยวาจาที่สุภาพอ่อนโยน, เลหเลหาพยติ ความฉลาดที่เกิดจากเลี้ยงชีวิตให้รอดในทางที่ดีที่ชอบไม่ประมาท, สุฉิลาพยติ ความฉลาดในการหยั่งรู้กลอุบายของผู้อื่น โดยการยกนิทานอุทาหรณ์ 3 เรื่องมาเปรียบเทียบ ได้แก่ เรื่องกระต่ายหลอกราชสีห์ให้โคดบ่อตาย เรื่องมโหสถบัณฑิต เรื่องพระเจ้ากรุงสะเทิมกับพระเจ้ากรุงพุกาม และสันนิทพยติ ความฉลาดในการรู้จักสิ่งสวยงาม

ตอนที่ 3 ว่าด้วย ราชวิจารณ์ธรรม คือวิธีเลือกใช้เสวกามาตย์ที่ประกอบด้วยคุณธรรมและอุปนิสัยเหมาะสมกับตำแหน่งต่างๆ

2. นิทานอิหร่านราชธรรม

ผู้แต่ง ไม่ปรากฏนามของผู้แต่ง นิทานอิหร่านราชธรรมเป็นวรรณคดีที่รู้จักกันแพร่หลายมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เดิมเรียกว่าเรื่องสิบสองเหลี่ยมเพราะเรียกตามจารึกที่ผนังมณฑป 12 เหลี่ยม ซึ่งเป็นสถานที่บรรจุพระศพของพระเจ้านารายณ์วาทินกษัตริย์เปอร์เซีย นิทานอิหร่านราชธรรมเดิมคงเป็นของชาวเปอร์เซีย โดยอาจเข้ามาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เพราะมีคณะราชทูตเปอร์เซียเข้ามาและเชิญชวนพระองค์ให้เข้ารับนับถือศาสนาอิสลาม ทูตเปอร์เซียคนนั้นอาจนำหนังสือเรื่องนี้เข้ามาและสมเด็จพระนารายณ์ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แปลออกเป็นภาษาไทย ดังมีหลักฐานปรากฏว่าหนังสือเรื่องนี้มีฉบับเขียนตัวทองในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และยังมีฉบับอื่นๆ อีกหลายฉบับ

ลักษณะคำประพันธ์ แต่งด้วยร้อยแก้ว

เนื้อหาแสดงถึงราชธรรมสำหรับกษัตริย์ กล่าวถึงพระเจ้ามนูแห่งกรุงแบกแดดทรงค้นพบมณฑป 12 เหลี่ยม ซึ่งพระเจ้าหรมุกสร้างไว้เพื่อบรรจุพระศพของพระเจ้านารายณ์วาทินพระราชาบิดาและได้จารึกนิทานไว้เหลี่ยมละเรื่อง เนื้อหาโดยสังเขปมีดังนี้

นิทานเรื่องที่ 1 พระเจ้าริคุนหาโลหิตเด็กเป็นกระสาขยา กล่าวถึงพระเจ้าริคุนประจวบต้องใช้โลหิตเด็กมาประกอบโอสถมิฉะนั้นจะสวรรคต แต่เด็กได้ทูลเตือนพระสดีว่าถึงจะนำโลหิตมาประกอบโอสถก็หลีกเลี่ยงหนีจากความตายไปไม่พ้น พระองค์จึงปล่อยเด็กไปเพราะพระองค์เป็นกษัตริย์ที่ทรงธรรม จึงส่งผลให้พระองค์หายจากอาการประชวร

นิทานเรื่องที่ 2 เรื่องพระเจ้าหุมายุนคิดเก็บภาษีผลทับทิม พระเจ้าหุมายุนเสด็จประพาสป่าระหว่างทางเกิดกระหายน้ำ เจ้าของสวนทับทิมจึงนำผลทับทิมมาคั้นน้ำให้พระองค์ดื่ม กษัตริย์กลับคิดเรียกเก็บภาษีทับทิม ต่อมาเมื่อคั้นน้ำจากผลทับทิมจึงได้น้ำน้อย เจ้าของสวนจึงรู้ว่าคงเป็นเพราะพระราชาคิดจะเก็บภาษีจึงทำให้น้ำทับทิมแห้งไป ดังนั้นพระองค์จึงยกเลิกความคิดเก็บภาษี ทำให้

ทับทิมกลับมีน้ำมากเช่นเดิม เมื่อพระเจ้าหุมาขุน ไม่คิดเก็บอากรเพิ่ม ส่งผลให้พระองค์เก็บส่วยอากรได้มากขึ้นทุกปีๆ

นิทานเรื่องที่ 3 เรื่องพระเจ้าสันหยันยังเด็กเพราะเข้าใจว่าเป็นเนื้อ พระเจ้าสันหยันเห็นพุ่มไม้ไหนก็เข้าใจว่าเป็นเนื้อจึงยิงธนูไล่เด็กจนถึงแก่ความตาย พระองค์จึงให้ทหารไปตามหาพ่อแม่ของเด็กเพื่อจัดงานศพให้ แล้วนำทองคำสูงเท่าพระองค์แล้ววางธนูไว้บนกองทอง และขอให้รับเอาทองไว้ แต่หากยังมีจิตคิดโกรธก็ขอให้ยิงให้ตายด้วยธนู

นิทานเรื่องที่ 4 เรื่องพระเจ้าบรหมาตั้งคนคดโกงเป็นเสนาบดี พระเจ้าบรหมาละเลยราชการบ้านเมือง ปลอ่ยให้อำมาตย์ที่คดโกงดูแลปกครองบ้านเมืองแทน ประชาชนที่เดือดร้อนจึงพากันหนีไปอยู่อาศัยบ้านเมืองอื่น ฝ่ายอำมาตย์ผู้คดโกงแต่งหนังสือไปถึงเจ้าเมืองต่างๆ ให้ยกทัพมาปราบปราม เพราะกษัตริย์ไม่เอาใจใส่ในกิจการบ้านเมืองทำให้ราษฎรเดือดร้อน แต่ทว่าบัดนี้กาลให้เกิดนิมิตเตือนพระสติพระเจ้าบรหมาให้รู้พระองค์ก่อน จึงสามารถลงโทษเสนาบดีที่คดโกงได้

นิทานเรื่องที่ 5 เรื่องสัตว์เดรัจฉานร้องทุกข์ต่อพระเจ้าเนาวสว่าง พระเจ้าเนาวสว่างให้แขวนระฆังเพื่อให้ราษฎรมาร้องทุกข์ วันหนึ่งมีล่อพอมเหลือแต่หนังหุ้มกระดูกมาร้องทุกข์ พระองค์จึงให้สืบหาเจ้าของแล้วสอบถามถึงสาเหตุที่ล่อพอม จึงรู้ว่าเจ้าของล่อเลี้ยงดูอย่างดีเมื่อยังใช้งาน แต่เมื่อแก่ใช้งานไม่ได้แล้วก็ปล่อยให้หากินเอง พระราชาเห็นว่ามิชอบ จึงให้เจ้าของเลี้ยงดูให้อาหารดังเดิม เหตุการณ์ที่กษัตริย์ทรงธรรมแม้แต่กับสัตว์เดรัจฉานมาร้องทุกข์ต่อพระองค์ก็ยังทรงเอาเป็นธุระนั้นจึงกลายเป็นที่เลื่องลือ

นิทานเรื่องที่ 6 เรื่องพระเจ้าเนาวสว่างพิพากษาทรรพ์แผ่นดิน เศรษฐีตักยาคนึงขายบ้านให้เศรษฐีใหม่ ผู้มาอยู่ใหม่ขุดดินเพื่อปลูกเรือนพบสมบัติที่ฝังเอาไว้จึงจะยกให้เจ้าของเดิม แต่เจ้าของเดิมไม่รับเพราะถือว่าได้ขายให้พร้อมกับบ้านแล้ว เมื่อต่างฝ่ายต่างไม่รับ จึงไปให้กษัตริย์ตัดสิน พระองค์จึงตัดสินให้บุตรชายหญิงของเศรษฐีทั้ง 2 แต่งงานกันสมบัติทั้งหมดจึงตกแก่บุตรของเศรษฐี

นิทานเรื่องที่ 7 เรื่องพระเจ้ามั่นสุรพระกรรมดิ่ง พระเจ้ามั่นสุรประจวบเป็นโรคพระกรรมทั้งสองข้างดิ่ง ทรงเกรงว่าถ้าพระกรรมดิ่งแล้วจะไม่ได้ยินเสียงของราษฎรที่มาร้องทุกข์ จึงหาทางแก้ด้วยการให้ทหารไปตีฆ้องร้องป่าวว่าราษฎรผู้ใดถูกข่มเหงรังแกให้ใส่เสื้อดำมาร้องทุกข์กับกษัตริย์แทน เมื่อตรัสเช่นนั้นก็ทำให้โรคพระกรรมดิ่งหายไป

นิทานเรื่องที่ 8 เรื่องพระเจ้ายินนุเลียงลูกโจร พระเจ้ายินนุเสด็จประพาสป่าพบบุตรของโจรจึงเก็บมาเลี้ยงดู เมื่อเติบโตใหญ่จึงแต่งตั้งเป็นมนตรีดูแลบ้านเมือง แต่บุตรของโจรมีใจคดโกงสร้างความเดือดร้อนให้แก่บ้านเมือง ราษฎรจึงร้องเรียนแก่กษัตริย์ บุตรของโจรเกรงความผิดจึงพาครอบครัวหนีไปอยู่กับพวกโจรในป่า ตั้งตนเป็นนายโจรเที่ยวปล้นทรัพย์ชาวบ้าน กษัตริย์จึงสั่งให้จับกุมและนำตัวมาประหาร ส่วนบุตรของนายโจรมอบให้มนตรีที่ขอชีวิตไว้นำไปบวรมิเกลียด แต่เมื่อโตขึ้นก็กลับคิดทรยศและฆ่ามนตรีแล้วหนีไปอยู่กับพวกโจรในป่าอีก กษัตริย์จึงให้จับบุตรของโจรมาประหารชีวิต

นิทานเรื่องที่ 9 เรื่องพระเจ้ามหาหิมาดิมยอมให้พระเศียรเป็นทาน พระเจ้ามหาหิมาดิมเป็นกษัตริย์ที่มีใจใฝ่บำเพ็ญทาน เป็นที่เลื่องลือไปถึงเจ้าเมืองต่างๆ พระเจ้าญาณมณผู้มีจิตริษยาจึงส่งทหารไปขอพระเศียร ฝ่ายพระเจ้ามหาหิมาดิมเสด็จปลอมพระองค์มาบิณฑาจากทานทรงพบกับทหารของพระเจ้ายาณมณ จึงตรัสให้ทหารตัดเศียรของพระองค์เสีย ทหารผู้นั้นทูลปฏิเสธและนำความไปทูลแก่กษัตริย์ของตน พระเจ้ายาณมณจึงตรัสสรรเสริญ

นิทานเรื่องที่ 10 เรื่องพระเจ้าวະดินชาพิพากษาโทษพระราชนุตร พระเจ้าวະดินชาทรงไว้ชีวิตช่างทองผู้ซึ่งทำให้พลอยพระธำมรงค์แตก แต่ทรงสั่งให้ประหารชีวิตพระราชโอรสผู้ซึ่งฆ่าเด็กชายผู้หนึ่งเพียงเพราะต้องการแย่งชิงนกของเด็ก แต่เหล่ามนตรีสามารถทูลคัดค้านขอชีวิตพระราชโอรสไว้ได้

นิทานเรื่องที่ 11 เรื่องพระราชมุขมรพีน้องสืบราชสมบัติ พระเจ้าณรักเจสุมีพระอัครมเหสี 4 พระองค์ ซึ่งมีมเหสีแต่ละพระองค์มีโอรสองค์ละองค์ กษัตริย์เคยประทานพรให้มเหสีองค์สุดท้าย เพราะได้ปรนนิบัติดูแลอย่างดีเมื่อครั้งที่พระองค์ประจวบ ดังนั้นพระนางจึงทูลขอให้โอรสของนางได้ขึ้นเป็นกษัตริย์ ทำให้โอรสองค์เล็กได้ขึ้นครองราชย์ แต่ภายหลังพระโอรสองค์เล็กได้แบ่งดินแดนเป็น 4 ส่วน ให้เชษฐาทั้ง 3 ได้ปกครองด้วย

นิทานเรื่องที่ 12 เรื่องแปลงรสผลมะม่วง พระเจ้าวิทาเทเสด็จประพาสป่าได้เสวยมะม่วง ซึ่งมีรสดี จึงให้นำกลับมาปลูกไว้ในเมือง และสั่งให้เจาะเมล็ดทุกผลเพราะไม่ต้องการให้ผู้ใดนำไปแพร่พันธุ์ ชายผู้หนึ่งอาสาเข้าเมืองอื่นเข้ามาลักพันธุ์มะม่วงด้วยการรดน้ำที่มีรสขมให้มะม่วงเป็นประจำ รสของมะม่วงจึงกลายเป็นรสขม ฝ่ายเสนาบดีจึงแก้อุบายดังกล่าวด้วยการรดต้นมะม่วงด้วยน้ำผสมนมเนย มะม่วงจึงกลับมามีรสดีดังเดิม

3. โคลงทศรสอนพระราม

ผู้แต่ง โคลงทศรสอนพระรามแต่เดิมเชื่อกันว่าเป็นพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่จากการศึกษาในปัจจุบันเชื่อกันว่าผู้ที่แต่งคือ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

คำประพันธ์ แต่งเป็นโคลงสี่สุภาพจำนวน 12 บท

เนื้อหา โคลงทศรสอนพระรามเป็นวรรณกรรมคำสอนที่จับเอาเหตุการณ์ในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ตอนท้าวทศรถประทานโอวาทแก่พระรามเรื่องการปกครองดูแลบ้านเมืองและประชาชน โดยมีสาระสำคัญเกี่ยวกับธรรมะของพระราชา เช่น ให้มีความเมตตา กรุณา ละทิ้งอกุศลมูล อันได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ

4. ราโฆวาทชาดก

ผู้แต่ง ราโฆวาทชาดกเป็นผลงานเรียบเรียงของพระพุทฺธโฆษาจารย์ เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายอรัญวาสี แต่งมูลเกล้าฯ ถวายสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อ พ.ศ. 2218

คำประพันธ์ แต่งเป็นร้อยแก้วมีคาถาบาลีแทรก ไม่มีบทประณามคาถาและปัจจุบันวัตถุในตอนต้น และไม่มีสโมสรานในตอนท้ายเรื่อง

เนื้อหา กล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระวิทิตย कुमार โอรสพระเจ้าอาทิตย์ราช กษัตริย์เมืองพาราณสี พระเจ้าอาทิตย์ราชมีมเหสี 2 พระองค์ พระราชโอรสองค์แรกประสูติแต่พระนางสมุทวิชาเทวี พระนามว่าวิทิตราชกุมาร เมื่อมีพระชนมายุ 3 พรรษา พระราชมารดาก็ทิวักต ต่อมาพระนางสุททาเทวีพระมเหสีองค์ที่ 2 ประสูติพระราชโอรส พระนามว่า สุทสนกุมาร พระนาง

จึงทูลขอราชสมบัติให้พระราชโอรสของพระองค์แทน พระเจ้าอาทิตย์เกรงว่าวิติกumarจะถูกทำร้าย จึงให้พระวิติกumar ไปเรียนศิลปศาสตร์จากสำนักดักศิลา เมื่อพระราชบิดาสวรรคตจึงได้ครองราชสมบัติ แต่พระวิติกumar มีพระประสงค์จะออกบรรพชาจึงสละราชสมบัติให้พระอนุชา แต่พระอนุชาไม่มีความรู้ในการปกครองบ้านเมือง พระวิติกumar จึงสั่งสอนคุณธรรม 38 ประการ ราชธรรมที่กษัตริย์พึงปฏิบัติเพื่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่บ้านเมือง

5. ฉันทอภัยพานร

ผู้แต่ง คือสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

คำประพันธ์ แต่งด้วยอินทรวีชนีฉันท 11 จำนวน 122 บท ในตอนท้ายเรื่องจบด้วยโคลงสี่สุภาพ ประเภทโคลงกระทู้บอกชื่อเรื่อง 1 บท

ฉันทอภัยพานรมีจารีอยู่ที่ผนังด้านในศาลาหน้าพระมหาเจดีย์หลังใต้ในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

เนื้อหา ฉันทอภัยพานรมีเนื้อหาเกี่ยวกับคำสอนสำหรับผู้ปกครองประเทศ กล่าวถึงพระทศพรราชกษัตริย์ผู้โง่เขลา ไม่มีความรู้ความสามารถในการปกครองประเทศจนถูกขับออกจากเมือง เทวดาทั้ง 8 องค์จึงแปลงเป็นวานร 8 ตัวมาสั่งสอนจนพระองค์มีความรู้ความสามารถกลับไปครองเมืองได้

6. พระโพธิสัตว์โกสามภิน

ผู้แต่ง พระโพธิสัตว์โกสามภินเป็นวรรณกรรมสมัยธนบุรี ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง ปรากฏฉบับอยู่ในท้ายเล่มสมุดไทยเรื่องปาจิตกุมาร กรมศิลปากรพิมพ์เผยแพร่อยู่ในวรรณกรรมสมัยธนบุรี เล่ม 2

คำประพันธ์ แต่งด้วยกาพย์ยานีจำนวน 136 บท

เนื้อหาดำเนินเรื่องเป็นทำนองชาดก กล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นกษัตริย์ครองเมืองโกสามกีน พระโพธิสัตว์โกสามกีนเป็นกษัตริย์ที่โง่เขลา ไม่มีความรู้ความสามารถในการปกครองประเทศ จึงถูกอำมาตย์ข้าราชการเนรเทศออกจากเมืองมาให้อยู่ในป่า เทวดาทั้ง 8 องค์จึงแปลงเป็นวานร 8 ตัวมาสั่งสอนโดยแบ่งเป็นวานรประจำทิศทั้ง 8

7. ราชনীติ

ผู้แต่ง ราชনীติหรือราชনীติปกรณ์เป็นคัมภีร์โบราณ รจนาโดยพราหมณ์อนันตญาณและพราหมณ์คณามิสสกะ แปลพากย์บาลีเป็นไทยโดยนายทอง หงส์ลัดารมภ์ (มหากิม)

คำประพันธ์ แปลเป็นร้อยแก้วตามโคลก จำนวน 153 โคลก

เนื้อหา กล่าวถึงความประพฤติซึ่งถือเป็นแบบอย่างหรือแนวทางที่กษัตริย์พึงทรงปฏิบัติ ความสำคัญของกษัตริย์ในฐานะผู้นำ ภาระหน้าที่ของกษัตริย์ที่มีต่อประชาชน คุณสมบัติของกษัตริย์ ข้อควรหลีกเลี่ยงสำหรับกษัตริย์ หลักการคบหาผู้คน การดูแลสุขภาพ การดำเนินชีวิตประจำวัน

วรรณกรรมยอพระเกียรติ

ราชธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมยอพระเกียรติเป็นส่วนหนึ่งในเนื้อหาของเรื่อง เพราะกวีมักนำพระราชกรณียกิจที่ทรงประพฤติปฏิบัติมาเฉลิมพระเกียรติ อีกทั้งกษัตริย์ไทยยังมีลักษณะของความเป็นธรรมราชา คือทรงยึดหลักธรรมต่างๆ มาเป็นแนวทางในการปกครองประเทศ ได้แก่ ทศพิธราชธรรม จักรพรรดิวัตร ราชสังคหวัตถุ พรหมวิหาร กุศลธรรม ฯลฯ วรรณกรรมยอพระเกียรติมีเนื้อหาโดยสังเขปดังนี้

1. ยวนพ่ายโคลงฉันท์

ผู้แต่ง ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง เป็นวรรณกรรมสมัยอยุธยา มีผู้สันนิษฐานไว้ว่ากวีน่าจะเป็นกวีร่วมสมัยหรือใกล้เคียงกับเหตุการณ์ในยุคนั้น เพราะสามารถบรรยายเหตุการณ์ได้อย่างละเอียด

คำประพันธ์ แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทโคลงฉันท์จำนวน 294 บท ร่าย 2 บท

เนื้อหากล่าวสรรเสริญพระเกียรติของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เริ่มเรื่องด้วยการกล่าวคำบูชาพระรัตนตรัย ขอพระเกียรติว่าพระบรมไตรโลกนาถทรงพระราชสมภพจากเทพเจ้า 11 พระองค์ พรรณนาพระคุณสมบัติในด้านต่างๆ โดยเทียบกับวีรบุรุษในวรรณคดีพระราชกรณียกิจที่สำคัญของพระองค์ คือการทำสงครามกับพระเจ้าติโลกราชแห่งเชียงใหม่ กล่าวถึงเจ้าเมืองเชียงขึ้นไปเข้ากับทางเชียงใหม่ นำทัพเชียงใหม่มาตีเมืองชัยนาท แต่ถูกสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถตีแตกกลับไปและยึดเมืองสุโขทัยคืนมาได้ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถประทับอยู่เมืองพิษณุโลก เสด็จออกผนวช ต่อจากนั้นกล่าวถึงการทำสงครามกับเชียงใหม่อย่างละเอียด บรรยายเหตุการณ์ทางเชียงใหม่ว่าพระเจ้าติโลกราชประหารชีวิตหนานบุญเรืองราชบุตรและหมื่นดงนครเจ้าเมืองเชียงขึ้น ภรรยาหมื่นดงนครไม่พอใจจึงลอบส่งสารมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และขอให้ส่งกองทัพไปช่วย สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงกรีธาทัพหลวงขึ้นไปตีเชียงใหม่ ตอนท้ายสรรเสริญพระบารมีสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถอีก เพื่อแสดงให้เห็นถึงพระเกียรติของกษัตริย์ว่าสูงส่งตั้งแต่การเสด็จพระราชสมภพ ประกอบกับพระคุณสมบัติต่างๆ จึงได้รับชัยชนะในสงคราม

2. ลิลิตตะเลงพ่าย

ผู้แต่ง ลิลิตตะเลงพ่ายเป็นพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงนิพนธ์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรมหาราชและเพื่อแสดงเรื่องสงครามยุทธหัตถี

คำประพันธ์ แต่งด้วยลิลิตสุภาพจำนวน 439 บท ประกอบด้วย ร่ายสุภาพ โคลงสี่สุภาพ โคลงสามสุภาพ และโคลงสองสุภาพ

เนื้อหา ผู้นิพนธ์ทรงนำเรื่องนี้มาจากพงศาวดารตอนต้นรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ตั้งแต่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จขึ้นครองราชสมบัติจนถึงสงครามยุทธหัตถี ลิลิตตะเลงพ่ายเริ่มด้วยบทประณามพจน์ สรรเสริญพระมหากษัตริย์ว่าทรงพระบรมเดชานุภาพจากนั้นเริ่มเรื่องตั้งแต่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงครองราชย์ สมเด็จพระเอกาทศรถเป็นพระมหาอุปราช สมเด็จพระนเรศวรมีพระราชดำริจะเสด็จไปตีเขมร ฝ่ายพม่ารู้ว่าทางฝ่ายไทยอยู่ในช่วงผลัดแผ่นดิน

จึงให้พระมหาอุปราชเป็นแม่ทัพยกมาตีกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงกระทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราช ตอนท้ายขอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และกล่าวถึงความรุ่งเรืองของกรุงศรีอยุธยา กล่าวถึงพระที่นั่ง 3 องค์ ได้แก่ สรรเพชญ์ปราสาทที่ประทับในฤดูร้อน พระที่นั่งมิ่งกลาภิเษกที่ประทับในฤดูหนาวและพระที่นั่งสุริยamarinทร์ที่ประทับในฤดูฝน กล่าวถึงทศพิศราชธรรม ราชสังคหวัดถุ จักรพรรดิวัตร

3. โคลงฉันเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน

ผู้แต่ง โคลงฉันเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนเป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงนิพนธ์แล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2388

คำประพันธ์ แต่งด้วยโคลงฉันบาทกฤษณและวิวิธมาลี 371 บท มีรายฉันขึ้นฉัน 1 บท ร่ายกาพย์ 1 บท ร่ายสุภาพตอนท้าย 1 บท และโคลงสี่สุภาพปิดท้าย 2 บท ส่วนที่แต่งด้วยโคลงฉันวิวิธมาลีเป็นกลบทต่างๆ ได้แก่ กลอักษรสลับ กลกินนรเก็บบัว กลว้าพันหลัก กลช้างประสานงา กลนาครพิพันธ์ กลรอบจักรวาล กลก้านต่อดอก กลโค่นหาง กลสารดีขับรด และกลบุษบารักร้อย

เนื้อเรื่อง กล่าวขอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าทรงทำนุบำรุงบ้านเมืองให้ร่มเย็นเป็นสุข พระองค์ทรงก่อปรด้วยทศพิศราชธรรมและจักรพรรดิวัตร 12 ประการ จากนั้นกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐินที่วัดพระเชตุพน ทอดพระเนตรเห็นพระอารามทรุดโทรมจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์วัดเมื่อปี พ.ศ. 2374 นอกจากจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บูรณะปฏิสังขรณ์ฯ แล้ว ยังมีพระราชประสงค์ที่จะให้วัดพระเชตุพนฯ เป็นศูนย์กลางการเผยแพร่ความรู้แก่ราษฎรและเป็นแหล่งรวมสรรพวิชา จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จารึกความรู้ต่างๆ บนแผ่นศิลาประดับไว้ในบริเวณวัด พร้อมทั้งรูปเขียนและรูปปั้นประกอบ เพื่อให้ราษฎรมีโอกาสได้ศึกษาเล่าเรียน

4. ลิลิตสุภาพตำรับพระบรมราชาภิเษกสถมราชมหจักรีวงศ์

ผู้แต่ง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. 2469 เพื่อทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

คำประพันธ์ ลิลิตสุภาพ ประกอบด้วย โคลงสุภาพ และร่ายสุภาพ

เนื้อเรื่องแบ่งออกเป็น 3 ตอน ขึ้นต้นด้วยรายสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาเป็นโคลงสี่สุภาพสรรเสริญบูรพพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อน 6 รัชกาล กล่าวถึงการเสด็จสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว การทรงพระบรมศพ แล้วจึงกล่าวถึงการเสด็จขึ้นครองราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชพิธีบรมราชาภิเษก ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา การตั้งองคมนตรี อภิรัฐมนตรี ทรงรับพระพรจากพระบรมวงศ์ชั้นสูง การหาพระฤกษ์พระบรมราชาภิเษก กล่าวถึงขั้นตอนการเตรียมงานพระบรมราชาภิเษก แหล่งเชิญน้ำพระอภิเษก พระราชพิธีจารึกพระสุพรรณบัฏ การเตรียมการพระราชพิธีในพระที่นั่งองค์ต่างๆ การเสด็จถวายบังคมพระบรมอัฐิและพระบรมศพ การจุดเทียนชัยมงคลราชพิธีเจริญพระพุทธมนตร์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์ มหาอำมาตย์ แม่ทัพ นายกอง ฯลฯ เฝ้า การพระราชทานเลี้ยงพระสงฆ์ การทรงพระมูรธาภิเษกกระยาसान การสถาปนาสมเด็จพระบรมราชินี ฯลฯ เล่มต้นความจบลงตรงทรงพระราชนิพนธ์เสด็จขบวนพยุหยาตราใหญ่ไปยังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ความในเล่มปลายเริ่มต้นที่ขบวนพระราชอิสริยยศในการเสด็จพระราชดำเนินเข้าสู่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม การปฏิบัติพระองค์เป็นเอกอัครศาสนูปถัมภก การเวียนเทียนสมโภชพระราชมณเฑียร การเฉลิมพระราชมณเฑียร การเสด็จออกรับอาเศียรวาทอัครราชทูตพิเศษ อัครราชทูตานุทูตและรัฐทูตเข้าเฝ้าถวายชัยมงคลราชสดุดีของชาวต่างประเทศ การพระราชทานอภัยโทษและปล่อยนักโทษ การเสด็จเลียบพระนครทั้งทางสถลมารคและชลมารค กล่าวถึงราชธรรม หลักธรรมที่พระองค์ทรงปฏิบัติ เช่น ทศพิธราชธรรม ราชสังคหวัตถุ จักรวรรดิวัตร ฯลฯ ในตอนท้ายเรื่องผู้แต่งถวายพระพรพระมหากษัตริย์ ตอนท้ายบอกวันเดือนปีที่แต่ง ระยะเวลาในการแต่งและจุดประสงค์ในการแต่ง

วรรณกรรมศาสนา

วรรณกรรมศาสนา คือเรื่องราวที่เขียนขึ้นโดยอาศัยเนื้อหาสาระหรือหลักธรรมของศาสนา หรืออิงหลักธรรมของศาสนาเรื่องราวของบุคคลในศาสนาได้แก่ ศาสตรา สภา และผู้เกี่ยวข้องหรือเรื่องที่ผูกขึ้นใหม่ให้เป็นเรื่องอย่างในศาสนา เรื่องราวที่แต่งขึ้นมีหลายรูปแบบมีทั้งที่เป็นคำภีร์ศาสนา ชีวประวัติ ดำเนิน นิทาน โดยมีจุดประสงค์ในการแต่งเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการอบรมสั่งสอน เพื่อให้เข้าใจถึงแก่นแท้ของศาสนา หรือเพื่อเป็นการส่งเสริมศรัทธาให้มีมากยิ่งขึ้นซึ่ง

ราชธรรมที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมศาสนานั้น มักพบในวรรณกรรมศาสนาที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับสถาบันกษัตริย์ มีเนื้อหาโดยสังเขปดังนี้

1. ไตรภูมิพระร่วง

ผู้แต่ง พระมหาธรรมราชาลิไททรงพระราชนิพนธ์ขึ้นโดยทรงรวบรวมจากคัมภีร์ต่างๆ ในพระพุทธศาสนา ไตรภูมิพระร่วงเดิมชื่อว่า ไตรภูมิภค (ไตรภูมิพระร่วงฉบับที่หลงเหลือมาจนถึงปัจจุบันเป็นฉบับที่พระมหาช่วยวัดกลางปากน้ำได้จารขึ้นใหม่เมื่อปี พ.ศ. 2321 หอพระสมุดวชิรญาณได้ฉบับมาจากเมืองเพชรบุรี) พระมหาธรรมราชาลิไททรงพระราชนิพนธ์เพื่อเทศน์ถวายพระราชมารดาและเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการอบรมสั่งสอนประชาชนให้กระทำแต่ความดี

คำประพันธ์ ร้อยแก้ว

เนื้อหา กล่าวถึงโลกสามชั้นที่แบ่งเป็น 3 ภูมิ ได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุณภูมิอันเป็นภูมิที่สัตว์ทั้งหลายเวียนว่ายตายเกิด แบ่งภูมิออกเป็นชั้นๆ ดังนี้

กามภูมิ แบ่งออกเป็น 11 แดน คือ อบายภูมิ มี 4 แดน คือ นรก เปรต อสุรกาย ตีรจกาน พรณนาถึงที่อยู่ ที่ตั้ง และการเกิดของมนุษย์ สัตว์นรก เปรต อสุรกาย และเทวดา ในสุคติภูมิ มี 7 แดน คือ มนุษย์ สวรรค์ 6 ชั้น หรือ จกามาพจร ได้แก่ จดุมหาราชิก ดาวดึงส์ ยามะ ดุสิต นิมมานรดี ปรนิมมิตวสดี โดยเฉพาะมนุษย์ภูมิ กล่าวถึงมนุษย์ 4 ทวีป ในมนุษย์ภูมินี้กล่าวถึงพระยาจักรพรรดิราช กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ยิ่งกว่ากษัตริย์ทั้งปวง คือเป็นกษัตริย์ผู้มีจักรหรือล้อแห่งรถเลื่อนแล่นไปได้รอบโลกโดยปราศจากการขัดขวางหรือปราบปรามทั่วโลก พระยาจักรพรรดิราชนั้นเมื่อชาติก่อนได้กระทำความบุญไว้มากจึงไปเกิดในสวรรค์ ในบางครั้งก็มาเกิดเป็นกษัตริย์ที่มีอำนาจยิ่งใหญ่ได้รับพระนามว่า พระยาจักรพรรดิราช เป็นกษัตริย์ที่ทรงคุณธรรม พระองค์ทรงตั้งอยู่ในทศพิศราชธรรม พระยาจักรพรรดิราชมีแก้ว 7 ประการเกิดคู่บารมีมาด้วย คือ จักรแก้ว ข้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วดวง นางแก้ว ขุนคลังแก้ว ลูกแก้ว

รูปภูมิ แบ่งออกเป็น 16 ชั้น ตามชั้นแห่งภูมิธรรมหรือเรียกว่าสวรรค์ชั้นพรหม

อรุณภูมิ เป็นแดนแห่งพรหมไม่มีรูป แบ่งเป็น 4 ชั้น คือ อากาสนัญญาตนะ วิญญาณัญญาตนะ อาภิญญัญญาตนะ เนวสัญญานาสัญญาตนะ ตอนท้ายกล่าวถึงการสิ้นกัลป์ มีไฟประลัยกัลป์ล้างโลก

2. ร่ายยาวมหาเวสสันดร

ผู้แต่ง กระทรวงศึกษาธิการได้รวบรวมร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกสำนวนที่ดีที่สุดของกวีต่างๆ มารวมไว้เป็นหนังสืออ่านกวีนิพนธ์ ให้ชื่อตามชาดกว่า มหาเวสสันดรชาดก แต่เนื่องจากแต่งเป็นร่ายยาวจึงเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ซึ่งสำนวนที่กระทรวงศึกษาธิการรวบรวมไว้ ได้แก่

กัณฑ์ทศพร	สำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
กัณฑ์หิมพานต์	สำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
กัณฑ์ทศกัณฑ์	สำนวนของสำนักวัดถนน
กัณฑ์วนปเวสน์	สำนวนของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
กัณฑ์ชูชก	สำนวนของสำนักวัดสังข์กระจาย
กัณฑ์จุลพน	สำนวนของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
กัณฑ์มัทราสน์	สำนวนของพระเทพโมฬี (กลั่น)
กัณฑ์กุมาร	สำนวนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน)
กัณฑ์มัทรี	สำนวนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน)
กัณฑ์ลักขณ	สำนวนของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
กัณฑ์มหาราช	สำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
กัณฑ์กษัตริย์	สำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
กัณฑ์นครกัณฑ์	สำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

คำประพันธ์ ร่ายยาวมหาเวสสันดรแต่งเป็นร่ายยาว โดยยกภาษาบาลีทั้งที่เป็นคาถาและอรรถกถาขึ้นมาดัดแล้วแปลแต่งเป็นภาษาไทย ร่ายยาวมหาเวสสันดรแต่งขึ้นเพื่อใช้เทศน์ ตามคติความเชื่อของชาวพุทธที่เชื่อว่าหากฟังเทศน์มหาชาติจบภายในวันเดียวจะได้านิสงส์มาก คือจะได้เกิดในยุคของพระศรีอาริย์ ดังนั้นเพื่อให้เทศน์จบภายในวันเดียวจึงได้รวบรวมความให้สั้นขึ้น

เนื้อหา กล่าวถึงพระเวสสันดรที่ทรงบำเพ็ญทานบารมีด้วยการพระราชทานทรัพย์สิ่งของแก่บุคคลทั้งหลายโดยไม่หวังผลตอบแทน แม้กระทั่งสละพระโอรส พระธิดาและพระมเหสีเพื่อหวังบรรลुพระโพธิญาณอันจะเป็นหนทางนำสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นจากสังสารวัฏ เนื้อเรื่องแบ่งออกเป็น 13 กัณฑ์ มีเนื้อหาโดยสังเขปดังนี้

กัณฑ์ทศพร เริ่มตั้งแต่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ แล้วเสด็จไปเทศนาโปรดพระเจ้าพิมพิสาร ต่อจากนั้นเสด็จไปโปรดพุทธบิดาและพระประยูรญาติ เกิดฝนโบกขรพรรษ พระสาวกกราบทูลอาราธนาให้พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องมหาเวสสันดรชาดก กล่าวถึงพระนางผุสดีซึ่งจะทรงเป็นพระมารดาของพระเวสสันดร และพระนางได้รับพร 10 ประการจากพระอินทร์

กัณฑ์หิมพานต์ พระเวสสันดรได้ครองราชสมบัติจากพระบิดา ได้พระราชทานช้างปิงจย นาคแก่ยศดิรัยแคว้นอื่น ประชาชนจึงไม่พอใจ พระเวสสันดรถูกพระราชบิดาเนรเทศไปอยู่ป่าหิมพานต์

กัณฑ์ทานกัณฑ์ ก่อนเสด็จไปอยู่ป่า พระเวสสันดรได้พระราชทานสัตสดกมหาทาน คือทำทานด้วยช้าง ม้า เกวียน ทาสชาย ทาสหญิง โคนม และนางสนม อย่างละ 700

กัณฑ์วนปเวสน์ พระเวสสันดร นางมัทรี พระชาลีและพระกัณหา เสด็จจากเมืองผ่านแคว้นเจตราชฎี จนเสด็จถึงเขาวงกตในป่าหิมพานต์

กัณฑ์ชูชก พราหมณ์ชูชกได้นำอมิตดาบุตรสาวของเพื่อนเป็นภรรยา นางใช้ให้ชูชกไปของสองกุมารจากพระเวสสันดร ชูชกเดินทางไปจนพบพราณเจตบุตรและลงพราณเจตบุตรให้บอกทางไปยังเขาวงกต

กัณฑ์จุลพน ชูชกเดินทางผ่านป่าตามเส้นทางที่พราณเจตบุตรแนะนำจนถึงที่อยู่ของฤาษี

กัณฑ์มหาวน ชูชกลงฤาษีให้บอกทางไปยังที่ประทับของพระเวสสันดร

กัณฑ์กุมาร ชูชกทูลขอสองกุมารและทูลดีสองกุมารต่อหน้าพระเวสสันดร แล้วพาออกเดินทาง

กัณฑ์มัทรี พระนางมัทรีเสด็จกลับจากหาผลไม้ในป่า เมื่อไม่พบสองกุมารจึงออกติดตามตลอดทั้งคืนจนสลบ เมื่อทรงฟื้นแล้วพระเวสสันดรตรัสเล่าเรื่องราวให้พระนางฟัง พระนางทรงอนุโมทนาด้วย

กัณฑ์สักกบรรณ พระอินทร์เกรงว่าจะมีผู้มาขอพระนางมัทรีจึงแปลงเป็นพราหมณ์เฝ้ามาทูลขอพระนางมัทรีแล้วฝากไว้กับพระเวสสันดร

กัณฑ์มหาราช ชุชกเดินทางเข้าไปแคว้นสีวิราษฎร์ พระเจ้าสฤษดิ์ยี่โสสองกุมาร ชุชกได้รับพระราชทานเลี้ยงและถึงแก่กรรมด้วยกินอาหารมากเกินไป

กัณฑ์กษัตริย์ กษัตริย์แคว้นกลิงกราชย์ทรงขึ้นช้างปึงจันดา พระเจ้ากรุงสฤษดิ์ พระนางผุสดี พระชาลี พระกัณหา เสด็จไปทูลเชิญพระเวสสันดรและพระนางมัทรีกลับพระนคร

กัณฑ์นครกัณฑ์ กษัตริย์หกพระองค์เสด็จกลับพระนคร พระเวสสันดรได้ครองราชย์ดังเดิมบ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข

3. สามัคคีเภทคำฉันท์

ผู้แต่ง สามัคคีเภทคำฉันท์เป็นผลงานของนายชิต บุรทัต โดยนำมาจากเรื่องที่พระสุคุณาภรณ์ (ม.ร.ว. ชื่น นพวงศ์) ต่อมาได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ สมเด็จพระสังฆราช แปลจากสุมังคลวิลาสินี อรรถกถาของทีฆนิกาย มหาวรรค มาแต่งเป็นคำฉันท์เมื่อพ.ศ. 2475

คำประพันธ์ สามัคคีเภทคำฉันท์แต่งด้วยฉันทลักษณ์และกาพย์สลับกัน โดยมีฉันทลักษณ์ถึง 20 ชนิด ได้แก่ กมลฉันท, กาพย์ฉันท, จิตรปทาฉันท, ไตรภูกฉันท, กุชกรประยาตฉันท, มาณวกฉันท, มालินีฉันท, วสันตดิถีฉันท, วังสฤษฏ์ฉันท, วิชขุมมาลาฉันท, สัตตวิภักติกิฬิตฉันท, สัทธาฉันท, สาลินีฉันท, สุรางคนางค์ฉันท, อินทรวชิรฉันท, อินทรวงศ์ฉันท, อิติสังฉันท, อุปชาตฉันท, อุปฐิตฉันท และอุเปนทรวิเชียรฉันท

เนื้อหาว่าด้วยโทษแห่งการแตกสามัคคี แต่เดิมกษัตริย์ลิจฉวีทุกองค์ล้วนตั้งมั่นอยู่ในธรรม ที่เรียกว่า อปริหานิยธรรม คือ ธรรมอันเป็นไปเพื่อเหตุแห่งความเจริญฝ่ายเดียว ผู้ปฏิบัติจักไม่ เป็นไปในทางเสื่อมอปริหานิยธรรม ได้แก่

1. เมื่อมีกิจใดเกิดขึ้นก็ประชุมกันปรึกษาในกิจนั้น
2. เมื่อประชุมก็พร้อมเพรียงกันประชุม เมื่อเลิกก็พร้อมเพรียงกันเลิก และพร้อมเพรียงกัน กระทำกิจอันควรทำ
3. ถ้อยคำตามขนบธรรมเนียมหรือประเพณีอันดีอันชอบที่มีอยู่ ไม่เลิกล่อน หรือดัดแปลง เสียใหม่
4. มีความเคารพยำเกรงผู้ที่อยู่ในฐานะเป็นผู้ใหญ่ ทั้งเชื่อถือกระทำตามถ้อยคำบัญชาและ คำแนะนำสั่งสอนของผู้เป็นใหญ่นั้น
5. ไม่ประทุษร้ายข่มเหงบุตรและภริยาของกันและกันด้วยประการใดๆ
6. ไม่ลบหลู่ดูหมิ่นต่อเจดีย์สถานหรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และการกระทำพิธีกรรมบวชสรวง ก็กระทำตามควร
7. อำนวยความคุ้มครองป้องกันแก่พระอรหันต์ที่มีอยู่ในแคว้นแคว้นให้เป็นสุขและ ปราศจากภัย

กล่าวถึงพระเจ้าอชาตศัตรูแห่งแคว้นมคธ พระองค์มีวัตรการพราหมณ์ผู้รอบรู้ศิลปศาสตร์ เป็นที่ปรีถยาราชกิจทั่วไป พระเจ้าอชาตศัตรูประสงค์จะแผ่พระราชอาณาเขตเข้าไปถึงแคว้นวัชชี แต่เนื่องจากบรรดากษัตริย์ลิจฉวีมีความสามัคคีและปกครองอาณาประชาราษฎร์ด้วยธรรมะ จึง ก่อให้เกิดความเจริญเข้มแข็งแก่แคว้นแคว้น พระเจ้าอชาตศัตรูทรงหารือกับวัตรการพราหมณ์ จึงใช้ อุบายเอาชนะด้วยปัญญา วันหนึ่งพระเจ้าอชาตศัตรูเสด็จออกว่าราชการ ปรารภว่าจะยกทัพไปปราบ แคว้นวัชชี วัตรการพราหมณ์ทำที่ทักท้วง พระเจ้าอชาตศัตรูทรงแสดงพระอาการพิโรธให้ลง พระราชอาญาเขียนและขับวัตรการพราหมณ์ออกไปจากแคว้น วัตรการพราหมณ์เดินทางไปถึง

แคว้นวัชชี เหล่ากษัตริย์ลิจนวิจึงรับสั่งให้เรียกประชุมหาหรือว่าจะจับไล่หรือรับวัสสการพราหมณ์ไว้ในที่สุดที่วัสสการพราหมณ์ได้รับราชการในตำแหน่งอำมาตย์และพระอาจารย์ฝึกสอนศิลปวิทยาแก่ราชกุมารของเหล่ากษัตริย์ลิจนวิ เมื่อเหล่ากษัตริย์ลิจนวิไว้วางพระทัยแล้ว วัสสการพราหมณ์ใช้กลอุบายให้บรรดาราชโอรสกษัตริย์ลิจนวิเกิดระแวงกัน กระทั่งลุกลามไปสู่กษัตริย์ลิจนวิผู้เป็นพระราชบิดาทุกองค์ ทำให้ความสามัคคีค่อยๆเสื่อมลงจนกระทั่งไม่เข้าร่วมประชุม วัสสการพราหมณ์จึงลอบส่งข่าวไปให้พระเจ้าอาชาศตฤยกทัพมาตีแคว้นวัชชีได้เป็นผลสำเร็จ

4. มลทินปัญหา

ผู้แต่ง พระปิฎกจุฬากัณฑ์เถระจนาเป็นภาษาสันสกฤตเมื่อพุทธศักราช 500 ต้นฉบับเดิมสูญหายไป คงเหลือแต่ต้นฉบับภาษาบาลีที่พระเถระชาวสิงหลซึ่งได้ถ่ายทอดไปไว้ที่ศรีลังกา ดังนั้นจึงมีปรากฏแต่ฉบับภาษาบาลี มลทินปัญหาด้านฉบับเดิมเป็นกัมภีร์ใบลานจำนวน 31 ผูก แปลเป็นภาษาไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ไม่ปรากฏชื่อผู้แปล

คำประพันธ์ ยกภาษาบาลีดั้งเดิมแปลเป็นร้อยแก้ว

เนื้อหา ว่าด้วยการโต้ตอบปัญหาข้อธรรมต่างๆ ระหว่างพระนาคเสนกับพระเจ้ามิลินท์ ตั้งแต่หลักธรรมในระดับเบื้องต้นจนถึงธรรมอันลึกซึ้งคือพระนิพพาน เริ่มเรื่องด้วยพระณามคคาถา นมัสการพระรัตนตรัย อารัมภกถาปรารภกัมภีร์มลทินปัญหาของพระปิฎกจุฬากัณฑ์ ปุพพปโยคกถา พรรณนาเรื่องเบื้องต้นก่อนปูจาวิสาขนาปัญหาระหว่างพระนาคเสนกับพระเจ้ามิลินท์ จากนั้นจึงเข้าสู่การซักถามข้อธรรมะต่างๆ เริ่มด้วย ปฐมวรรค ทุติยวรรค ตติยวรรค จตุตถวรรค ปัญจมวรรค ฉกัฏฐวรรค และสัตตวรรค

เริ่มเรื่องด้วยการอุปมาถาปัญหาถามภิกษุที่สำเร็จพระอรหัตตกอบด้วยองค์ก็อย่าง โดยใช้การตอบแบบเปรียบเทียบ โฆรสวรรค์ที่ 1 ลาวุตดาวรรคที่ 2 จักกวัตติวรรคที่ 3 กุญชรวรรคที่ 4 สีหวรรคที่ 5 มกกฎกวรรคที่ 6 กุททกวรรคที่ และปิดท้ายด้วย อปรกถา ว่าด้วยพระยามิลินท์เสด็จออกบรรพชา แล้วสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ซึ่งในจักกวัตติวรรคที่ 3 กล่าวถึงราชธรรมที่เป็นพระคุณสมบัติของพระจักรพรรดิ

วรรณกรรมคำรา

วรรณกรรมคำราหมายถึงวรรณกรรมที่ใช้เป็นแบบแผน เป็นหลักหรือแนวทางปฏิบัติในเรื่องต่างๆ มีเนื้อหาโดยสังเขปดังนี้

1. คำราพิไชยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1

ผู้แต่ง ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง สันนิษฐานว่าเป็นคำราที่คัดลอกกันมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ต้นฉบับคำราพิไชยสงคราม (ฉบับตัวเขียน) ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่ฝ่ายบริการหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ มีทั้งที่เป็นสมุดไทยคำ สมุดไทยขาว สมุดฝรั่ง ใบบลาน รวมทั้งสิ้น 212 ฉบับ ปัจจุบันกรมศิลปากรได้นำมารวบรวมพิมพ์เผยแพร่ไว้ในหนังสือ คำราพิไชยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1 ประกอบด้วยสมุดไทยจำนวน 6 เล่ม

คำประพันธ์ ความเรียงร้อยแก้วและร้อยกรองประเภทร่าย

เนื้อหา ว่าด้วยกลศึก วิธี และรูปแบบการจัดตั้งทัพ การดูนิมิตและปรากฏการณ์บนท้องฟ้า รวมทั้งหลักสำคัญ 9 ประการ คำราพิไชยสงครามจึงเป็นคำราหรือแบบแผนการรบเพื่อปกป้องบ้านเมืองมาตั้งแต่สมัยโบราณ กษัตริย์จะต้องรอบรู้ในกลยุทธ์ต่างๆ ที่ต้องปฏิบัติในยามศึกสงคราม พระราชกรณียกิจของกษัตริย์ พระราชพิธี พิธีกรรมที่กษัตริย์ต้องปฏิบัติเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่กองทัพ รายละเอียดของเนื้อหาของคำราพิไชยสงครามทั้ง 6 เล่ม มีดังนี้

คำราพิไชยสงครามเลขที่ 177 กล่าวถึงความสำคัญของคำราพิไชยสงคราม โหราศาสตร์ที่เกี่ยวกับคำราพิไชยสงคราม ชื่อกลศึกทั้ง 21 กล นิมิตดีร้ายต่างๆ กลศึกต่างๆ

คำราพิไชยสงครามเลขที่ 125 ว่าด้วยกลศึกต่อจากเอกสารเลขที่ 177 กลวิธีในการเคลื่อนพล ฤกษ์ยาม และชัยภูมิ นิมิตบอกเหตุดีร้ายต่างๆ เช่นเสียงร้องของสัตว์ โค กา ไก่ สุนัข ที่ร้องในเวลา กลางคืน การสังเกตหมอกควัน และลักษณะของความฝันที่เป็นนิมิตมงคล

ตำราพิชัยสงครามเลขที่ 122 ว่าด้วยกลวิธีการเคลื่อนพล การจัดทัพเป็นรูปกระบวนต่างๆ เช่น กรุทพยุห์ มหิงษพยุห์ ประทุมพยุห์ เป็นต้น ตำราคุณิมนิตีร่ายจากพระอาทิตย์ พระจันทร์ ดวงดาวต่างๆ

ตำราพิชัยสงครามเลขที่ 181 กล่าวถึงการจัดทัพเป็นรูปกระบวนต่างๆ มหาทักษาพยากรณ์ ว่าด้วยการทำนายนามเมือง นามเสนาบดี เพื่อคัดเลือกไพร่พลที่เป็นมงคลเข้ากองทัพ วันและฤกษ์ยาม ในการเคลื่อนทัพ การตั้งทัพเป็นกระบวนต่างๆ ตามวันทั้ง 7 และเรื่องเบญจปักษีว่าด้วยเรื่องยามในการเคลื่อนพลรบ และกล่าวถึงหลักการปฏิบัติตนของแม่ทัพตามลักษณะปักษีมงคลทั้ง 5 ชนิดคือการเวก หงส์ มยุรา โกญจา และโกกิลา ตำราคุณิมนิตีที่เป็นมงคลและไม่เป็นมงคล ตำรามหาเวท ยাত্রาว่าด้วยนิมิตเมื่อออกไปทำการใดๆ ตำราดูฤกษ์ยามในการทำศึก และการตั้งทัพให้เหมาะสม จำนวนพล

ตำราพิชัยสงครามเลขที่ 118 ว่าด้วยอุบาทว์ 8 ประการ ตำราดูเหตุร้าย ตำราดูราหู ตำราดูฤกษ์ ตำราเกณฑ์ทัพ

ตำราพิชัยสงครามเลขที่ 184 ว่าด้วยเนาพยัตติ ผู้เลืยวณลาด 9 ประการ คือ จาเรพยัตติ โยคพยัตติ โมเจพยัตติ ฉายาพยัตติ ธาราพยัตติ สลวะพยัตติ เลหเลหาพยัตติ ลุกุติลาพยัตติ และสันนิภพยัตติ

2. กาพย์พระไชยสุริยา

ผู้แต่ง กาพย์พระไชยสุริยาเป็นแบบเรียนที่สุนทรภู่แต่งขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่งเพื่อถวายพระอักษรแด่เจ้าฟ้าชายกลางและเจ้าฟ้าปิ๋ว พระโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและเจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี พระอัครชายา

คำประพันธ์ แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทกาพย์ ได้แก่ กาพย์ยานี 11 กาพย์ฉบัง 16 และ กาพย์สุรางคนางค์ 28

เนื้อหา กล่าวถึงพระไชยสุริยาครองเมืองสาวัตถีมีพระมเหสีพระนามว่าสุมาลี ปกครองบ้านเมืองด้วยความผาสุก แต่ต่อมาเหล่าเสนาอำมาตย์ประพฤติดนไม่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม

จึงเกิดเหตุอาเพศน้ำป่าไหลหลากเข้าท่วมบ้านเมือง ฝิป่าอาละวาดทำให้ชาวเมืองล้มตายเป็นจำนวนมาก พระไชยสุริยาต้องพาพระมเหสีและบริวารเสด็จลงเรือสำเภาทิ้งบ้านเมืองเล่นเรือออกทะเล ปรากฏว่าเรือถูกพายุพัดลมน้ำอุปปาง พระไชยสุริยาและมเหสีต้องเดินทางรอนแรมได้รับความยากลำบาก จนไปพบกับถาฬิที่ช่วยสั่งสอนหลักธรรมให้ได้พบกับความสุขที่แท้จริง

3. ตำรับนางนพมาศ

ผู้แต่ง ตำรับนางนพมาศเคยเป็นวรรณคดีที่เข้าใจว่าแต่งสมัยสุโขทัย แต่ปัจจุบันเชื่อว่าเป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตำรับนางนพมาศนี้แต่งขึ้นเพื่อแสดงถึงขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ และจริยธรรมของผู้รับราชการฝ่ายใน

คำประพันธ์ แต่งเป็นร้อยแก้ว แทรกกลอนดอกสร้อย 5 บท

เนื้อหา กล่าวถึงชาติและภาษาต่างๆ ขอพระเกียรติพระร่วง เล่าชีวิตของชาวสุโขทัย ประวัติของนางนพมาศ คุณธรรมและการปฏิบัติหน้าที่ของนางใน โดยมีนิทานแทรก 3 เรื่องคือนางนกต้อยตีวิดโลเล นางช้างแสนงอน และนางนกกระเรียนคบนางนกลีไฉ่ชางยู พระราชพิธีต่างๆ เช่น พระราชพิธีจองเปรียงลอยพระประทีป พระราชพิธีวิสาขะ พระราชพิธีจรดพระนังคัล พระราชพิธีอาษาตมาศ พระราชพิธีอาสายุช เป็นต้น

4. ลิลิตกระบวนแห่พระกฐินพยุหยาตราทางสถลมารคและทางชลมารค

ผู้แต่ง ลิลิตกระบวนแห่พระกฐินพยุหยาตราทางสถลมารคและทางชลมารคเป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. 2387 เพื่อให้เป็นแบบแผนกระบวนพยุหยาตราทางสถลมารคและทางชลมารค

คำประพันธ์ ลิลิตสุภาพ ประกอบด้วยร่ายสุภาพ โคลงสุภาพ ได้แก่ โคลงสี่สุภาพ โคลงสามสุภาพ โคลงสองสุภาพ รวมทั้งสิ้น 525 บท

เนื้อหา เริ่มด้วยบทประณามพจน์สรรเสริญพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ชมความรุ่งเรืองงดงามของบ้านเมือง สรรเสริญพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าทรงทศพิธราชธรรม

เอาพระราชหฤทัยใส่ในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา โปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์พระอารามต่างๆ ทั้งพระราชอาณาจักร โดยเฉพาะโปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ครั้งใหญ่ ซึ่งเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเอาพระทัยใส่ในทางพระพุทธศาสนา นอกจากนี้พระองค์ยังเสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐินตามพระอารามต่างๆ โดยทางสถลมารคและทางชลมารค การดำเนินเรื่องก็ได้กล่าวถึงกระบวนการพยุหยาตราทางสถลมารคก่อน โดยกล่าวถึงกระบวนการอย่างใหญ่และกระบวนการอย่างน้อยตามลำดับ ต่อจากนั้นจึงเป็นกระบวนการพยุหยาตราทางชลมารค

วรรณกรรมนิทานนิยาย

วรรณกรรมนิทานนิยายเป็นวรรณกรรมที่เน้นด้านความบันเทิง ราชธรรมที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมประเภทนี้มักพบอยู่ในเรื่องที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับกษัตริย์ กล่าวคือมีตัวละครเอกเป็นกษัตริย์ เนื้อหาแฝงไปด้วยข้อคิดเพื่อเป็นแนวทางหรืออุทาหรณ์ให้ศึกษา เพราะสะท้อนถึงพฤติกรรมและบทบาทของกษัตริย์ที่ได้รับผลจากการประพฤติตามหลักราชธรรม และกษัตริย์ที่ละเลยการประพฤติปฏิบัติตามหลักราชธรรม มีเนื้อหาของวรรณกรรมนิทานนิยายโดยสังเขปมีดังนี้

1. ลิลิตพระลอ

ผู้แต่ง ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง เป็นวรรณกรรมสมัยอยุธยา ลิลิตพระลอที่ได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสร เมื่อ พ.ศ. 2459 ให้เป็นยอดแห่งลิลิต

คำประพันธ์ ลิลิตพระลอแต่งด้วยลิลิตสุภาพ ประกอบด้วย ร่ายสุภาพ โคลงสองสุภาพ โคลงสามสุภาพ และโคลงสี่สุภาพ

เนื้อเรื่อง กล่าวถึงรูปโฉมความงามของพระลอว่าเป็นที่เลื่องลือมากจนมีนักขับเพลงขับสรรเสริญไปถึงเมืองต่างๆ พระเพื่อนพระแพงได้ยื่นเข้าก็หลงรักความงามของพระลอโดยที่ยังไม่เคยพบเห็นหน้า นางรินและนางโรยสองพี่เลี้ยงรับอาสาจะช่วยให้พระเพื่อนพระแพงสมปรารถนา จึงให้คนขับซอเที่ยวขับสรรเสริญความงามของพระเพื่อนพระแพงบ้าง พระลอหลงรักนางทั้งสองเช่นเดียวกัน นางรินนางโรยไปขอให้ปู่เจ้าสมิงพรายช่วยทำเสน่ห์ พระลอหลุมหลงคลั่งไคล้จนต้องออกจากบ้านเมือง เมื่อพระลอเดินทางมาถึงแม่น้ำกาหลงจึงตั้งจิตอธิษฐานเสี่ยงน้ำ แม้มีนางบอกว่า

จะได้รับอันตรายแต่ด้วยขัตติยมานะพระลอจึงเดินทางต่อ จนลอบเข้าเมืองไปอยู่ร่วมกับพระเพื่อนพระแพงแต่เมื่อความรู้ถึงเจ้าย่า เจ้าย่าจึงสั่งทหารเข้าจับกุมและสังหาร ฝ่ายพระลอ พระเพื่อนพระแพง เหล่าพี่เลี้ยงร่วมกันต่อสู้จนตาย

2. บทละครเรื่องรามเกียรติ์

ผู้แต่ง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการที่มีความสามารถทางด้านอักษรศาสตร์ช่วยกันนิพนธ์ และทรงได้เอาเป็นพระธุระในการตรวจแก้ไขและรวมพระราชนิพนธ์ แต่ไม่ปรากฏนามว่าผู้ใดแต่งในตอนใดบ้าง

คำประพันธ์ แต่งเป็นกลอนบทละคร

กล่าวถึงท้าวทศรถกษัตริย์กรุงอโยธยามีพระมเหสี 3 องค์ คือ นางเกาสุริยา นางไภยเกษิ และนางสมุทเทวี ท้าวทศรถครองราชสมบัติมานานแต่ยังไม่มีโอรสจึงทำพิธีกวณาข้าวทิพย์ กลั่นข้าวทิพย์หอมไปถึงกรุงลงกา ทศกัณฐ์จึงใช้นางยักษ์กานาสูรมาขโมยข้าวทิพย์ จากนั้นกล่าวถึงกำเนิดตัวละครต่างๆ จนกระทั่งพระรามออกเดินป่าเป็นเวลา 14 ปี โดยมีพระลักษณะกับนางสีดาขอตามเสด็จไปด้วย ท้าวทศรถเสียพระทัยมากจนสิ้นพระชนม์

กล่าวถึงสงครามเริ่มตั้งแต่พระราม พระลักษมณ์ และนางสีดา ออกจากเมืองไปตั้งอาศรมอยู่ในป่า วันหนึ่งนางสำนัคนางของทศกัณฐ์ออกไปเที่ยวป่าได้พบพระรามก็หลงรักเข้าไปเกี่ยวพระรามและทำร้ายนางสีดา พระลักษมณ์จึงจับนางลงโทษแล้วปล่อยตัวไป นางสำนัคนางกลับไปฟ้องพี่ชายทั้งสาม คือ ทุษณ์ ขร ตรีเศียร ให้ไปรบกับพระราม แต่ก็ถูกพระรามฆ่าตาย นางจึงไปเล่าถึงความงดงามของนางสีดาให้ทศกัณฐ์ฟัง ทศกัณฐ์จึงออกอุบายให้มาริศแปลงเป็นกวางทองไปล่อแล้วฉวยโอกาสลักนางสีดาไปกรุงลงกา พระราม พระลักษมณ์ เสด็จออกติดตามจนได้พบหนุมานและสุกริพ สุกริพขอให้พระรามฆ่าพาลีผู้เป็นพี่ชายของตนก่อนจึงช่วยทำสงครามกับทศกัณฐ์ สุกริพเกณฑ์พลลิงมาช่วย พระรามทำสงครามกับทศกัณฐ์อยู่นานหลายปี จนญาติพี่น้องของทศกัณฐ์ตายในสงครามกันหมด ทศกัณฐ์ต้องออกรบเอง พระรามแผลงศรธนูหลายครั้งแต่ทศกัณฐ์ก็ไม่ตาย

เพราะถอดดวงใจฝากพระฤๅษีโคบุตรไว้ หนุมานกับองคตจึงทูลรับอาสาพระรามไปดวงเภาถ่อง
ดวงใจ หนุมานทำลายถ่องดวงใจทศกัณฐ์จึงสิ้นชีวิต

3. ราชาราช

ผู้แต่ง ต้นฉบับเดิมเป็นต้นฉบับเป็นภาษามอญ ซึ่งได้แปลเป็นภาษาไทยตั้งแต่สมัยกรุงศรี
อยุธยา พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงรวบรวมหนังสือตำราต่างๆ และมี
พระราชดำริว่าหนังสือเรื่องราชาราชเป็นหนังสือดีเคยได้รับการยกย่องมาแล้ว จึงทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้มีการแปลและเรียบเรียงใหม่ อีกทั้งทรงพระราชปรารภว่าเรื่องพระเจ้าราชาราช
ในพระราชพงศาวดารรามัญซึ่งมีผู้แปลถวายสมเด็จพระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวรสถานมงคล
มีข้อความผิดเพี้ยนกับที่ได้ทรงสดับมาก่อน จึงมีพระราชดำรัสสั่งให้เจ้าพระยาพระคลัง (หน)
พร้อมกับพระยาอินทรอัครราช พระภิรมย์สมบัติ และพระศรีภูริปริชา แปลปรับปรุงและเรียบเรียง
ราชาราชขึ้นใหม่รวม 24 เล่มสมุดไทย

คำประพันธ์ ความเรียงร้อยแก้ว

เนื้อหากล่าวถึงการสงครามระหว่างราชอาณาจักรพม่าและมอญ ซึ่งทำสงครามกันเป็น
เวลานาน เนื้อหาแบ่งออกได้เป็น 3 ตอน

ตอนต้น กล่าวถึงการสร้างเมืองเมะตะมะ กำเนิดมะกะโท มะกะโทเป็นบุตรพ่อค้าเมือง
เมะตะมะ เดินทางเข้ามากรุงสุโขทัยสมัยพ่อขุนรามคำแหง ได้เป็นคนเลี้ยงช้างจนได้เลื่อนเป็นขุน
วัง ต่อมาได้ลอบรักกับนางเทพสุดาสร้อยดาวพระราชธิดาของพ่อขุนรามคำแหง และพานางไปตั้ง
ตัวเป็นใหญ่ในเมืองเมะตะมะ แล้วจึงแต่งทูตมาขอมา พ่อขุนรามคำแหงจึงพระราชทานนามว่า
พระเจ้าฟ้ารั่ว

ตอนที่สอง กล่าวถึงกำเนิดพระเจ้าราชาราช (พระยาน้อย) พระเจ้าราชาราชมีมเหสี 2
พระองค์ คือนางตะละแม่ท้าวและนางแม่เมี่ยมมะนิก ครั้นเมื่อถึงเวลาอภิเษกพระยาน้อยเปลี่ยนพระ
นามใหม่ว่าสิหราชาราชแต่นิยมเรียกว่า พระเจ้าราชาราช พ่อลาวแก่นท้าวโอรสของตะละแม่ท้าว
นิกรแก่นเมี่ยมมะนิกเพราะทำให้มารดาของตนเสียใจ จึงไม่เคารพและคิดว่าเพราะมีมืออยู่จึงต้องไหว้
เลยก่ดนิ้วพระหัตถ์ทิ้งเสีย และได้อธิษฐานจิตก่อนตายว่าจะขอกลับมาทำศึกล้างแค้นกับพระบิดา

ฝ่ายพม่าพระอัครมเหสีของพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องทรงตั้งครรภ์ก็ทรงอยากเสวยดินใจกลางเมืองหงสาวดีและเมื่อครบกำหนดคลอดก็ได้พระราชโอรสนามว่า มังรายกะยอละวา เมื่อมังรายกะยอละวามีพระชนมายุได้ 22 พรรษาเกิดมีเรื่องขัดแย้งระหว่างมอญและ มังรายกะยอละวาจึงได้ทำศึกกับพระเจ้าราชาธิราชสมความตั้งใจ การสงครามระหว่างพระเจ้าราชาธิราชกับกษัตริย์พม่า ฝ่ายมอญได้อาศัยความสามารถของอำมาตย์และนายทหารหลายคน เช่น อำมาตย์ทินมณีกรอด สมิงพ่อเพชร สมิงพระราม และสมิงนครินทร์ ฯลฯ ทำให้การสงครามส่วนใหญ่มอญเป็นฝ่ายชนะ

ตอนท้าย กล่าวถึงการรักษาอำนาจและแผ่อำนาจของกษัตริย์มอญด้วยสติปัญญาของพระเจ้ามหาปิฎกธร ทรงปรีชาสามารถในกิจการทั้งปวง ทรงทดลองปัญญากับเจ้าเมืองประเทศต่างๆ บ้านเมืองว่างศึกสงคราม และกล่าวถึงบ้านเมืองที่ร่มเย็นเป็นสุข

4. บทละครเรื่องไชยเชษฐ์

ผู้แต่ง บทละครเรื่องไชยเชษฐ์มีมาตั้งแต่ครั้งกรุงเก่าและใช้เป็นบทสำหรับเล่นละครนอก ครั้นถึงสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงนำบทละครเรื่องนี้มาพระราชนิพนธ์ใหม่ ทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องไชยเชษฐ์เพื่อให้เป็นบทละครนอกของหลวง และทรงให้ผู้หญิงที่เป็นละครหลวงแสดงอย่างละครนอก บทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 เริ่มตั้งแต่นางสุริยาถูกพระไชยเชษฐ์จับไปออกจากเมือง

คำประพันธ์ กลอนบทละคร

เนื้อหา ท้าวอภัยนุราชมีพระธิดานามว่า นางจำปาทอง เพราะมีลักษณะพิเศษคือเมื่อใดที่นางร้องไห้จะมีดอกจำปาทองร่วงลงมา นางจำปาทองน่าจะเข้ามาเลี้ยงในวัง แต่จะเข้าไปก็ขัดขวางเมือง นางจึงถูกพระราชบิดาขับออกจากวังพร้อมกับนางแมวที่เลี้ยง นางจำปาทองกับนางแมวจึงต้องมาอยู่กับพระฤๅษี ฝ่ายท้าวสิงหนครกษัตริย์ยักษ์ไม่มีโอรสธิดาจึงขอนางมาเป็นธิดาและประทานนามว่านางสุริยา ฝ่ายพระไชยเชษฐ์โอรสเจ้าเมืองหมันต์มีพระสนมอยู่ 7 คน วันหนึ่งพระองค์เสด็จประพาสป่า และหลงทางไปพบนางสุริยา นางจึงนำความทูลให้ท้าวสิงหนครทราบ พระไชยเชษฐ์ทูลขอรับราชการและอาสาสู้ศึกที่มาประชิดเมืองจนชนะ ท้าวสิงหนครนางสุริยาให้เป็นชายา พระไชยเชษฐ์พานางสุริยากลับเมือง นางสนมทั้ง 7 ฝืนนางสุริยา เมื่อนางสุริยาทรงครรภ์จนใกล้กำหนดคลอดนางสนมทั้ง 7 จึงออกอุบายลวงพระไชยเชษฐ์ให้ไปคลอดข้างเผือก

ฝ่ายนางสุวิญชาตลอดถูกเป็นพระกุมารมีศรกับพระขรรค์ติดตัวมาด้วย นางสนมทั้ง 7 นำพระกุมารไล่หิบบ้างไปฝังใต้ต้นไม้ เมื่อพระไชยเชษฐาเสด็จกลับจากคล้องช้างเผือก นางสนมทั้ง 7 ทูลยุยงว่านางสุวิญชาตลอดถูกเป็นท่อนไม้ พระไชยเชษฐาจับไถ่ นางสุวิญชาออกจากเมือง นางแม้วนางสุวิญชาไปจุดหิบบาพระกุมารและพากันเดินทางกลับไปเมืองสิงหนคร ท้าวสิงหนครตั้งชื่อพระกุมารว่า พระนารายณ์ธิเบศร์ ต่อมาเมื่อพระไชยเชษฐาทรงรู้ความจริงทั้งหมดจึงออกติดตามนางสุวิญชาและได้พบพระนารายณ์ธิเบศร์ ทั้งสองจึงทราบว่าเป็นพ่อลูกกันเพราะจำแหวนที่พระนารายณ์ธิเบศร์สวมได้ พระนารายณ์ธิเบศร์พาพระไชยเชษฐาเข้าเฝ้าท้าวสิงหนคร พระไชยเชษฐาขอโทษนางสุวิญชา นางแม้วพี่เลี้ยงสบโอกาสจึงแสร้งทูลกระแทบกระเทียบพระไชยเชษฐา ในที่สุดท้าวสิงหนครทรงจัดการอภิเษกพระไชยเชษฐากับนางสุวิญชาอีกครั้งหนึ่ง

จากวรรณกรรมที่กล่าวมาข้างต้นแสดงให้เห็นว่าราชธรรมนั้นมีปรากฏอยู่ทั้งในวรรณกรรมที่มีเนื้อหาสอนกษัตริย์โดยตรงและในวรรณกรรมคำสอนทั่วไป นอกจากนี้ยังปรากฏราชธรรมอยู่ในวรรณกรรมที่มีความสัมพันธ์กับกษัตริย์ทั้งวรรณกรรมขอพระเกียรติ วรรณกรรมศาสนา วรรณกรรมคำรา และวรรณกรรมประเภทนิทานนิยาย

บทที่ 4

วิเคราะห์ราชธรรมในวรรณกรรมที่สัมพันธ์กับกษัตริย์ประเภทต่างๆ

เนื้อหา

ราชธรรมที่กษัตริย์นำมาเป็นแนวทางสำหรับการปกครอง ดูแลเหล่าพสกนิกรของพระองค์ให้อยู่อย่างผาสุกนั้น เป็นหลักธรรมที่เกิดจากการศึกษาสั่งสมควบคู่กับความรู้ในด้านศิลปวิทยาการต่างๆ เพื่อนำมาวินิจฉัยแก้ปัญหาต่างๆด้วยปัญญา ซึ่งต้องพิจารณาด้วยความรอบคอบ เพราะการตัดสินใจใดๆ ย่อมส่งผลกระทบต่อบ้านเมืองและประชาชน ดังนั้นการมุ่งแต่แก้ปัญหาให้ลุกล่วงอาจไม่เพียงพอ หากแต่จะต้องคำนึงถึงผลที่ติดตามมาภายหลัง อีกทั้งยังต้องยึดถือประโยชน์ของบ้านเมืองและประชาชนเป็นที่ตั้ง

สถาบันกษัตริย์เป็นศูนย์รวมอำนาจของบ้านเมือง และเป็นศูนย์รวมจิตใจของอาณาประชาราษฎร์ เหล่าราษฎรล้วนคาดหวังว่ากษัตริย์จะสามารถนำพาแว่นแคว้นแดนดินให้ผ่านพ้นภัยอันตราย สถาบันกษัตริย์มีสัมพันธ์กับสถาบันการเมืองการปกครอง ตลอดจนความเป็นอยู่ของมวลหมู่ประชาชน ผู้ที่เป็นกษัตริย์มิได้มีแต่พระราชอำนาจอันล้นพ้น หรือแวดล้อมด้วยเครื่องอำนาจความสะกดกลาย ตลอดจนความมั่งคั่งในทรัพย์สินยศถาบรรดาศักดิ์เท่านั้น แต่ผู้ที่เป็นผู้นำจะต้องถึงพร้อมด้วยความสามารถความรู้ในการบริหารบ้านเมือง และด้วยพระราชภาระอันยิ่งใหญ่พระองค์จึงจำเป็นต้องมีความรู้ยิ่งกว่าบุคคลสามัญทั่วไป นอกจากภาระในการเป็นนักปกครอง และนักรบที่กล้าหาญแล้ว พระองค์ยังจะต้องทรงรอบรู้ในสรรพวิทยาการด้านต่างๆ อีกทั้งยังต้องออกไปด้วยธรรมะเพื่อนำไปใช้ควบคู่กับการบริหารปกครอง และใช้เป็นเครื่องมือในการควบคุมพระราชอำนาจให้อยู่บนพื้นฐานของจริยธรรม

ดังนั้นกษัตริย์จึงต้องได้รับการสั่งสอนความรู้ ซึ่งส่วนหนึ่งของช่องทางที่ใช้ถ่ายทอดสรรพวิชาก็คือวรรณกรรม ดังมีหลักฐานปรากฏอยู่อย่างชัดเจนในวรรณกรรมคำสอนสำหรับกษัตริย์ โดยมีเนื้อหาที่ใช้ในการสั่งสอนคือราชธรรม ผู้วิจัยพบว่าในวรรณกรรมคำสอนกษัตริย์นั้น มีราชธรรมอันเป็นสิ่งที่กษัตริย์พึงยึดถือปฏิบัติ แบ่งเนื้อหาได้เป็น 3 ส่วน คือ ความรู้ คุณธรรม และจริยวัตรอันงดงาม โดยกวีหรือผู้ที่ได้รับหน้าที่สั่งสอนกษัตริย์ได้นำหน้าหรือสัดส่วนของสิ่งที่กษัตริย์พึง

ตระหนักไว้อย่างเท่าเทียม ผู้ที่จะเป็นกษัตริย์ควรประกอบด้วยความรู้เหล่านี้อย่างสมดุลกัน และจะหล่อหลอมให้พระองค์เป็นนักรบที่เข้มแข็งและเป็นนักปกครองผู้ทรงธรรม

พระราชจริยวัตรอันงดงามของกษัตริย์ที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรม ทำให้ราษฎรตระหนักถึงความเหนียวแน่นที่พระองค์ทรงทุ่มเทและเสียสละความสุขส่วนพระองค์เพื่อประโยชน์สุขของบ้านเมือง โดยทรงยึดแนวทางของราชธรรมเป็นหลักในการบริหารประเทศ ราชธรรมถูกนำมาสั่งสอนโดยผ่านวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับกษัตริย์ โดยเฉพาะวรรณกรรมคำสอนสำหรับกษัตริย์ อีกทั้งยังปรากฏอยู่ในวรรณกรรมประเภทต่างๆ คือ วรรณกรรมขอพระเกียรติ วรรณกรรมศาสนา วรรณกรรมคำรา และวรรณกรรมประเภทนิทานนิยายอีกด้วย

1. สารคำสอน

สารคำสอนที่พบอยู่ในวรรณกรรมที่มีความสัมพันธ์กับกษัตริย์มีอยู่ 3 ประการ ได้แก่ ความรู้ คุณธรรม และจริยวัตร ความรู้เป็นสิ่งที่กษัตริย์จะต้องศึกษา และต้องทรงยึดถือปฏิบัติตาม ความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดมาตั้งแต่ครั้งบรรพกษัตริย์ ความรู้เหล่านี้ล้วนมีความสำคัญเพราะส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของบ้านเมือง เหล่าราษฎรล้วนมีความเชื่อและตั้งความหวังว่า กษัตริย์เป็นผู้สั่งสมบารมีไว้มากที่สุด พระองค์ทรงเปี่ยมล้นไปด้วยคุณธรรม และผลจากความเชื่อเหล่านี้ย่อมก่อให้เกิดความคาดหวังว่า ความรู้ คุณธรรม และจริยวัตรของพระองค์จะคุ้มครองบ้านเมืองให้อยู่รอดปลอดภัยและเจริญรุ่งเรืองได้

ในทางกลับกันหากกษัตริย์ไร้ซึ่งคุณธรรมแล้ว เหตุเภทภัยต่างๆ ย่อมบังเกิดแก่บ้านเมืองและส่งผลกระทบต่อตัวผู้ปกครอง เสนาบดี ตลอดจนไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน ความประทุษร้ายที่เคลื่อนไปจากธรรมนี้จะสะท้อนผลให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรมในทางลบ เช่น การเปลี่ยนแปลงของสภาพดินฟ้าอากาศที่แปรปรวนไม่เป็นไปตามฤดูกาล พืชพันธุ์ธัญญาหารไม่สมบูรณ์ การเกิดโรคระบาด ฯลฯ ดังนั้นผู้ที่ทำหน้าที่สั่งสอนอบรมกษัตริย์จึงต้องนำราชธรรมมาเป็นกรอบสำหรับสั่งสอน และเป็นการป้องปรามมิให้เกิดความเสียหาย ซึ่งเกิดจากผู้ที่มิคุณสมบัติไม่เหมาะสมที่จะดำรงสถานภาพเป็นผู้นำบ้านเมือง ราชธรรมจึงเข้ามามีส่วนในการเติมเต็มความรู้เพื่อให้ผู้ที่จะเป็นผู้นำของบ้านเมืองเพียบพร้อมทั้งในด้านสรรพศาสตร์ คุณธรรม และพระราชจริยวัตร จะได้นำมาประยุกต์ใช้ในการบริหารบ้านเมือง

ราชธรรมประกอบด้วยความรู้ทั้ง 3 ประการ ประการแรกคือ ความรู้หรือปัญญา ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ใช้เป็นเครื่องมือสำหรับปกครองบริหารและบริหารประเทศ หากขาดความรู้แล้วย่อมยากที่จะบริหารบ้านเมืองให้ไปในทิศทางที่ถูกที่ควร สุดท้ายความหายนะคงตกอยู่แก่บ้านเมืองหากปล่อยให้คนเขลาอับปัญญามาเป็นผู้นำ ดังเห็นได้จากตัวละครกษัตริย์ซึ่งไร้ปัญญาที่ไม่สามารถดูแลบ้านเมืองของตนได้จนต้องถูกขับออกจากเมือง ไม่ว่าจะเป็น “ท้าวทศพรราช” ในฉันทอภัยพานร “พญาโกสามภิน” ในพระโศภิตวัโกสามภิน “สุทนต์กุมาร” ในราโชวาทชาดก ตัวละครพระราชเหล่านี้เป็นตัวอย่างของผู้นำที่เขลาเบาปัญญา วิธีทางเดียวที่สามารถแก้ไขปัญหานี้ได้คือการผ่านการอบรมสั่งสอนราชธรรม อันเป็นหลักสำคัญในการปกครอง และเมื่อมีความรู้แล้วก็ย่อมสามารถกลับคืนสู่พระราชอำนาจ และเมื่อมีอำนาจแล้วจะต้องรู้จักนำความรู้ที่ได้มาใช้ในการเกิดประโยชน์สูงสุดแก่บ้านเมือง

ประการที่สองคือคุณธรรม นักปกครองที่ดีต้องมีคุณธรรมเป็นมาตรฐานสำหรับบริหารบ้านเมืองและมีคุณธรรมเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต เช่น ท้าวทศพรสั่งสอนพระราม ให้ยึดธรรมในการปกครอง เพราะในพระราชอาณาจักรย่อมประกอบไปด้วยชนทุกเพศทุกวัย ซึ่งล้วนแตกต่างกันไปทั้งในด้านสถานภาพ ฐานะความเป็นอยู่ ความรู้สติปัญญา ฯลฯ มีปะปนกันทั้งคนดีและคนเลว ดังนั้นกษัตริย์ผู้มีอำนาจสูงสุดในบ้านเมืองจะต้องไม่ลู่แก่อำนาจ หากแต่จะต้องคอยควบคุมและคุ้มครองดูแลให้เกิดความสันติสุขแก่ไพร่ฟ้าประชาชน อันเป็นผลสำเร็จสูงสุดในการปกครอง

ประการที่สามคือพระราชจริยวัตรและการวางพระองค์ให้เหมาะสมแก่พระสถานภาพ เพื่อเสริมสร้างพระบุคลิกภาพให้สง่างาม สิ่งเหล่านี้จะประสบความสำเร็จได้ก็ด้วยอาศัยวินัยในการควบคุมให้ทรงประพฤติได้อย่างเหมาะสมตามสถานการณ์ต่างๆ ซึ่งการรู้จักควบคุมตนเองทั้งนี้ยังเป็นเสมือนการป้องกันไม่ให้ล่วงละเมิดเบียดเบียนผู้อื่นด้วย

การศึกษาราชธรรมในวรรณกรรมที่มีเนื้อหาสัมพันธ์กับกษัตริย์โดยตรงนั้น ผู้วิจัยศึกษาถึงหลักธรรมต่างๆ ที่ปรากฏ โดยจะแยกศึกษาตามแต่ละประเภทได้แก่ วรรณกรรมคำสอนกษัตริย์ วรรณกรรมขอพระเกียรติ วรรณกรรมศาสนา วรรณกรรมตำรา และวรรณกรรมนิทานนิยาย ในวรรณกรรมประเภทคำสอนที่มีเนื้อหาสอนกษัตริย์นั้นศึกษาจากวรรณคดีเรื่องปฐมราชธรรม นิทานอิหฺรณราชธรรม โคลงทศพรสอนพระราม ราโชวาทชาดก ฉันทอภัยพานร พระโศภิตวัโกสามภิน และราชনীติ ซึ่งจะช่วยให้เห็นถึงความแตกต่างอันเป็นลักษณะเฉพาะของวรรณกรรม

ประเภทนี้ที่กวีได้นำราชธรรมมาใช้เป็นเนื้อหาเพื่อสั่งสอนและโน้มน้าวหรือเหนี่ยวรั้งให้กษัตริย์ทรงประกอบแต่สิ่งที่ถูกที่ควรและนำมาเป็นแนวทางปกครองประเทศ

1.1 ราชธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนสำหรับกษัตริย์

วรรณกรรมคำสอนสำหรับกษัตริย์ที่มีราชธรรมปรากฏอย่างเด่นชัด โดยปรากฏในลักษณะของตำราทางวิชาการนั้น พบว่ามีการแบ่งหลักธรรมเป็นหมวดหมู่อย่างชัดเจน เช่น เรื่อง ราโฆวาทชาดก กวียกคาถาบาลีขึ้นมาเป็นตัวตั้ง แล้วจึงมีอรรถธิบาย

ข้าพระองค์ยังมีรู้ศิลปศาสตร์อันเป็นกิจแห่งพระมหากษัตริย์ราช แต่ข้าพระองค์จะเสวยราชสมบัตินั้นมิได้ พระวิทิตยราชกุมารจึงตรัสว่า เจ้าจงเสวยราชสมบัติเถิด อาตมภาพหากรู้สั่งสอนศิลปศาสตร์ อันเป็นกิจแห่งพระมหากษัตริย์ราชแห่งเจ้า พระวิทิตยราชกุมารจึงสั่งสอนเจ้าสุทนต์นราชกุมาร ด้วยคาถา 38 ประการ

(ราโฆวาทชาดก, 2456: 7)

เนื้อหาในราโฆวาทชาดกกล่าวถึงข้อปฏิบัติของราชธรรมอย่างละเอียด มีเนื้อหา กล่าวถึงคุณธรรม 38 ประการ ที่กษัตริย์พึงปฏิบัติเพื่อการปกครองบ้านเมือง เพื่อสร้างความผาสุกให้แก่ประชาชน ได้แก่

1. มีจิตใจมั่นคงไม่หวั่นไหวดุจปฐพี
2. มีจิตใจหนักแน่น อดทน
3. มีพระราชโองการอันมั่นคง รักษาความสัตย์
4. ขวนขวายในการทำความดี
5. มีความสำรวม กาย วาจา ใจ
6. มีปัญญา
7. มีกุศลธรรม
8. มีใจเป็นธรรมทั้งต่อมิตรและศัตรู
9. มีความกรุณาในสัตว์ทั้งปวง ไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย
10. สماعคมกับผู้ที่มีปัญญา
11. หมั่นไต่ถามสาระอันเป็นประโยชน์จากผู้รู้

12. เข้าใกล้สมณพราหมณ์ผู้ทรงศีล
13. มีความเคารพบูชาบุคคลผู้ควรบูชา
14. ไม่ลุ่มหลงในเมถุน
15. ละความอิจฉาและความโลภ
16. ไม่เบียดเบียนชีวิตและทรัพย์สินของผู้อื่น
17. ไม่นำภรรยาผู้อื่นมาเป็นของตน
18. ป้องกันรักษาขอบขันทีสีมา
19. มีความเพียรในการทำสิ่งที่ตนเป็นประโยชน์ต่อบ้านเมือง
20. ดูแลข้าราชการบริพารและประชาชน
21. สั่งสอนบุคคลทั้งหลายให้ดำรงอยู่ในธรรม
22. ไม่ประมาทในราชกิจ
23. มีความกตัญญูแก่ผู้มีคุณ
24. ปฏิบัติตนในอริยวินัย เว้นจากอคติ
25. รู้จักพิจารณาบุคคลว่าใครดีใครชั่ว
26. ยกย่องคนดี แต่งตั้งคนดีไว้ในตำแหน่งการปกครองที่สำคัญ
27. มีวิจารณ์พิจารณาใคร่ครวญด้วยปัญญา รู้จักกิจที่ควรทำและไม่ควรทำ
28. ปฏิบัติตามคำแนะนำของผู้มีศีล
29. ดูแลรักษาสัตว์ทั้งหลาย
30. ยังประโยชน์ให้เกิดแก่ประชาชน
31. ลงโทษผู้กระทำความผิดตามสมควรแก่การกระทำ
32. ป้องกันอันตรายและความเดือดร้อนต่างๆ แก่ประชาชน
33. ส่งเสริมศีลธรรมอันดีแก่ประชาชน
34. แนะนำให้ประชาชนยึดมั่นคำสอนในพระศาสนา
35. รับเครื่องบูชาสักการะจากประชาชนแล้วไม่เบียดเบียนด้วยกายวาจา
36. ดูแลรักษาประชาชนดุจครูรักษาศิษย์ หรือบิดามารดารักษานุตร
37. มีพระกรุณาพระราชทานรางวัลแก่ข้าราชการบริพาร
38. มีความประพฤติตามธรรมประเพณี

ความรู้เหล่านี้ล้วนเสริมสร้างความมั่นคงให้แก่ประเทศ โดยมีกษัตริย์เป็นผู้ทำหน้าที่เป็นผู้นำบ้านเมืองและราษฎรไปในทางที่เหมาะสมสมควร หลักธรรมทั้ง 38 ประการ สามารถสรุปได้เป็น

3 หมวด คือ ความรู้พื้นฐานในการเตรียมตนเป็นกษัตริย์ คุณธรรมที่จำเป็นสำหรับการบริหารบ้านเมือง คุณสมบัติและพระราชจริยวัตรในการครองพระองค์ของกษัตริย์ ซึ่งหากปฏิบัติตามหลักธรรมได้ครบ ประชาชนและประเทศชาติย่อมเกิดความผาสุกความเจริญ

จะเห็นได้ว่าวรรณกรรมคำสอนที่มีเนื้อหาราชธรรมปรากฏอยู่นั้นได้สะท้อนให้ผู้ศึกษาเห็นถึงบทบาทความเป็นผู้นำของกษัตริย์ว่าทรงเป็นทั้งผู้นำในทางธรรม กล่าวคือ เป็นผู้ชี้แนะในด้านศาสนา พระราชาจะต้องทรงวางพระองค์และปฏิบัติพระองค์ด้วยความดีงาม โดยยึดถือหลักธรรม ซึ่งก็คือหลักราชธรรมมาเป็นเกณฑ์ ส่วนในด้านทางโลกนั้น ทรงมีบทบาทที่ชัดเจนกล่าวคือ บทบาทในด้านนักรบที่ต้องใช้สติปัญญา ความรอบรู้ทั้งหมดมาปกป้องดูแลบ้านเมือง ชักนำให้อาณาประชาราษฎร์ดำเนินชีวิตไปในทางที่ถูกที่ควร ซึ่งหากพระราชามีหลักธรรมเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวแล้วก็จะยอมทำให้ประเทศชาติบ้านเมืองมีความสงบสุข

ในเรื่อง **จันทอักษฎาพานร** และเรื่อง **พระโพธิสัตว์โกสามภิน** ได้จัดแยกเนื้อหาของหลักธรรมออกเป็น 8 หมวดข้อใหญ่ โดยให้วานร 8 ตัวเป็นผู้สั่งสอนหมวดธรรมนั้นๆ ให้แก่พระราชา วานรทั้ง 8 ต่างผลัดเปลี่ยนกันมาสอนหลักธรรมการปกครองในแต่ละด้านให้ทั่วทุกพราศ

1. วานรตัวแรกสอนเรื่องการเตรียมตนให้พร้อม รู้จักแสวงหาทรัพย์ให้เพิ่มพูนจากเดิม ต้องดูแลสุขภาพอนามัยของตนเพื่อให้ร่างกายแข็งแรง มีกำลังสำหรับศึกษาหาความรู้

2. วานรตัวที่สองสอนเรื่องเหตุแห่งความเสื่อมต่างๆ คือ สูญเสียความดีเพราะสร้างบาปเสียมิตรเพราะไม่รู้จักช่วยเหลือเผื่อแผ่ สูญเสียความรู้เพราะหลงลืมไม่ทบทวนความรู้นั้น สูญเสียทรัพย์เพราะเกียจคร้านไม่รู้จักขวนขวายแสวงหาทรัพย์ สตรีสูญเสียบุรุษเพราะไม่มีความอ่อนหวาน มีแต่จิตใจขี้โกรธ และเหล่าคนดีต้องพลอยต่างพร้อยเพราะสมาคมกับคนชั่วที่มีจิตใจชั่วหมอง

3. วานรตัวที่สามสอนเรื่องการเอาชนะหรือแก้ปัญหาสิ่งต่างๆ คือ ให้พญคนโลภด้วยทรัพย์ พญโคเกียจคร้านด้วยอาหาร พญคนชั่วด้วยไมตรี พญคนหยาบกระด้างด้วยความอ่อนหวาน แต่หากไม่สำเร็จก็ให้พญด้วยความโกรธ

4. วานรตัวที่สี่สอนเรื่องการปฏิบัติตนและคุณสมบัติของกษัตริย์ คือต้องมีความรู้ในเรื่องวิชาการต่างๆ ควบคุมกับความซื่อสัตย์ สุจริต อ่อนหวาน มีศีลธรรม และต้องสงเคราะห์อุปถัมภ์ราษฎรให้อยู่อย่างมีความสุข

5. วานรตัวที่ห้าสอนเรื่องการดำรงตนให้อยู่ในศีลธรรม มีความสุจริตไม่เห็นแก่ทรัพย์สินสมบัติไม่ลุ่มหลงในกาม มีจิตใจที่เปี่ยมไปด้วยมุกตา กรุณา ปรานี

6. วานรตัวที่หกสอนหลักปฏิบัติตนต่อราษฎรคือ ไม่เบียดเบียนประชาชนให้ได้รับความเดือดร้อน ต้องป้องกันและคุ้มครองอันตรายมิให้เกิดแก่ประชาชน

7. วานรตัวที่เจ็ดสอนเรื่องการระมัดระวังตนไม่ให้ตกอยู่ความประมาทคือ เกียรติยศชื่อเสียงย่อมมีวันเสื่อมถอย หม่อมหลวงนิติสมิตที่เคยแวดล้อมย่อมหดยเพราะความอวดดี ถือตนเป็นใหญ่ มีจิตใจชั่วร้ายเบียดเบียนผู้อื่นไม่มีธรรมะในใจ ผู้ที่จิตใจเต็มไปด้วยเล่ห์กลมาตาต่างๆ เล่ห์เหลี่ยมเหล่านั้นจะย้อนกลับมาทำลายตัวเอง ผู้ที่ตระหนักถึงเหี้ยมโหดหาความสุขสำราญในชีวิตได้ยาก บ้านเมืองจะรุ่งเรืองก็ด้วยมีเหล่าเสนาอำมาตย์ที่เป็นคนดีช่วยกันบริหารบ้านเมือง

8. วานรตัวที่แปดสอนเรื่องการวางตนของกษัตริย์กับบุคคลสถานะต่างๆ คือ เมื่อเหล่าข้าราชการบริหารเข้าเฝ้าต้องแสดงความเคารพกษัตริย์เสมอพระองค์คือพระอินทร์หรือเทวดา กษัตริย์เมื่อพจญกับศัตรูพึงมีสติไม่ประมาท รู้จักปูนบำเหน็จรางวัลแก่ทหาร มีความอ่อนหวานอ่อนโยนต่อสตรีพจญคนโลกด้วยการให้ทรัพย์สิน อย่าทะนงตนถือว่าตนเป็นใหญ่กับญาติ เคารพบูชาครูอาจารย์ หมั่นสนทนากับปราชญ์ ให้รู้จักระมัดระวังวาจา ไม่พจญคนที่ซัดมันหลอกลวงด้วยความแข็งแกร่ง

คำสอนเหล่านี้เป็นเช่นเดียวกับเรื่องพระโพธิสัตว์โกสามภินกษัตริย์ผู้เคืองเข็ญด้านปัญญา จนถูกขับออกจากเมือง วานรทั้ง 8 ตัวจึงมาสั่งสอน โดยแบ่งกันตามทิศต่างๆ เริ่มตั้งแต่ถึงทิศบูรพาไปจนถึงวานรทิศอีสาน

๑ พานรข้างบูรพา	กล่าววาทว่าท่านเอ
ท้าวฟองย่าลิ้มเลย	ทำเนียบนี้แต่ก่อนมา
คนใดแลลลาค	มีปรีชปราชญ์ด้วยปัญญา
สมบัติย่อมตามหา	คือน้ำไหลสู่สาคร

คนใดได้ร่ำเรียน	ได้คิดเขียนแลฝึกสอน
ความรู้เป็นอาภรณ์	ประดับกายเป็นมงคล
คนใดแลเกียจคร้าน	บ่คิดการใส่ตัวตน
กินแล้วแต่นอนกรน	บ่ได้คิดจะทำการ
บ่ได้จะร่ำเรียน	บ่คิดเขียนแลคิดจาร
มักง่ายใจจืดคร้าน	เที่ยวเร่เล่นทุกตำบล
ความคร้านไปเมื่อหน้า	จะอัปราแก่บุคคล
ความยากได้แก่ตน	เพราะความคร้านเป็นมลทิน
คนใดแลอดสำห	ทำงานการโดยถวิล
ทุกวันประนินทิน	ทุกคำเข้าแลเพราบาย
อดสำหทนวิบาก	จะพ้นยากบ่ได้เดียวดาย
เมื่อหน้าจะสบาย	เพราะว่ายากแต่เดิมที
ผู้นั้นจำริญผล	เพราะตั้งตนได้มั่งมี
ได้ยากแต่เดิมที	ได้เป็นสวัสดิศภาพ
คนใดได้รักษา	พระมารดาแลบิดร
อีกทั้งญาติการ	ทั้งปู่ย่าแลตายาย
ลุงป้าแลอาอาว	ทั้งน้าสาวแลพี่ชาย
ได้ทำปฏิกาย	ก็เป็นบุญมากนักรา
ส่วนญาติการ	ได้เป็นเศรษฐีแลพระยา
ตัวเองยากนักรา	คนทั้งหลายไม่นับถือ
คนใดแลมีทรัพย์	คนทั้งหลายย่อมเลื่องลือ
ขามเกรงยอมนับถือ	เพราะทรัพย์นั้นสถาพร
ถ้าเห็นว่าลูกนั้นชั่ว	เพราะได้ทำมาแต่ก่อน
มีทรัพย์เป็นอาภรณ์	คนทั้งหลายย่อมยินดี
คนใดไม่มีทรัพย์	แต่ปัญญาอันมากมี
ความรู้มากดีหลี	ยิ่งกว่าทรัพย์หิมา
ฟังแล้วเร่งจำไว้	ได้สอนใจพระราชา
คำอันตู่ข้าว่า	เร่งจำไว้อย่าลืมเลย

๑๗๑

(พระโพธิสัตว์โกสามกนิ ใน วรรณกรรมสมัยธนบุรี เล่ม 2, 2533: 253 – 254)

จากคำประพันธ์ข้างต้นที่เล่าว่านรพลัดเปลี่ยนมาสั่งสอนกษัตริย์ จะเห็นได้ว่ามีเนื้อหา
ค่อนข้างยาวและละเอียด ซึ่งสามารถสรุปสาระคำสอนจากวรรณแต่ละทีศได้ดังนี้

1. วรรณทศบูรพาสอนเรื่องการเตรียมความพร้อมก่อนเป็นกษัตริย์ ให้รู้จักแสวงหาความรู้
2. วรรณทศอาคเนย์สอนเรื่องการคบบุคคลประเภทต่างๆ
3. วรรณทศมณฑลสอนเรื่องไม่ให้ตกอยู่ในความประมาท ไม่มัวเมาในอวิชา เวทมนต์คาถา
4. วรรณทศหรดีสอนเรื่องคุณธรรม ทุกสิ่งล้วนเป็นอนิจจังอย่าถือมั่นยึดติด
5. วรรณทศประจิมสอนเรื่องคุณธรรมให้ละวางจากความโลภ ความโกรธ และความหลง
6. วรรณทศพายัพสอนถึงความสำคัญในเรื่องการเจรจา และการวางแผน
7. วรรณทศอุดรสอนย้ำเรื่องความสำคัญของการเจรจาที่จะต้องรู้จักใช้สติปัญญา
8. วรรณทศอีสานสอนเรื่องการรู้จักพิจารณาบุคคลแต่ละประเภท

ทั้งท้าวทศพรราชและพญาโกสามภินเมื่อได้รับการสั่งสอนจากวรรณทั้ง 8 ตัวแล้วต่างก็จดจำ
และนำเอาความรู้เหล่านั้นกลับไปปกครองบ้านเมืองของตน สามารถปกครองควบคุมเหล่าเสนา
อำมาตย์ คู่มือทุกชั้นให้ประชาชนได้รับความสุขสำราญและปลอดภัย

ลักษณะคำสอนเช่นนี้ออกจากจะปรากฏอยู่ในเรื่องฉันทอัษฎาพจนนและเรื่องพระโพธิสัตว์
โกสามภินแล้วยังพบในเรื่องโคลงทศรสอนพระราม ดังตอนที่ว่า

๑ ทศรสอนยังให้	ทุกสถาน
ชมชิตสนิทสนมการ	เลิศแล้ว
ในพระชนมานสาร	รามเทพ
เรียกร้องสนองเสนอแก้ว	ลูปได้ประโลมสอนฯ

๑ เจ้าจักรักราชผู้เลี้ยง	บุรีรมย์
ให้สุขศรีปรีดิชม	ชอบใจ
เสมอบุรินทร์อินทร์อุดม	พรหมยศ
อาศัยธรรมถนอมให้	เทียบแท้ประมุขมวลาฯ

๑ ประเสริฐเลิศโลกสิ้น โลกา

จงจิตมิตรกรุณา	แน่วไว้
เป็นต้นกลพฤกษา	เสมอเมฆ
อายุติธรรมนั้นให้	สัตว์ซึ่งสุขเกษมฯ

๑ อาณาประชาราชผู้ทั้ง กรุงไกร

จักสุขเกษมเปรมใจ	ชื่นช้อย
ไมตรีที่ประชุมใน	นรนาถ
เป็นนุชบาปรากฏร้อย	กลั่นกลุ่มขจรจายฯ

๑ รางวัลสรรพสิ่งให้ ไทยทาน

เหมือนกลผลพฤกษาหวาน	เลี่ยนล้ำ
เป็นที่ภิรมสาร	เกษมราชผู้
เสนีพิริยพลน้ำ	จิตซึ่งสรรเสริญฯ

๑ กรอบครองภพโลกล้ำ ศุภผล

ระงับดับกังวลกล	โกรธเกรี้ยว
โลกอวิชาผจญ	มนทโมหะ
กำจัดสลดสะเลี้ยว	อย่าได้ประมุขมาฯ

๑ จักเพียรเปื้อนพราษณ์ร้อน อย่าทำ

จงสลดตัดผจงคำ	ว่าไว้
ขันติเป็นที่นำ	ประมุขสุข
เป็นสวัสดิ์พัฒน์ให้	เลิศล้ำใดเสมอฯ

๑ บริรักษ์อาณาจักรทั้ง แดนไตร

ด้วยจิตสนิทใน	ผ่องแผ้ว
คั่งบิคามารครใจ	ใสสุทธี
รักษาบิดาบุตรแล้ว	เลิศล้ำใครเสมอฯ

๑ ความผิดมิตรโทรหทัยน อาธรรม

จงประคองป้องกันสรรพ	ชั่วช้า
โทษหนักสลักแสดงป็น	ผจงปลิด
หยุดยั้งรักรักหล้า	แบ่งให้ทุเลาเบาฯ

๑ สัตว์ใดไว้โทษร้าย หนูนหนา

เวอร์กรรมพราผดุงมา	หอบให้
อย่าเอาเขากระคนสา	ระพันเพิ่ม
เสมออาตมระคมได้	ถูบแล้วชโลมลงฯ

๑ เจ้าจงปลงรักเรื่อง บุริรมย์

อย่างนี้ศรีสวัสดิชม	เฟื่องฟ้า
เสมอสวรค์ชั้นบรมพรหม	สุธาวาส
ผลไว้ในหัตถ์หล้า	โลกล้วนสรรเสริญฯ

๑ บุตรรักอักรเรศเจ้า ผจงจำ

ในรสพจนคำอัม-	ฤๅนี้
เราผ่าสุริยาทำ	มามาก
ตามระบอบประกอบกลชี้	ชอบไว้ในตระกูลฯ

(โคลงทศรตสอนพระราม ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 2, 2533: 306 – 307)

เนื้อหาของเรื่องกล่าวถึงราชธรรมที่กษัตริย์พึงยึดปฏิบัติโดยแบ่งออกเป็น 8 ข้อ ได้แก่

1. พึงมีความเมตตากรุณาต่อราษฎร
2. พึงแจกจ่ายทานอันได้แก่ รางวัล สิ่งของต่างๆ แก่ราษฎร
3. พึงรู้จักระงับความโกรธ ความโลภ และอวิชา สำนวณกาย วาจา ใจ
4. พึงรู้จักอดทนต่อสิ่งที่ควรอดทน
5. ไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลายพึงสั่งสอนผู้อื่นให้กระทำดีละเว้นชั่ว รู้จักผ่อนผันโทษหนัก
6. พึงทรงไว้ซึ่งความยุติธรรม
7. พึงป้องกันความไม่ยุติธรรมทั้งหลายมิให้เกิดขึ้นในแผ่นดิน

8. ฟังไตร่ตรองพิจารณาให้รอบคอบก่อนตัดสินใจ

การปฏิบัติธรรมข้างต้นนี้จะทำให้บ้านเมืองมีแต่ความร่มเย็นเป็นสุขราวกับเมืองแห่งสวรรค์ชั้นพรหม และผลที่ตามมาย่อมทำให้โลกล้วนสรรเสริญ

ในเรื่องปุมราชธรรม ลักษณะความเป็นตำนานนั้นปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในส่วนของเนื้อความในหมวดที่ 2 ที่กล่าวถึงความฉลาดทั้ง 9 ประการ โดยแจกแจงและแยกเป็นหมวดหมู่อย่างชัดเจน และได้ยกตัวอย่างประกอบเพื่อให้เห็นเป็นอุทาหรณ์ ซึ่งเรื่องปุมราชธรรมนี้มีลักษณะที่เป็นตำราวิชาการอย่างเด่นชัดกว่าเรื่องอื่นๆ เพราะไม่มีตัวละครเป็นผู้แสดงบทบาทต่างๆ มีแต่尼ทานที่ยกขึ้นมาเปรียบให้พฤติกรรมของตัวละครที่สอดคล้องกับเนื้อหาในหมวดธรรมที่กล่าวถึง เช่น เมื่อกล่าวถึงคำสอนในเรื่องขันติธรรม อธิบายถึงสิ่งที่กษัตริย์พึงอดทน ฟังรู้จักกระทำในสิ่งที่พึงกระทำ แล้วยกตัวอย่างมาประกอบคำสอน

อนึ่ง พระมหากษัตริย์เจ้าจงมีพระราชหฤทัยอันกอปรด้วยขันติธรรม คือการอันมีราชประสงค์แลยังไปได้มาถึงไซ้ ก็ควรให้อุดอยู่ก่อน อนึ่ง การอันแล้วไปก็ควรให้อุด อนึ่ง การอันผิดเทศกาลก็ควรให้อุด อนึ่ง เมื่อน้อยกำลังกว่าท่านก็ควรให้อุด อนึ่ง จะมีผู้รู้คุณรหัสก็ควรให้อุด อนึ่ง จะเสียศีลสุจริตก็ควรให้อุด อนึ่ง การอันมิได้สำเร็จก็ควรให้อุด อนึ่ง จะเสียประโยชน์ก็ควรให้อุด พระมหากษัตริย์เจ้าพระองค์ใดกอปรด้วยพระราชหฤทัยโกรธจริตและกระทำกิจการด้วยโกรธไซ้ ก็เสียประโยชน์เป็นอันมากแล

(ปุมราชธรรม, 2545: 43)

นิทานที่นำมาเปรียบเทียบสั่งสอนแสดงให้เห็นถึงการเสียประโยชน์ในการกระทำกิจที่ไม่พึงกระทำ อีกทั้งยังเป็นสิ่งที่มิได้ก่อประโยชน์แก่บ้านเมือง

จะกล่าวถึงนิทานอันมีในธรรมเทศนาว่ายังมีพระมหากษัตริย์องค์หนึ่งเสด็จด้วยจตุรงคพลแสนขากไปเฝ้าพระหิมพานตประเทศเพราะเหตุแห่งนางผู้หนึ่งชื่อนางอัสกา ก็ตั้งอยู่ในพระหิมพานตประเทศนั้นเป็นจิรกาลได้ถึงสามขวบพระพรญา ด้วยมีรูปร่างงามแห่งนางอัสกานั้น พระมหากษัตริย์จึงได้เสด็จขึ้นประเวศมหานครแล

(ปุมราชธรรม, 2545: 45)

ส่วนเรื่องนิทานอิหร่านราชธรรมแม้จะขึ้นชื่อว่าเป็นนิทาน แต่ก็ยังเป็นนิทานประเภทสุภาษิต อุทาหรณ์ ไม่ได้เน้นไปในด้านการบันเทิง เนื้อหาว่าด้วยเรื่องธรรมะของกษัตริย์ที่ต้องทรงยึดถือ ปฏิบัติ โดยแบ่งออกเป็นนิทาน 12 เรื่อง มีลักษณะแบบนิทานซ้อนนิทาน ในแต่ละเรื่องให้มีกษัตริย์ เป็นตัวละครเอก ซึ่งส่วนมากมีพฤติกรรมผิดไปจากธรรมเนียมพระราชพิธีต่างๆ จนทำให้เกิดความเดือดร้อนวุ่นวาย เช่น พระเจ้าหุมาขุนคิดเก็บภาษีผลทับทิม ส่งผลให้น้ำทับทิมกลับมีน้อย

พระมหากษัตริย์เมืองใดก็ดี ผลไม้ซึ่งมิได้มีอากรให้เรียกเอาอากร ต้นไม้นั้นมิสู้เป็นผล รส นั้นก็คลายลง อันสิ่งใดเคยเรียกเอาอากรนั้น ถ้าเรียกให้เหลือ (เกิน) ไปกว่าธรรมเนียม ต้นไม้เรียกสวนไร่นาจะร่วงโรยไป เห็นมากจะได้น้อย รักที่น้อยจะได้มาก

(นิทานอิหร่านราชธรรม เรื่องพระเจ้าหุมาขุนคิดเก็บภาษีผลทับทิม, 2504: 18)

ในตอนท้ายเรื่องของนิทานแต่ละเรื่องเมื่อกษัตริย์ได้รับการสั่งสอนแล้วทำให้พระองค์ระลึกถึงคุณธรรมและนำเอาคุณธรรมเหล่านั้นมาแก้ไขเหตุการณ์ ทำให้ทรงปกครองบ้านเมืองอย่างสงบสุขได้

แล้วพระเจ้าหุมาขุนเสด็จกลับเข้ามาถึงวัง แล้วสั่งชาวพนักงานว่า สิ่งใดแต่ก่อนแต่โบราณ มิได้เคยเรียกอากรอย่าให้เรียก ขนอนตลาดซึ่งเคยเรียกนั้นให้ลดลงกว่าแต่ก่อน และชาวพนักงานทั้งปวงก็ทำตามรับสั่ง ครั้นอยู่มาช่วยสาอากรก็ได้มากขึ้นทุกๆ ปี และราษฎรทั้งปวงก็อยู่เย็นเป็นสุข ด้วยพระเจ้าทรงธรรมแก่อาณาประชาราษฎรนั้นแลฯ

(นิทานอิหร่านราชธรรม เรื่องพระเจ้าหุมาขุนคิดเก็บภาษีผลทับทิม, 2504: 19)

อนึ่ง ยังมีวรรณกรรมคำสอนที่เกี่ยวกับหลักธรรมการปกครองบ้านเมืองและจริยวัตรของ กษัตริย์ที่ได้รับอิทธิพลมาจากคติทางศาสนาพราหมณ์ คือเรื่องราชนิติ ซึ่งเป็นคำสอนที่รวบรวมคติ ต่างๆ อันเกี่ยวกับการปฏิบัติตนของชนชั้นปกครอง จำนวน 153 บท แต่ถึงกระนั้นก็พบว่ายังคงมี เนื้อหาที่ประกอบสร้างขึ้นมาด้วย ความรู้ คุณธรรม พระราชจริยวัตร และคุณสมบัติของการเป็น กษัตริย์ ดังปรากฏในตัวอย่าง เช่น

“พระเจ้าอยู่หัวต้องทรงปรารณารักษาคุณธรรม ทรงทำพระองค์ตามคุณธรรมก่อน แต่นั้น จึงทรงพระวิจารณ์ส่วนที่เหลือ”

(ราชนิติ โสลกที่ 28 ใน ราชนิติธรรมนิติปกรณ์, 2533: 4)

“พระเจ้าอยู่หัวต้องทรงพระปรีชา ต้องมีความรู้ ทรงเว้นคำกล่าวของคนเลวทราม ทรงขยัน
ทรงอดทน มีพระทัยซื่อตรง ทรงธรรมไม่ความริษยา”

(ราชনীติ โสลกที่ 29 ใน ราชনীติธรรมনীติปกรณ์, 2533: 4)

“พระเจ้าอยู่หัวต้องทรงแต่ดี ประกอบด้วยคุณ มีสัมพันธมิตร เป็นต้น ทรงมีสติ รู้จักยับยั้ง
ให้พินาศ อนาคตอาจสามารถ ทรงพระปรีชาหนักแน่น ทรงทราบความเสื่อม ความเจริญ”

(ราชনীติ โสลกที่ 30 ใน ราชনীติธรรมনীติปกรณ์, 2533: 4)

“พระเจ้าอยู่หัวต้องทรงรู้จักผู้มีทรงคุณแก่ล้าช้า ทรงสมาคมคบหาผู้ดีมีความรู้ ไม่ใฝ่ความ
พินาศ ทรงใคร่ควรตระหนักแล้วจึงทำ ไม่ทรงนิทาใคร มีพระดำรัสตรัสแล้วไม่คืนคำ”

(ราชনীติ โสลกที่ 31 ใน ราชনীติธรรมনীติปกรณ์, 2533: 4)

“พระเจ้าอยู่หัวต้องทรงทราบวิธีทำลายข้าศึก ทรงชำนะความโกรธเสียได้ ทรงบังคับ
พระองค์ได้ ไม่มักได้ ไม่มัวหลง ไม่เกียจคร้าน มีพระทัยเพื่อแผ่ ทรงสั่งสอนคนโง่ให้เป็น
คนฉลาดได้”

(ราชনীติ โสลกที่ 32 ใน ราชনীติธรรมনীติปกรณ์, 2533: 4)

นอกจากความรู้เกี่ยวกับแนวทางการปกครองบ้านเมืองแล้ว ยังมีความรู้ที่กล่าวถึงการขยาย
พระราชอาณาจักรด้วยการทำสงคราม รู้ถึงวิธีทำลายข้าศึก เนื้อหาของวรรณกรรมคำสอนเรื่องนี้
มิได้มุ่งสั่งสอนผู้ปกครองประเทศเท่านั้นแต่สอนไปถึงบุคคลที่แวดล้อมใกล้ชิดพระองค์ด้วย

ในวรรณกรรมประเภทคำสอนกษัตริย์ที่มีเรื่องราว มีบทบาทตัวละคร กวีจะผูกเรื่องให้
กษัตริย์ไม่ตั้งมั่นอยู่ในราชธรรม จนทำให้บ้านเมืองต้องเดือดร้อน ทำให้ต้องมีตัวละครอื่นมา
ดักเตือนสั่งสอน จากการศึกษาพบว่า ตัวละครที่มาสอนพระราชานั้นมิได้จำกัดบทบาทหรือ
สถานภาพเพียงกษัตริย์ หรือคนในชั้นวรรณะเดียวกันเท่านั้น หากแต่มีความหลากหลาย บทบาท
ของกษัตริย์ที่สั่งสอนกษัตริย์ด้วยกัน (พ่อสอนลูก) ก็คือ ท้าวทศรถสอนพระราม ใน โคลงทศรถ
สอนพระราม พระวิฑิตย कुमार สั่งสอนสุทศนราชกุมาร (พี่สอนน้อง) ใน ราโฆวาทชาดก บทบาท
ของเทวดาที่สั่งสอนกษัตริย์ ซึ่งเทวดาที่มาสั่งสอนนี้เป็นเทวดาแปลง โดยแปลงมาเป็นวานรเพื่อสั่ง
สอนกษัตริย์ให้รู้จักวิธีบริหารปกครองบ้านเมือง พบอยู่ในเรื่องฉันทอภัยพานร และเรื่องพระ

โพธิสัตว์โกสถามภิน บทบาทของชาวบ้านที่สั่งสอนกษัตริย์ พบปรากฏอยู่ในเรื่องนิทานอิหร่าน **ราชธรรม** ซึ่งเป็นนิทานซ้อนนิทาน จึงมีการสอนราชธรรมที่หลากหลาย โดยจำแนกได้ดังนี้

1. ตัวละครเป็นกษัตริย์ที่สั่งสอนบุคคลในระดับเดียวกัน พบอยู่ในโครงเรื่องใหญ่ของนิทานที่ให้กษัตริย์ เช่น พบจารึกคำสอนของบูรพกษัตริย์ในนิทานอิหร่านราชธรรม
2. ตัวละครที่มีวรรณะต่ำกว่าสั่งสอนตัวละครกษัตริย์ ปรากฏอยู่ในโครงเรื่องย่อยของนิทานแต่ละเรื่อง
3. การสั่งสอนโดยตรงโดยให้พราหมณ์เป็นผู้สั่งสอน ลักษณะเช่นนี้ปรากฏอยู่ในราชนิติ

การผูกเรื่องตามแบบลักษณะที่ 1 และ 2 นั้น มีรูปแบบของนิทานที่โครงเรื่องไม่สลับซับซ้อน คือเริ่มต้นด้วยการกล่าวถึงรายละเอียดเกี่ยวกับตัวละครซึ่งเป็นกษัตริย์ โดยผูกปมของเรื่องขึ้นมาให้กษัตริย์ไม่ตั้งมั่นในราชธรรมจึงส่งผลให้บ้านเมืองและราษฎรลำบากเดือดร้อน จนต้องมีผู้มาสั่งสอนให้กษัตริย์ทรงตระหนักถึงผลเสียที่อาจเกิดขึ้นหากละเลยจากการปฏิบัติตามราชธรรม แต่หากไม่มีการดำเนินเรื่องโดยการผูกเป็นนิทาน ก็จะมีการนำเอานิทานมาเป็นตัวอย่างประกอบการอธิบายหลักธรรมนั้น หรือชี้ให้เห็นถึงบทบาทการประพฤติปฏิบัติตัวของตัวละคร ส่วนลักษณะที่ 3 เป็นการสั่งสอนโดยตรง คือให้พราหมณ์ซึ่งเป็นผู้รจนาคัมภีร์กล่าวสั่งสอนเป็นสุภาษิตทำนองเดียวกับเรื่องหิโตประเทศ

1.2 ราชธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมยอพระเกียรติ

วรรณกรรมยอพระเกียรติของไทยในระยะแรกไม่มีแบบแผนที่แน่นอน การกล่าวถึงพระเกียรติคุณของกษัตริย์เป็นส่วนหนึ่งของเรื่องราวที่เกิดขึ้นและแทรกอยู่เป็นระยะๆ ในการบินที่นั่น มีหลักฐานตั้งแต่สมัยสุโขทัยจากจารึกหลายหลักเช่น จารึกหลักที่ 1 โดยเฉพาะในหลักที่ 5 (จารึกวัดป่ามะม่วง) กล่าวสรรเสริญพระมหาธรรมราชาลิไทว่าพระองค์ครองราชย์ด้วยทศพิธราชธรรมแสดงให้เห็นพระเกียรติคุณอันยิ่งใหญ่ที่ทรงปกครองบ้านเมืองด้วยธรรมะ ก่อให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองในพระราชอาณาจักรของพระองค์

.....ทั้ง
 หลายจึงสมมติขึ้นชื่อศรีสุริยพ-
 งศ์รามมหาธรรมราชาธิราช เสวย
 ราชย์ชอบด้วยทศพิธราชธรรม
 รู้ปรานีแก่ไพร่ฟ้าข้าไทยทั้งหลาย....

(ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1, 2521: 92)

นอกจากหลักฐานสมัยสุโขทัยแล้ว ยังมีหลักฐานจากวรรณกรรมที่ผู้แต่งมีจุดประสงค์ให้เป็นเรื่องขอพระเกียรติโดยตรงปรากฏคือขุนพ่ายโคลงฉันท์ ซึ่งสรรเสริญพระเกียรติของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่ทรงมีชัยชนะแก่พระเจ้าติโลกราชแห่งเชียงใหม่ ทำให้พระราชอาณาเขตแผ่ขยายไปอย่างกว้างขวาง

ราชธรรมเป็นองค์ประกอบสำคัญที่กวีนำมาใช้สรรเสริญพระเกียรติคุณกษัตริย์ในทุกบทบาท โดยเฉพาะบทบาทด้านการปกครอง ราชธรรมเป็นบรรทัดฐานที่จะตัดสินว่า กษัตริย์พระองค์นั้นๆ หรือไม่ พระราชกิจนานาประการที่ทรงปฏิบัตินั้นล้วนเกิดจากการเสียสละพระองค์อย่างสูง เพื่อความสุขของราษฎรเป็นสำคัญ ทรงอุทิศทั้งกำลังพระวรกาย สละพระราชทรัพย์เพื่อช่วยเหลือ บรรเทาความทุกข์ยาก พระราชกรณียกิจของกษัตริย์ผู้ทรงธรรมย่อมเป็นที่ประจักษ์โดยทั่วกัน และกวีย่อมตระหนักถึงพระมหากษัตริย์ จึงได้นำพระราชกรณียกิจเหล่านั้นมาสดุดียอพระเกียรติ

ในวรรณกรรมขอพระเกียรติเรื่อง ลิลิตตะเลงพ่าย โคลงฉันท์เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ลิลิตสุภาพดำนพระบรมราชาภิเษกสัปดาห์มหาจักรีวงศ์ ล้วนแต่แจกแจงธรรมะในแต่ละข้อให้เห็นอย่างชัดเจน กล่าวคือ ลิลิตตะเลงพ่าย สรรเสริญพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่ทรงกระทำยุทธหัตถีชนะพระมหาอุปราชา เน้นบทบาทพระปรีชาสามารถในการศึกสงคราม อีกทั้งพระองค์ยังปกครองให้บ้านเมืองมั่นคง สงบสุข สภาวะการณ์เหล่านี้จะเกิดขึ้นมิได้เลย หากกษัตริย์มิได้ดำรงไว้ซึ่งคุณธรรม ผู้ที่ศึกษานอกจากจะได้รับรู้ถึงพระบรมเดชานุภาพอันยิ่งใหญ่แล้วยังได้รับความรู้ในยุทธวิธีด้านกลศึก ซึ่งถือเป็นพระราชภารกิจอันสำคัญยิ่งสำหรับกษัตริย์ ในลิลิตตะเลงพ่ายกล่าวถึงการเคลื่อนกระบวนทัพ เริ่มตั้งแต่ก่อนการเคลื่อนทัพหลวงออกจากกรุงศรีอยุธยา ต้องหาฤกษ์มงคลก่อนออกศึก ไถ่เรียงไปตั้งแต่เมื่อได้ฤกษ์ ไห่เรือขึงชัย พราหมณ์ทำพิธีสวดมนตร์ตามคัมภีร์พราหมณ์และเป่าสังข์ ฝ่ายดนตรีบรรเลงตะโพน ปี่พาทย์กลอง เหล่าทหารโห่ร้อง จากนั้น

เริ่มยกขบวนทัพผ่านเข้าสู่โชนทวาร หรือประตูป่า (ประตูที่สะดวด้วยใบไม้) ที่ทำตามตำราพราหมณ์ให้ทหารที่จะไปทัพลอดผ่าน มีพราหมณ์ประพรมน้ำมันศักดิ์ เพื่อเป็นขวัญและกำลังใจแก่กองทัพ นอกจากนี้ยังอธิบายถึงพิธีตัดไม้จมนาม กล่าวคือนำต้นไม้ที่มีชื่อร่วมตัวอักษรกับชื่อข้าศึกมารวมพิธี และสมมุติให้เป็นข้าศึก จากนั้นฟันต้นไม้ด้วยพระแสงดาบ กล่าวถึงการตั้งค่ายรบโดยยึดจากตำราพิชัยสงคราม การจัดกระบวนทัพเป็นรูปต่างๆ หน้าที่ของช้างศึก เช่น ช้างตั้งและช้างกัน ทำหน้าที่ป้องกันทัพ ช้างโคดเล่นทำหน้าที่ขับไล่

จะเห็นได้ว่าพระราชภารกิจในการรบเป็นเรื่องที่ศึกษา ต้องใช้ความรู้ความสามารถ ต้องรู้เล่ห์กล และยุทธวิธีต่างๆ ในการเอาชนะข้าศึกศัตรู

โคลงฉันท์เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนขอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน โดยเน้นไปที่พระราชภารกิจในการบำรุงพระพุทธศาสนา ทรงปกครองบ้านบ้านเมืองให้ร่มเย็นเป็นสุข ปลอดภัยศึกสงคราม

บทบาทของกษัตริย์ในด้านศาสนานั้นไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าการรบทัพจับศึก การเอาพระทัยใส่ในศาสนา เป็นผู้บำราศกุศลผลบุญ ยึดมั่นในศาสนา เปรียบเสมือนทรงเป็นแม่ทัพแห่งกองทัพธรรม เป็นมูลเหตุให้เหล่าราษฎรต่างสรรเสริญถึงพระราชกรณียกิจที่ทรงปฏิบัติ กวีได้แจกแจงออกมาเป็นข้อๆ โดยใช้ราชธรรมมาเป็นตัวตั้งแล้วยกตัวอย่างพระราชกรณียกิจที่สอดคล้องกับหลักธรรมนั้นมาประกอบ

ทศพิธราชธรรม

1. ทาน์ ทรงสละทรัพย์สิ่งของ แจกทานให้แก่ราษฎร
2. สีล ทรงมีความประพฤติดีงาม ทั้งกาย วาจา ใจ รักษาศีลสมาสมา
3. บริจาคทรัพย์ เพื่อสร้างศาสนสถาน
4. อหุสว ทรงแไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย
5. มหุทวิ ทรงมีความอ่อนโยน สงเคราะห์สรรพสัตว์
6. ตปี ทรงศีล 8 เป็นประจำ เดือนละ 4 ครั้ง
7. อุกุโธ ทรงแรับความโกรธ ละเว้นจากการผูกจองเวร

8. อวิหีสณฺจ ทรงมีจิตใจที่เปี่ยมไปด้วยความกรุณา
9. ขนฺติณฺจ ทรงมีความอดทนต่อกิเลส
10. อวิโรธณฺ ทรงประพฤติตนตามหลักราชনীติ

ทศพิธราชธรรมเหล่านี้ล้วนเป็นคุณสมบัติที่ผู้ปกครองบ้านเมืองควรประพฤติและนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ และเป็นตัวอย่างให้ราษฎรประพฤติตาม ตลอดจนแนะนำสั่งสอนให้ปฏิบัติตามทำนองคลองธรรม

ราชสังคหวัตถุ

1. สัสสเมธึ ทรงช่วยเหลือชาวนาผู้ยากไร้ ขาดแคลนโคสำหรับทำไร่นา พระองค์ก็จะพระราชทานให้ และเมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ก็ให้นำผลผลิตที่ได้ 1 ใน 3 มาเก็บเข้ายุ้งฉางของหลวง
2. ปุริสเมธึ ทรงแจกทานอย่างถ้วนทั่วทั้งฝ่ายในฝ่ายนอก อย่างสม่ำเสมอเป็นประจำทุก 2 ครั้งต่อ 1 ปี
3. สัมมาปาสึ ทรงช่วยเหลือพ่อค้าผู้ที่ขาดแคลนทุนรอนในการประกอบการค้า ที่แสดงความประสงค์โดยยื่นฎีกา จะพระราชทานทุนทรัพย์ให้เป็นเงินทุนและเมื่อครบกำหนดระยะเวลา 3 เดือนจึงนำเงินทุนมาถวายคืน
4. วาจาเปยฺยึ ทรงมีวาจาสุภาพ อ่อนหวาน และไม่ตรัสถ้อยคำใดๆ ด้วยความประมาท
5. นิรคฺคํ บ้านเมืองมีความสงบสุขปราศจากโจรผู้ร้าย แม้แต่ประตูบ้านก็ต้องลงกลอนความเป็นอยู่ของราษฎรล้วนมีความกินดีอยู่ดี

ราชสังคหวัตถุเป็นหลักที่กษัตริย์ทรงสงเคราะห์ประชาชน เพื่อให้ประชาชนเป็นสุข และบ้านเมืองเกิดความสงบเรียบร้อย

จักรวรรดิวัตร

1. อนุโตชนมี พลกายสมี ทรงบรรเทาความทุกข์ยากของราษฎร โดยไม่เลือกชนชั้นวรรณะ
2. ขตุติเยสุ ทรงสงเคราะห์แก่กษัตริย์ทั้งหลายภายใต้พระบรมโพธิสมภาร กษัตริย์จากแว่นแคว้นเมืองอื่นต่างนำเครื่องราชบรรณาการมาถวาย
3. อนุยุนเตสุ ทรงสงเคราะห์เหล่าเชื้อพระวงศ์และผู้ตามเสด็จเป็นข้าราชการบริพาร กษัตริย์จากแว่นแคว้นเมืองอื่นต่างมาผูกมิตรไมตรี
4. พุราหมนคหปติเกสุ ทรงทวายเป็นจตุปัจจัยแก่พราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย
5. เน คมชานปเตสุ ทรงแจกทานอย่างทั่วถึงทั้งชาวชนบทชายแดนที่ห่างไกลและในเมืองครอบคลุมทั่วทั้งพระราชอาณาจักร
6. สมณพราหมณเสสุ ทรงทวายเป็นจตุปัจจัยแก่สมณะพราหมณ์
7. มิคปฤชีสุ ทรงไม่เบียดเบียนสัตว์
8. อธมการปฏิกเขโป ทรงบำเพ็ญบุญ ละบาป ห้ามปรามมิให้มีการประพฤติดันผิดศีลธรรมตั้งมั่นในความสัตย์
9. อชนานิ ธนานุปทานิ ทรงแจกทรัพย์เป็นทานแก่ผู้ยากไร้
10. สมณพราหมณ อุปสงกมิตฺวา ปญฺหปฺปจฺฉนํ ทรงเคารพสมณพราหมณ์ และร่วมสนทนาไต่ถามปัญหา
11. อธมมราคสุส ปาหนํ ทรงละซึ่งกิเลส ละความลุ่มหลงมัวเมา ไม่ตกอยู่ในความประมาท

12. วิสมโลกสุต ปหาน ไม่ทรงเปิดเบียดผู้อื่น ก่อแต่กิจอันเป็นประโยชน์

จักรวรรดิวัตรเป็นพระราชจริยวัตรที่พระเจ้าจักรพรรดิพึงทรงบำเพ็ญอย่างสม่ำเสมอ กวินำราชธรรมมากล่าวถึงพระเกียรติคุณของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเน้นให้เห็นว่าพระองค์ทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภก ทรงทำนุบำรุงพระศาสนา เปรียบได้กับพระเจ้าอโศกมหาราชของอินเดีย เป็นกษัตริย์ที่มีพระราชจริยวัตรตามหลักราชธรรม ซึ่งหลักธรรมที่ปรากฏเหล่านี้เน้นถึงพระราชกรณียกิจทางศาสนาของกษัตริย์ ทรงดำรงตั้งตนอยู่ในธรรม ทรงคุ้มครองปกป้องดูแลชนทุกหมู่เหล่าในแผ่นดิน กล่าวคือคนในราชตระกูล เสนาอำมาตย์ฝ่ายทหาร พลเรือน นักปราชญ์ นักบวชผู้ทรงศีลทรงธรรม ตลอดจนสรรพสัตว์ทั้งหลาย ทรงจัดการป้องกันแก้ไขมิให้มีการกระทำผิด ทรงบรรเทาความขัดสนยากไร้มิให้เกิดแก่ราษฎรของพระองค์ ผลจากการประพฤติธรรมของพระองค์ส่งผลให้บ้านเมืองมีความสงบสุข

ลิลิตสุภาพคำรับพระบรมราชาภิเษกสัปตมราชมหาจักรีวงศ์ สรรเสริญพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เน้นเนื้อหาด้านพระราชพิธีบรมราชาภิเษก โดยอธิบายแจกแจงอย่างละเอียด และถือเป็นจดหมายเหตุเกี่ยวกับพระราชพิธีบรมราชาภิเษก มีหลักธรรมที่แจกแจงไว้อย่างละเอียด และมีหลักธรรมที่เพิ่มมา คือราชम्मสโมธาน ทายาท ซึ่งกล่าวถึงการทำนุบำรุงวงศ์ตระกูล และปัญจราชพล์ ปัญจราชพล์ อันเป็นหลักธรรม 5 ข้อที่ทำให้พระราชอาณาเขตแผ่ขยาย เพิ่มพูนพระราชอำนาจ ดังนี้

ราชम्मสโมธาน ทายาท

1. กุลทายาทโท ทรงทำนุบำรุงวงศ์ตระกูล
2. รัชทายาทโท ทรงมีรัชทายาทผดุงเดช มีเหล่าทหารปกป้องบ้านเมือง อีกทั้งยังมาค้าขาย พาณิชย์และการเกษตรกรรมที่มาช่วยให้กิจการบ้านเมืองเจริญ
3. ชมมทายาทโท ทรงไว้ซึ่งความยุติธรรม ไม่ประพฤติในทางไม่ดี หลีกเลียงจาก การทำ ความชั่ว
4. ศาสนทายาทโท ทรงอุปถัมภ์พระศาสนา ยึดในพระรัตนตรัย ถวายจตุปัจจัยแก่สมณะ

ทศพิธราชธรรม

1. ทานี พระราชทานทานแก่พสกนิกร เสนา ก่อให้เกิดสาธารณะประโยชน์
2. สीलั ทรงสำรวมกาย วาจา ใจ ยึดมั่นในศีล ประกอบแต่กุศล
3. ปริจาคี ทรงสละพระราชทรัพย์
4. อาชฺขวี่ ทรงซื่อตรง ซื่อสัตย์ ไร้มารยาเล่ห์เหลี่ยมใดๆ
5. มหุทวิ ทรงเจรจาด้วยความอ่อนหวานและอ่อนน้อม
6. ตปปี ทรงอดทนต่อกิเลส
7. อกุโกธึ ไม่ทรงโกรธ รู้จักแผ่เมตตา
8. อวิหีลั ทรงมีพระทัยเปี่ยมไปด้วยพระกรุณา ไม่โกรธแค้นผูกพยาบาท
9. ขนฺติ ทรงอดทนต่อความเหนื่อยยาก ความลำบาก
10. อวิโรธนั ทรงยึดมั่นในความยุติธรรม

ราชสกุหวัตถุ ราชสังกหวัตถุ

1. สสุสมธึ พระราชทานการทอน้ำให้ชาวไร่ชาวนา เพื่อพืชพันธุ์ธัญญาหารของเกษตรกร
อุดมสมบูรณ์
2. ปุริสมธึ ทรงอุปถัมภ์ชุบเลี้ยงผู้ที่เข้ามาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภาร
3. สมฺมาปาสึ ทรงปกครองราษฎรเสมือนบิดาปกครองบุตร คอยปกป้องภัยอันตราย
4. วาจาเปยฺยั พระราชดำรัสของพระองค์ช่วยปลดเปลื้องความทุกข์ร้าวกับน้ำทิพย์ที่ขลิบ
หล่อเลี้ยงจิตใจ
5. นิรคฺคัลลั บ้านเมืองปราศจากโจรผู้ร้าย

จกวัตติวตฺต หรือ จักรวรรดิวัตร

1. อนฺโตชนมึ พลกายสมี ประทานโอวาท พระราชทานยศตำแหน่งให้แก่เหล่าราชเสวก

2. ขตุติเตยสุ มีพระราชไมตรีต่อกษัตริย์บ้านเมืองอื่น
3. อนุยุตเตสุ ทรงมีเมตตาแก่กษัตริย์จากแว่นแคว้นเมืองอื่นต่างมาผูกมิตรไมตรี
4. พุราหมณคหปติเกสุ ทรงบำรุงพราหมณ์ ถวายจตุปัจจัยแก่พราหมณ์
5. เน คมชานปเทศุ พระราชทานความอนุเคราะห์แก่ราษฎรทั้งชาวชนบทชายแดน
6. สมณพราหมณเสสุ ทรงให้ความเคารพสมณะพราหมณ์
7. มิคปฤชีสุ ไม่ทรงเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ทั้งเนื้อ นก พืชพันธุ์ต่างๆ
8. อธมการปฤกเขโป ทรงตั้งมั่นในความสัตย์สุจริต ปกป้องคนดีไม่ให้ถูกคนเลวรังแก
9. อธนานิ ธนานุปปทานิ พระราชทานความอนุเคราะห์แก่ผู้ที่ยากไร้ เสมือนบิดาครูแลบุตร
10. สมณพราหมณ อุปสงกมิตฺวา ปญฺหปฺจจฺณิ ทรงสนทนารธรรมได้ถามปัญหา กับสมณะ
11. อธมมราคสุส ปาหนิ ทรงละอธรรม
12. วิสมโลกสุส ปาหนิ ทรงกำจัดความโลภ ละลาภผลต่างๆ

ปัญจราชพลี ปัญจราชพลัง

หลักธรรม 5 ข้อที่ทำให้พระราชอาณาเขตแผ่ขยาย และพระราชอำนาจจะปรากฏ เกียรติยศ เลื่องลือ ถือเป็นหลักธรรมที่ช่วยส่งเสริมการปกครอง

1. กายพลี ทรงรู้จักออกกำลังกาย เพื่อให้ปราศจากโรคภัยมาเบียดเบียน
2. โภคพลี ทรงเพิ่มพูนพระราชทรัพย์ด้วยการเก็บภาษี มาเป็นเสบียงให้แก่กองทัพ
3. อมจุพลี ทรงเป็นจอมทัพชนะศึกด้วยเหล่าทหาร
4. อภิขุพลี มีพระราชโอรสเพื่อเพิ่มศักดิ์ ไม่มีผู้ใดมาดูหมิ่นพระองค์ได้
5. ปญญาพลี ทรงมีนักปราชญ์ราชบัณฑิตเป็นที่ปรึกษา

(ลิลิตสุภาพตำรับพระบรมราชาภิเษกสัปตมราชมหาจักรีวงศ์ เล่มปลาย, 2472: 280-292)

ในขุนพ่ายโคลงฉันสรเสริญสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่า ทรงมีชัยชนะเหนือพระเจ้าติโลกราช ดังมีหลักฐานปรากฏอยู่ในพระราชพงศาวดารว่า

ศักราช 823 มะเส็งศก พระญาเซลิยนำมหาราชมาจะเอาเมืองพิษณุโลก เข้าปล้นเมืองเปนสามารถมิได้เมือง แลจึงยกทัพไปเอาเมืองกำแพงเพชร แลเข้าปล้นเมือง เถึง 7 วัน มิได้เมืองแลมหาราชก็เลิกทัพคืนไปเชียงใหม่ ศักราช 824 มะเมียศก เมืองนครไทยพาเอาครัว

อพยพหนีไปนาน แลให้พระกลาโหมไปตามได้คืนมา แล้วพระกลาโหมยกพลไปเอาเมือง
สุโขทัย ได้เมืองคืนดุษฎี ศักราช 825 มะแมศก สมเด็จพระบรมไตรโลกเจ้า ไปเสวยราช
สมบัติเมืองพิษณุโลก แลตรัสให้พระเจ้าแผ่นดินเสวยราชสมบัติพระนครศรีอยุธยา ทรง
พระนามสมเด็จพระบรมราชา ครั้นนั้นพระมหाराชท้าวลูกยกพลมาเอาเมืองสุโขทัย จึง
สมเด็จพระบรมไตรโลกเจ้าแลสมเด็จพระอินทราชาเสด็จไปกันเมือง แลสมเด็จพระราชา
เจ้าตีทัพพระยาเถียรแตก แลทัพท่านมาปะทับหมื่นนคร แลท่านได้ชนช้างด้วยหมื่นนคร แล
ครั้นเป็นโกลาหลใหญ่ แลข้าศึกลาวทั้งสี่ข้างรุมเอาช้างพระที่นั่งเดียนั้น ครั้นนั้นสมเด็จพระ
อินทราชาเจ้าต้องปืน ณ พระภักตร์ แลทัพมหาราชนั้นเลิกลถกลับคืนไป ศักราช 826
วอกศก สมเด็จพระบรมไตรโลกเจ้าสร้างพระวิหารพระจุฬามณี ศักราช 827 ระกาศก
สมเด็จพระบรมไตรโลกเจ้าทรงพระผนวช ณ วัดจุฬามณีได้ 8 เดือน แล้วลาพระผนวช

(พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ, 2483: 5-6)

ในลิลิตตะเลงพ่าย นำเหตุการณ์จากพระราชพงศาวดารมาขอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวร
มหาราชที่ทรงกระทำยุทธหัตถีชนะพระมหาอุปราชา

แผ่นดินกรุงกัมพูชากรุงานั้น ผู้ใดครองสมบัติจึ่งมักเป็นสันดานพาลทุจริต เหมือนพระยา
ละแวกบิดานักพระสุโท นักพระสุทัน เมื่อศึกกรุงหงสาวดียกมาคราวแรก ครั้งสมเด็จพระ
อัยกาธิราชเจ้าผ่านพิภพใหม่นั้นพระยาละแวกยกทัพเข้ามาพลอยฆ่าตีกวาดเอาครัวอพยพ
ชาวเมืองปราจีนบุรีไปจนสิ้น สมเด็จพระบรมราชาอัยกาต้องเสด็จออกไปปราบ จึงถวายนัก
พระสุโท นักพระสุทัน ราชบุตรเข้ามา แล้วนักพระสดาไปเอาทัพญวนมาตีนักพระ
สุธิบติเป็นพระเจ้าละแวก ครั้นแผ่นดินพระราชบิดาเรา ก็ยกทัพเข้ามาจนถึงวัดสามพิหาร
จนเสียพระจำปาธิราชลูกชาย ก็ยังหาเจ็ดหลายไม่ มีศึกหงสาวดีมาติดพระนครครั้งใด ก็มี
แต่ยกทัพมาพลอยฆ่าตีกวาดเอาประชาราษฎร์เข้าขอบขันฑสีมาไปทุกทุกครั้ง

(พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ, 2483: 5-6)

เหตุการณ์หรือพระราชกรณียกิจที่ยกมาประกอบในวรรณกรรมขอพระเกียรติเป็นเหตุการณ์จริง
ในประวัติศาสตร์ นอกจากนี้ในขวนพ่ายโคลงฉันท์กวีสรรเสริญพระเกียรติของพระบรมไตรโลกนาถว่า
พระองค์ว่าเปรียบเสมือนกับพระพรหมสร้างโลก ทรงปกครองราษฎรเหมือนพระนารายณ์อวตารลงมา
ทรงประหารเหมือนพระอิศวร โปรดราษฎรเหมือนพระพุทธองค์โปรดสัตว์ การนำความเปรียบเหล่านี้มา
ใช้ช่วยเพิ่มพระคุณสมบัติอันดีเด่นให้ชัดเจนยิ่งขึ้น และทำให้เห็นถึงอำนาจอันสูงสุด นอกจากนี้ก็วิยัระบุ

ถึงหลักธรรมที่พระองค์ทรงยึดถือปฏิบัติไว้อย่างละเอียด พรรณนาถึงรายชื่อธรรมะต่างๆ ที่ประพจน์ไว้ เป็นจำนวนถึง 20 โคลง แสดงให้เห็นถึงความสามารถ ความเชี่ยวชาญและความรอบรู้ในพุทธศาสนา เช่น

๑ เอกัตวเอกาत्मล้า เลอภยัตร ท่านฤา

(ประเสริฐยิ่งนักแลมีฤทธาत्म หาสองบมิได้)

เอกทยาสรยแสวง ชอบใจ

(หาชนผู้มีอริยาสรยเสมอเป็นอันเดียว)

เอกาจรดดำรงรักษ รอรายภร ไล่แฮ

(ดำรงพระสันดานคุณเขาอันเป็นแท่งเดียวแล้วอำรุงรักษารายภร)

เอกสัถวเกื้อให้ ส่างศัลย ๑

(เกื้อหนุนสัตว์ให้สว่างพ้นจากทุกข์ถ่ายเดียว)

๑ ทวิบททวิชาติเชื้อ สุรยวงษท่านฤา

(เป็นมนุษย์ มนุษชาติ ขัตติยชาติ)

ทวิคุณาธิกธรรม์ เลิศล้ำ

(ประเสริฐด้วยธรรมอันยิ่งด้วยคุณสอง คือหิริโอตตัปป)

ทวิพิชทวิธารทรง สุรยเสพย ไล่แฮ

(ทรงกุศลธรรมแลราชธรรม์ เสวยสุรภาพคุณดั่งพระอาทิตย์)

เทวภาพเทวหกพัน แว่วไว ๑

(พ้นจากสนเท่ห์ในที่ที่จะให้เกิดประโยชน์ 2 ประการ)

๑ ไตรตรัสไตรเทพยเรื่อง ไตรรัตน

(สุจริต 3 อุปปติ สมุติ อิศรชน รวม 3)

ไตรโลกไตรไตรภพ ท้าวแท้

(มีปรีชารู้ไปในโลกแลภพสาม สัตตโลก สังขารโลก โอภาสโลก กามภพ รูปภพ อรูปภพ)

ไตรไตรปิฎกตรัส ไตรเทพ

(รู้พระไตรปิฎก อริฎเพท ยัชชฎเพท สามะเพท)

ไตรท้าวไตรพิชเปส ปลั่งชาญ ๑

(ราคะ โทสะ โมหะ มณจลิน 3)

๑ ตรีศรีตรีเนตรด้าน   ตรีศักดิ์ กี่ดี
 (รูปศรี ชนศรี บุญศรี เทียบพระอินท ราชฤทธิ บุญฤทธิ วิชาฤทธิ)
 ตรีสทนต์สทนต์   ท่านได้
 (ตรัสสั่งสิ่งใดเสมอพระพุทธรูปภาครัส)
 ไตรตรึงษ์ก็คิตรีส   ไตรถ่อง
 (รู้แจ้งซึ่งกุศลไตรเหตุให้ผล แต่ชั้นอื่นถึง ตติยะญาณภูมิพรหม ญาณ 3 อย่าง
 ปณิต มณิมะ ประยะ)
 ตรีโทษตรีคุณไว้   เลิศๆ
 (ทุศีลโทษ มิจลาสมาธิโทษ มิจลาญาณโทษ ศีลคุณ สมาธิคุณ ปัญญาคุณ)
 (ยวนพ่ายโคลงฉันท์ ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยาเล่ม 1, 2533: 333-334)

จากตัวอย่างคำประพันธ์ข้างต้นจะเห็นว่ากวีแจกแจงรายชื่อธรรมะไว้อย่างละเอียด ไล่เรียงตั้งแต่ระดับต้นจนถึงสูง แสดงให้เห็นความรู้ความเชี่ยวชาญในเรื่องธรรมะของพระองค์ที่ทรงศึกษาหลักธรรมต่างๆ เหล่านี้ ไม่เฉพาะเพียงทศพิธราชธรรม แต่ความรู้รอบรู้ของพระองค์กว้างไกลและลึกซึ้งอย่างยิ่ง

ลักษณะของกษัตริย์ผู้ทรงไว้ซึ่งธรรมะยังพบในลิลิตตะเลงพ่าย ตอนสมเด็จพระพนรัตน์กราบทูลสมเด็จพระนเรศวรเพื่อโน้มน้าวพระทัยให้ทรงตระหนักถึงชัยชนะอันยิ่งใหญ่ของพระองค์ว่าราวกับชัยชนะของพระพุทธเจ้าที่มีต่อพระยาอัสวตธัมม

เอกพระสรเพชญ์ผู้	ธรรมิศร
เถลิงอาสน์อปราจิต	ภาคใต้
วรพฤษโยธิโมลิต	เฉลิมโลก แลเฮย
เสวยวิมุตติลาภได้	เผด็จเสี้ยนเคิกสมร

ปางอมรมัวหมื่นถ้วน	จักรพาล
สถิตที่มณฑลสถาน	แท่นหญ้า
สายัณห์หมู่แมนมาร	มาเวด วงแฮ
หวังประยุทธ์โรมร่า	รวดรี้อัลลังก์

ผิวทั้งทวยเทพซ้อง	สบสวรรค์
ชนะแต่บาปพริก	พริ้งพริ้ว
ไปเป็นมหัสจรรย์	เจริญเกียรติ พระนา
เพราะอมรหากห้อม	หากให้ชัยเฉลิม

ศาลเพิ่มคุณยศให้	<u>ธรรมราชา</u> เฮ
ผอญมรุกณะธาดา	พ่ายฝ้าย
เสด็จเหนือรัตนพุทธา	อาสน์เอก องค์เอย
ขจัดอมิตรหมูร้าย	เร่งด้อนตนหนี

(ลิลิตตะเลงพ่าย, 2539: 100-101)

เนื้อหาในตอนนี้จะยังเน้นให้เห็นถึงคตินิยมราชาว่ากษัตริย์ทรงประพติและดำรงพระองค์อยู่ในธรรม ทรงเป็นประมุขสูงสุดในอาณาจักร อีกทั้งพระราชกรณียกิจที่ทรงปฏิบัติก็ล้วนแต่ทรงยึดตามหลักราชธรรม ดังที่กวีได้นำมากล่าวถึง คือ

ทศพิธราชธรรม

1. ทานี ทรงบำเพ็ญทานให้แก่ผู้ยากไร้ โดยตั้งโรงทานถึง 6 แห่ง
2. สีลํ ทรงศีล 5 เป็นประจำ
3. ปริจาคํ ทรงสละพระราชทรัพย์เพื่ออุปถัมภ์กิจการในพระศาสนา ถวายจัดปัจจัยแก่ภิกษุทั่วพระราชอาณาจักร
4. อาชฺรวํ ทรงประพติดีทั้งกาย วาจา ใจ มีความสุจริตซื่อสัตย์
5. มหุทฺทวํ ทรงมีพระทัยอ่อนโยนต่อเหล่าราษฎรและชี้แนะแนวทางที่ถูกต้องที่ควรหากทำผิดพลาด
6. ตปํ ทรงสร้างศาสนสถาน

7. อุกุโธ ทรงเปี่ยมไปด้วยมิตรไมตรีราวกับพระพรหม ปราบกฎพระเกียรติเลื่องลือไปทั้ง 10 ทิศ

8. อวิหีส ทรงมีพระทัยเปี่ยมไปด้วยพระกรุณา ไม่เบียดเบียนสรรพสัตว์

9. ขนฺติ ทรงอดทนต่อกิเลส มุ่งบำเพ็ญกุศล

10. อวิโรธน์ ไม่ทรงประพฤติดิไปจากราชประเพณี

ราชสังคหวัตถุ

1. สตุสมธั พระราชทานโคแก่ชาวนาผู้ยากไร้ และเมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยวจึงนำข้าว 1 ใน 10 มาให้แก่ยังนางหลวง

2. ปุริสเมธั ทรงบริจาคทานให้แก่ผู้ที่ยากแค้นทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน เป็นประจำทุก 6 เดือน

3. สมุมาปาสั พระราชทานทรัพย์แก่พ่อค้าที่ขาดแคลนทุนสำหรับการค้าขาย เมื่อครบกำหนด 3 เดือนแล้วจึงนำเงินที่ได้มาคืน

4. วาจาเปยฺยํ ทรงมีวาจาอ่อนหวานต่อญาติและบริวาร เจรจาโดยไม่ตกอยู่ในความประมาท หรือกล่าวถ้อยคำที่ดูหมิ่นผู้อื่น

5. นิรคฺคัลลํ ทรงปกครองราษฎรให้กินดีอยู่ดีปราศจากโจรผู้ร้าย ไม่ต้องลงกลอนประตู่

จักรวรรดิวัตร

1. อนฺโตชนมึ พลกายสมึ ทรงปฏิบัติต่อราษฎรทั้งผู้ที่อยู่ในเมืองและอยู่ในชนบท ทรงปกป้องดูแลเอาใจใส่บำบัดทุกข์บำรุงสุข

2. ขตุติเยสุ ทรงปฏิบัติต่อกษัตริย์ด้วยกัน พระราชไมตรีต่อกษัตริย์แว่นแคว้นบ้านเมืองอื่น
3. อนุยุเนตสุ ทรงปฏิบัติต่อบริวาร มีเมตตา พระราชทานพระราชพาหนะ
4. พุราหมณคหปติเกสุ ทรงปฏิบัติต่อพราหมณ์และคหบดี ทรงบำรุงดูแลพราหมณ์ด้วย จตุปัจจัย พระราชทานทรัพย์แก่คหบดีเพื่อเป็นทุนสำหรับการค้า
5. เน คมชานปเทศุ พระราชทานความอนุเคราะห์แก่ราษฎรอย่างทั่วถึงทั้งชาวชนบท ชายแดนที่ห่างไกล
6. สมณพราหมณเสสุ ทรงแสดงความเคารพสมณะพราหมณ์และนักบวชด้วยการ ถวาย เครื่องอัฐบริขาร
7. มิคปฤชีสุ ไม่ทรงเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ทั้งสัตว์ 2 เท้า และสัตว์ 4 เท้า
8. อธมการปฏิกเขโป ทรงตั้งมั่นในความสัตย์สุจริต
9. อชนานิ ธนานุปปทานิ พระราชทานความอนุเคราะห์แก่ผู้ที่ยากไร้โดยไม่คิดหวงแหน
10. สมณพราหมณ อุปสงกมิตฺวา ปญฺหปฺปจฺฉนํ ทรงสนทนาธรรมไต่ถามปัญหาข้อปุจฉา ต่างๆ กับสมณะพราหมณ์
11. อธมมราคสุส ปาหนิ ทรงละความกำหนัด ละกิเลส
12. วิสมโลกสุส ปาหนิ ทรงละความโลภ ประกอบแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์

(ลิลิตตะเลงพ่าย, 2539: 153-163)

ราชธรรมที่พบในวรรณกรรมขอพระเกียรติมีเนื้อหาที่แสดงให้เห็นถึงพระเกียรติยศอันยิ่งใหญ่ของกษัตริย์อันเกิดจากการยึดมั่นในหลักธรรม กวีนำเอาพระราชกรณียกิจเหล่านั้นมา สรรเสริญให้ผู้ศึกษาประจักษ์ถึงพระมหากรุณาธิคุณของกษัตริย์ที่ทรงสละความสุขส่วนพระองค์

เพื่อดูแลเอาใจใส่ทุกข์สุขของราษฎร ยังผลให้เกิดความผาสุก บ้านเมืองแคล้วคลาดจากภัยอันตราย มีเสถียรภาพเป็นปึกแผ่นมั่นคงปราศจากความระส่ำระสาย ราชธรรมที่กวีนำมากล่าวไว้ ล้วนแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถทางการปกครองโดยทรงนำหลักธรรมมาผสมผสานให้เข้ากับหลักการปกครอง

เนื้อหาของราชธรรมกล่าวถึงหลักธรรมต่างๆ โดยเน้นบทบาทด้านศาสนาเป็นส่วนใหญ่ แม้พระราชกรณียกิจทางการรบของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่ทรงกระทำยุทธหัตถีมีชัยชนะพระมหาอุปราชาที่ก็ยังเปรียบว่าเสมือนพระพุทธเจ้าที่ทรงมีชัยชนะพญามาร (เจกพระสรรพญญผู้ธรรมิกร) พระราชกรณียกิจที่กวีนำมากล่าวไว้เป็นกระจกสะท้อนให้เห็นว่ากษัตริย์องค์ใดถึงพร้อมและโดดเด่นในพระคุณสมบัติด้านใด และพระราชกรณียกิจเหล่านั้นก่อให้เกิดประโยชน์แก่บ้านเมืองอย่างไร

จะเห็นว่าราชธรรมเป็นองค์ประกอบสำคัญที่กวีนำมาใช้เป็นเนื้อหาในการขอพระเกียรติ ด้วยการแจกแจงข้อธรรมอย่างละเอียด ในลิลิตตะเลงพ่ายกวีกล่าวถึงราชธรรมไว้ในส่วนท้ายของเรื่องเพื่อให้สอดคล้องกับพระปรีชาสามารถของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชหลังจากทรงกระทำยุทธหัตถีชนะพระมหาอุปราชา

1.3 ราชธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมศาสนา

ราชธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมศาสนามีลักษณะที่แสดงให้เห็นถึงคุณสมบัติของผู้ที่จะเป็นพระจักรพรรดิ ดังปรากฏชัดเจนในเรื่อง ไตรภูมิพระร่วง พระมหาธรรมราชาลิไททรงรวบรวมหลักฐานและเรื่องราวต่างๆ จากคัมภีร์จำนวน 30 คัมภีร์ นอกจากนี้ยังทรงได้ถามนักปราชญ์ราชบัณฑิตอีกด้วย ผู้วิจัยได้ศึกษาเฉพาะเนื้อความในส่วนพระมหาจักรพรรดิราชที่ปรากฏอยู่ใน ประเทมนุชย์ – สี่แผ่นดิน พบว่ามีเนื้อหาที่กล่าวถึงคุณสมบัติของพระจักรพรรดิว่า ทรงมีบุญญาบารมีมากล้นราวกับพระพุทธเจ้า พระปัจเจกโพธิ พระอัครสาวก พระอรหันตเจ้าสิบสองและโพธิสัตว์ ทรงเป็นผู้ทำบุญไว้มาก ทรงมีศรัทธาในพระรัตนตรัย ทรงรักษาศีล 5 ทุกวันมิได้ขาด และทรงรักษาศีล 8 ในวันอุโบสถ ส่งผลให้พระองค์เป็นกษัตริย์ที่เปี่ยมไปด้วยคุณธรรม กอปรไปด้วยยศศักดิ์และบารมีและเพียบพร้อมด้วยสิ่งของคฤหาสน์

ผิแล้วเมื่อใดมีพระยาจักรพรรดิราชไว้ คนทั้งหลายฝูงนั้นย่อมมาเฝ้ามาเห็นท่านนั้นดังคน
ทั้งหลายอันอยู่แผ่นดินเรานี้แล เทียรยอมไหว้คำรพยำเกรงพระยาจักรวรรดิราชเจ้านั้นแล
ท่านผู้เป็นพระยาจักรวรรดิราชนั้นไว้ท่านมีศักดิ์มียศดังนี้ แลจะกล่าวเล่นน้อยๆ แต่พอให้รู้
ไสร้ คนผู้ใดที่ได้ทำบุญแต่ก่อน คือว่าได้ปฏิบัติบูชาแก่พระศรีรัตนตรัย แลรู้จักบุญคุณ
พระพุทเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า แลให้ท่านรักษาศีลเมตตาภาวนา ครั้นตายก็เอาตน
ไปเกิดในสวรรค์บางคาบเล่าได้เกิดเป็นท้าวพระยาผู้ใหญ่ แลมีศักดิ์มีศบบริวารเป็นอนก
อนันต์ไว้ ได้ปราบทั้งทั้งจักรวาลแล แม้ว่าท่านว่ากล่าวถ้อยคำสิ่งใดก็ดี แลบังคับบัญชาสิ่ง
ใดก็ดี เทียรยอมชอบด้วยทรงธรรมทุกประการแล ท่านนั้นเป็นพระยาทรงพระนามชื่อว่า
พระยาจักรวรรดิราชแล

(ไตรภูมิพระร่วง, 2543: 94)

กวีกล่าวถึงสิ่งของ 7 สิ่งที่คู่บุญบารมีของพระยาจักรวรรดิ โดยกวีกล่าวถึงเนื้อหาของจักร
รัตนะโดยละเอียด กล่าวคือพรรณนาถึงแหล่งที่มา รูปร่าง ลักษณะ และความงดงาม เนื้อหาในส่วน
นี้กล่าวถึงหลักที่กัศรัยทรงปฏิบัติ ซึ่งมีจักรแก้วเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงให้เห็นภาวะความเป็นพระ
จักรพรรดิ

บุญเจ้านายเราผู้เป็นพระยามหาจักรวรรดิราชมีมากหนักหนาแล บเร่มว่ารราชสีห์ อันมีกำลัง
แลมีชัยชนะแก่ศัตรูทั้งหลายดังนี้ก็ดีสิ ก็ยังอยู่มิได้แลยังมาไหว้มาถวายบังคมและมา
สวามิภักดิ์แก่พระยาท่านผู้เป็นเจ้านายแห่งเรา อันว่าฝูงคนทั้งหลายต่างต่างคนต่างยกมือขึ้น
เพียงหัวแล้วไหว้วันทนการ แล้วว่าดังนี้ว่า ชาวเราทั้งหลายเอ๋ย มิใช่แต่ปากราชสีห์สองตัว
นั้นหาบมิได้ มีหมู่สร้อยมุกดาสองอันด้วยเล่า ไหว้เท่าลำตาล ชูรุ่งเรืองงามดังรัศมี
พระจันทร์เมื่อวันเพ็ญบุรณ แลปากราชสีห์นั้นคาบสร้อยมุกดานั้นเลื้อยลงมา แก้วนันอันอยู่
ในชายมุกดานั้น เลื้อมดูแดงดุจรัศมีพระอาทิตย์เมื่อแรกขึ้นมานั้นแล ผิเมื่อจักรแก้วนั้นลอย
อยู่บนอากาศแลบไหว ดูจสร้อยมุกดา นั้นงามพรายดั่งน้ำอันชื้ออากาศลงคาอันไหลลงมา
นั้น ขณะเมื่อจักรแก้วนั้นผันลอยอยู่อากาศไสร้ แลฝูงมุกดานั้นพองออกรอบกองจักรแก้ว
นั้น แลคุมกองจักรแก้ว 3 อันหันผันไปด้วยกันคาบเดียนั้น อันว่ากองจักรแก้วนั้นไสร้ ไซ้
อินทร์แลพรหมเทพดาผู้มีฤทธาานุภาพกระทำกองจักรแก้วนั้นหามิได้ แลกองจักรแก้วนั้น
หากเป็นเอง แลเกิดมาสำหรับบุญท่าน ผู้เป็นพระยามหาจักรวรรดิราชนั้นแล ผิเมื่อว่ากลปี
อันใดแลบมีพระพุทเจ้าแลพระปัจเจกโพธิสัตว์ไสร้ จึงมีพระยามหาจักรวรรดิราชแทน
ไสร้ กลปีอันมีดั่งนั้นครั้นไฟไหม้แผ่นดินแล้ว ด้วยบุญท่านอันจะมาเป็นพระยาจักรวรรดิ

ราชัน กงจักรแก้วนั้นหาเป็นก่อน แลจมอยู่ในมหาสมุทรนั้น หากอยู่ท่าท่านผู้จะมาเป็น จักรวรรดิราชันนั้นแล แลเครื่องอันเป็นสำหรับท่านผู้มีบุญนี้คือสิ่งใด แลอันจักเสมอด้วย กงจักรแก้วนั้นหาบมิได้เลย แลกงจักรแก้วนั้นเกิดมาเพื่อว่าจะให้รู้จักคนผู้มีบุญกว่าคนทั้งหลายไซ้ และจะให้ฝูงคนทั้งหลาย 4 แผ่นดินรักกันดังใจเดียวเพื่อบุญท่านผู้เป็นพระญา จักรพรรดิราชันนั้นแล

(ไตรภูมิพระร่วง, 2543: 96-97)

ในเรื่องไตรภูมิพระร่วงมีการกล่าวถึงพระยาจักรพรรดิราช กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่เหนือกษัตริย์ทั้งปวง คือเป็นกษัตริย์ผู้มีจักรหรือล้อแห่งรถเลื่อนแล่นไปได้รอบโลกโดยปราศจากสิ่งขัดขวางหรือปรามปรามทั่วโลก ผู้ที่จะเป็นพระยาจักรพรรดิราชได้นั้นเมื่อชาติก่อนจะต้องสั่งสมบารมีและทำบุญไว้มากจึงไปเกิดในสวรรค์ ในบางครั้งก็มาเกิดเป็นพระยาที่มีอำนาจยิ่งใหญ่ได้รับพระนามว่า พระยาจักรพรรดิราช มีรูปโฉมอันงดงาม กล้าหาญ เฉลียวฉลาด และมีความสามารถปกครองบ้านเมืองได้ เป็นพระยาที่ทรงคุณธรรมทุกประการเป็นเจ้านายคนทั้งหลาย พระองค์ทรงตั้งอยู่ในทศพิศราชธรรม พระยาจักรพรรดิราชมีแก้ว 7 ประการเกิดคู่บารมี

มณีนีป็น พรหมสุทธริกษ (2547ก: 10) ได้อธิบายถึงคติเกี่ยวกับพระจักรพรรดิราช ซึ่งมีเนื้อหาสาระอยู่ 3 ส่วนดังนี้

1. บุญกุศลที่ทำให้คนใดคนหนึ่งมาเกิดเป็นพระมหาจักรพรรดิราช
2. สิ่งมงคลที่เป็นสัญลักษณ์แห่งพระมหาจักรพรรดิ สิ่งมงคลมีทั้งหมด 7 ประการ คือ กงจักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว ดวงแก้ว นางแก้ว ขุนคลังแก้ว และลูกแก้ว
3. แนวทางการปฏิบัติตนของพระมหาจักรพรรดิราช เรียกว่า “จักรพรรดิวัตร” จักรพรรดิวัตรนั้นไม่ปรากฏชัดเจนในไตรภูมิพระร่วงเพราะผู้แต่งไม่ได้แยกเรื่องมากล่าวไว้เป็นหัวข้อใหญ่ แต่กล่าวไว้ช่วงตอนนำเรื่องและกล่าวแทรกอยู่ในเนื้อหาช่วงจักรแก้ว คือตอนพระมหาจักรพรรดิราชสั่งสอนท้าวพระยาทั้งหลายที่มาสามัคคี

จะเห็นได้ว่าผู้ที่จะเป็นพระมหาจักรพรรดิได้นั้นจะต้องผ่านการปฏิบัติธรรมในขั้นตอนต่างๆ เพราะพระมหาจักรพรรดิมีบทบาทที่สำคัญในด้านศาสนา คือ เทศนาสั่งสอนแก่ผู้ปกครอง

ทวีปที่พระองค์เสด็จไปถึง ซึ่งสาระคำสอนที่พระมหากษัตริย์พรดิเทศน์สั่งสอนท้าวพระยาทั้งหลาย นั้น มีทั้งคำสอนในทางโลก ซึ่งมุ่งเน้นไปในด้านการปกครองบ้านเมืองให้ผาสุก ควบคู่ไปกับการสั่งสอนในทางธรรม คือ “จึงกล่าวคั้งนี้ว่าท้าวพระยาทั้งหลายจงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรมทั้งหลาย 10 ประการอย่าให้ขาด” (ไตรภูมิพระร่วง, 2543: 101) คือให้ผู้ปกครองประเทศ พึงมีความประพฤติ ดังนี้

“รักลูกเจ้าเหง้าขุนทมนทนาย ไพรฟ้าข้าไทยทั้งหลาย อย่าได้เลือกที่รักอย่าได้มักที่ชัง แล รักเขางงเสมอกันแล”

(ไตรภูมิพระร่วง, 2543: 101)

“อนึ่ง ด้วยเอาสินส่วยแก่ราษฎรทั้งหลายไว้ ให้เอาโดยโบราณท้าวพระยาทั้งหลายแต่ก่อน อันนั้นแลผู้เฒ่าผู้แก่ทั้งหลายสรรเสริญว่าชอบธรรมนั้น บัมิควรเอายังเหลือไปเลย”

(ไตรภูมิพระร่วง, 2543: 115)

“อนึ่ง ผู้เป็นท้าวเป็นพระยา (ควร) ให้ทรัพย์สิ่งสินแก่ลูกแก่เมียชาวแม่ชาวเจ้าผู้ใหญ่ ผู้น้อยทั้งหลาย เพื่อเป็นเสบียงเลี้ยงเขาอยู่เป็นกำลัง”

(ไตรภูมิพระร่วง, 2543: 116)

“ผู้เป็นท้าวพระยานี้แม้จะพิพาทเจรจาสิ่งใดก็ดี อย่าเจรจามาก แม้นจะยืมเขมด้วยสิ่งใดอย่า ยืมเขมมาก แต่พอประมาณเถิด”

(ไตรภูมิพระร่วง, 2543: 116)

“อนึ่งให้เลี้ยงครูรักษาสถาพรหมณ์แลนักปราชญ์ราชบัณฑิตผู้รู้ธรรม”

(ไตรภูมิพระร่วง, 2543: 116)

“ผู้ใดๆ ก็ดี แลกระทำความชอบให้ได้เป็นประโยชน์แก่ท้าวพระยา ด้วยความอันชอบของ เขานั้นไว้ ด้วยให้รางวัลแก่ผู้นั้นตามมากแลน้อย”

(ไตรภูมิพระร่วง, 2543: 116)

กษัตริย์ที่เพียบพร้อมสมบูรณ์แบบพึงมีลักษณะเช่นเดียวกับพระจักรพรรดิราชซึ่งใช้
คุณธรรมปกครองทำให้ไพร่ฟ้าข้าไทยอยู่เย็นเป็นสุข

ในเรื่องร่ายยาวมหาเวสสันดร มีการกล่าวถึงคุณสมบัติของผู้ที่จะเป็นกษัตริย์ในอนาคตว่า จะต้องมีความรู้ในด้านศาสตร์ต่างๆ เพื่อที่จะนำเอาความรู้เหล่านั้นมาปกครองบ้านเมือง ดังตอนที่ว่า

อันว่าพระบรมราชพุทธพจน์ผู้ทรงญาณ ครั้นพระชนมานเจริญรุ่นสิบหกปี ทรงพระลักษณะ ราชสีห์อมมฤต ทั้งพระบารมีก็เพิ่มพูนผุดพุ่ง ดุจจันทร์จรัสรุ่งในนภางพระปรีชาก็เชี่ยวชาญ ศิลปศาสตร์ สิบแปดประการก็เสร็จสิ้น สัจฺจโย ส่วนสมเด็จพระสุทนต์ชั้นรินทรปิ่นพิภพ พสุธา พระทัยท้าวเธอปรารถนาจะมอบเวน ซึ่งศิริรัตนราชนทร์แก่พระลูกรัก จะให้เป็น จอมปิ่นปักพระราชา

(มหาชาติ กัณฑ์หิมพานต์, 2461: 28)

ศิลปศาสตร์ 18 ประการ เป็นความรู้ขั้นพื้นฐานที่สำคัญและจำเป็นสำหรับที่ผู้จะเป็นกษัตริย์ อันประกอบไปด้วยความรู้ที่ศึกษา 18 ประการ คือ

1. ยุทธศาสตร์ วิชานักรบ
2. รัฐศาสตร์ วิชาการปกครอง
3. นิติศาสตร์ วิชากฎหมายและจารีตประเพณีต่างๆ
4. วาณิชศาสตร์ วิชาการค้า
5. อักษรศาสตร์ วิชาหนังสือ
6. นิรุกติศาสตร์ วิชาภาษาทั้งของตนแตกฉานดีและรู้ภาษาของชนชาติที่ติดต่อกัน
7. คณิตศาสตร์ วิชาคำนวณ
8. โหติยศาสตร์ วิชาดูดวงดาวต่างๆ
9. ภูมิศาสตร์ วิชารู้พื้นที่ต่างๆ หรือรู้จักแผนที่ของประเทศต่างๆ
10. โหราศาสตร์ วิชาโหร คือรู้พยากรณ์เหตุการณ์ต่างๆ ได้ และรู้ทายดวงชะตาราศี
11. เวชศาสตร์ วิชาหมอ
12. สัตวศาสตร์ วิชารู้ลักษณะของสัตว์ และเสียงสัตว์ว่าร้ายหรือดี
13. เหตุศาสตร์ วิชารู้เหตุเป็นแดนเกิดแห่งผลว่าร้ายหรือดี
14. โยคศาสตร์ วิชายนตรศึกษา คือรู้จักความเป็นช่วงกล
15. ศาสนศาสตร์ วิชารู้ประวัติศาสตร์ทุกศาสนา เพื่อปฏิบัติไม่ขัดต่อสังคมใดๆ
16. มายาศาสตร์ วิชารู้กลอุบาย หรือตำราพิชัยสงคราม
17. คัมภีพศาสตร์ วิชาคณรรพคือวิชาเรื่องรำ (ละคร) และวิชาดนตรีปี่พาทย์

18. ฉันทศาสตร์ วิชาประพันธ์คือแต่งหนังสือได้ทั้งที่เป็นร้อยกรอง และร้อยแก้ว

(หรีด เรื่องฤทธิ, 2513: 139-141)

สามัคคีเภทคำฉันท์ เป็นเรื่องที่ชี้ให้เห็นโทษของการแตกความสามัคคี ซึ่งเป็นหนทางนำความหายนะมาสู่หมู่คณะ ใช้การผูกเรื่องเริ่มต้นให้พระเจ้าอชาตศัตรูปรารถนาจะแผ่ขยายราชอาณาจักรโดยจะยกทัพไปตีเอาแคว้นวัชชี แต่ด้วยเหล่ากษัตริย์ลิจฉวีตั้งมั่นอยู่ในสามัคคีธรรม พระเจ้าอชาตศัตรูจึงปรึกษากับวัสสการพราหมณ์ทำอุบาย จนทำลายความสามัคคีทำให้ปราบปรามแคว้นวัชชีได้โดยง่าย

เรื่องมิลินทปัญหา พระปิณุกญพากย์แต่งขึ้นเมื่อประมาณพุทธศักราช 500 มีจุดประสงค์จะอธิบายชี้แจงข้อธรรมะและวินัยในพระพุทธศาสนาให้เข้าใจแจ่มแจ้ง ลักษณะการแต่งเป็นการแต่งตามแนวพระสูตร กล่าวคือแต่งให้เป็นบทสนทนาระหว่างกษัตริย์คือ พระเจ้ามิลินท์กับพระนาคเสน เนื้อหาเกี่ยวกับปัญหาในพระพุทธศาสนา โดยพระเจ้ามิลินท์เป็นผู้ตั้งคำถามปัญหาและพระนาคเสนเถระทูลแก้ปัญหานั้นๆ ทั้งปัญหาทางโลกและทางธรรม ใช้วิธีในการตอบปัญหาด้วยการอุปมาเปรียบเทียบเนื้อหากล่าวถึงราชธรรมที่ปรากฏในมิลินทปัญหาโดยสรุป ดังนี้

องค์แห่งปฐพี 5 ประการ

1. รักษาอารมณ์ให้เป็นอุเบกขา ไม่หวั่นไหว
2. รักษาศีลราวกับดินรักษากลิ่นดิน
3. รักษาศีลไม่ต่างพร้อยราวกับดินที่แน่นไม่เป็นโพรง
4. ให้โอวาทสั่งสอนแก่สรรพสัตว์โดยไม่เลือกชนชั้นวรรณะ
5. ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ปราศจากความยินดีในร้าย

องค์แห่งน้ำ 5 ประการ

1. มีจิตใบบริสุทธิ์จุน้ำที่ไม่ขุ่นมัว
2. มีขันติ เมตตา มีความกรุณาต่อสรรพสัตว์จุน้ำอันเย็น
3. ไม่ละเมิดต่ออุปฆาตอาจารย์จุน้ำอันใสสะอาด
4. มีจิตสันโดษจุน้ำอันเป็นที่ปรารถนาแห่งคน

5. ไม่ก่อการวิวาท ไม่ตกอยู่ในความประมาททั้งกาย วาจา ใจ

องค์แห่งเพลิง 5 ประการ

1. เผากิเลสทั้งภายนอกและภายในอันเป็นอริฏฐารมย์และอนิฏฐารมย์
2. เผากิเลสทั้งปวงราวกับไฟที่เผาหญ้าและไม้ผุ
3. กระทำความเพียร ละเสียซึ่งกิเลส
4. ไม่คิดมัวเมาและเบียดเบียนผู้อื่น
5. กำจัดอวิชชา

องค์แห่งวาโย 5 ประการ

1. ยินดีในวิมุตติธรรมคุณลมพัดในป่า
2. กำจัดซึ่งกิเลสราวกับลมพัดรากต้นไม้หล่นถอนซึ่งสันดาน
3. พึงกระทำจิตให้มุ่งไปในทางโลกุตตรธรรมราวกับลมพัดที่ไปในอากาศ
4. รักษาศีลราวกับลมพัดกลิ่นอันหอมให้ฟุ้งไป
5. มีอวลด้วยที่อยู่ราวลมกับที่ปราศจากที่อยู่

องค์แห่งบรรพต 5 ประการ

1. ไม่หวั่นไหวราวกับภูเขาไม่หวั่นไหวเมื่อถูกลมพัด
2. ไม่พึงระคนด้วยคลุกคลีด้วยบุคคลผู้ใดผู้หนึ่ง
3. ไม่มีกิเลสเกิดขึ้นในใจราวกับไม่มีพืชรอกขึ้นเหนือภูเขา
4. พึงมีปัญญาอันสูงสุดเหมือนภูเขา
5. ไม่โอนเอนไปในโลกธรรมคุณภูเขาที่ไม่โอนเอนไปมา

องค์แห่งอากาศ 5 ประการ

1. อย่าให้กิเลสครอบงำจิตใจ ดูอากาศที่ไม่มีผู้ถือครอบครองเอาไว้ได้
2. ตระหนักถึงอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ราวกับอากาศเป็นที่เที่ยวแห่งฤๅษีดาบส

3. พึงกระทำอภยให้ปราศจากสารทั้งปวง จุจอากาศอันหาที่ตั้งมิได้
4. พึงรักษาศีล รักษาปัญญา จุจอากาศที่นับมิได้ว่ากว้างใหญ่เพียงใด
5. พึงกระทำอภยให้หลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง จุจอากาศอันหาที่ตั้งมิได้

องค์แห่งพระจันทร์ 5 ประการ

1. พึงทรงศีล สำรวมอินทรีย์ รู้ประมาณที่จะบริโภคอาหาร
2. พึงประพฤตินในเรื่องที่เป็นใหญ่ราวกับพระจันทร์ที่เป็นอธิบดีในท้องฟ้า
3. พึงเที่ยวไปในที่สดุดพระจันทร์ปรากฏฉายในยามราตรี
4. มีศีลเป็นธงชัยจุจพระจันทร์มีวิมานเป็นธงชัย
5. มีความสำรวมเมื่อไปสู่ตระกูลทั้งหลายของผู้อื่น

องค์แห่งพระอาทิตย์ 7 ประการ

1. เผากิเลสทั้งปวงให้แห้งไปจุจอาทิตย์ที่แผดเผาพืชพันธุ์ทั้งปวง
2. กำจัดราคะ โทสะ โมหะ ทิฐิ กิเลส ทุจริต ให้พ้นจิตใจราวกับพระอาทิตย์กำจัดความมืดมน
3. พิจารณาตามหลักโยนิโสมนสิการอยู่มิได้ขาด ราวกับการเคลื่อนที่ของพระอาทิตย์
4. มีระเบียบดุจระเบียบพระรัศมีของพระอาทิตย์
5. ปฏิบัติศีลจุจพระอาทิตย์มีรัศมีอันร้อน
6. สลดสังเวชเมื่อเห็นสัตว์โลกต้องทนทุกข์ในกิเลสและทิฐิจุจพระอาทิตย์กลัวพระราหู
7. พึงแสดงธรรมทั้งโลกียธรรม และโลกุตตรธรรม จุจพระอาทิตย์ส่องแสงให้เห็นดีชั่ว

องค์แห่งท้าวสักกะ 3 ประการ

1. ท้าวสักกะยินดีในความสุขอันเกิดแต่วิเวก
2. กษัตริย์ทรงกระทำความเพียรราวท้าวสักกะผู้พบพระธรรมไม่เกียจคร้าน ยินดีในธรรม
3. กษัตริย์ไม่พึงทำความเบื้อหน่ายในเรือนอันว่างเปล่า

องค์แห่งสมเด็จพระจักรพรรดิราช 4 ประการ

1. พระเจ้าจักรพรรดิยึดเหนี่ยวน้ำใจไพร่ฟ้าด้วยสังคหวัตถุ 4
2. ในแผ่นดินพระจักรพรรดิ ไม่มีพวกโจรที่เป็นเลี้ยนหนามแห่งแผ่นดิน
3. พระจักรพรรดิ ทรงสั่งสอนไพร่ฟ้าให้ชำระกาย วาจา ใจให้บริสุทธิ์
4. พระจักรพรรดิทรงปกครองพระราชอาณาจักรอย่างกวัดจั้นทั้งภายในและภายนอก

(มิลินทปัญหา, 2549: 678-693)

จากการศึกษาวิเคราะห์ราชธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับศาสนาพบว่า มีลักษณะที่แสดงตัวอย่างของกษัตริย์ที่ยึดราชธรรมในการปกครองประเทศ เช่น สามัคคีเภทคำฉันท์ ดำเนินเรื่องโดยอิงประวัติศาสตร์ครั้งพุทธกาล ว่าด้วยการใช้เล่ห์อุบายทำลายความสามัคคีของเหล่ากษัตริย์ลิจฉวี กรุงเวสาลี แห่งแคว้นวัชชี เนื้อความนี้มีปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร ในพระไตรปิฎก และอรรถกถาสุมังคลวิสาลินี โดยเล่าถึงกษัตริย์ในสมัยโบราณ ทรงพระนามว่า พระเจ้าอชาตศัตรูแห่งแคว้นมคธ ทรงมีอำมาตย์คนสนิทชื่อวัสสการพราหมณ์ ทรงมีดำริจะปราบแคว้นวัชชี ซึ่งมีกษัตริย์ลิจฉวีครอบครอง แต่แคว้นวัชชีมีความเป็นปึกแผ่นและปกครองกันด้วยความสามัคคี หรือในเรื่องไตรภูมิพระร่วงที่แสดงให้เห็นถึงตัวอย่างของกษัตริย์ที่ทรงยึดราชธรรมในการปกครองพระเจ้าอโศกมหาราช กษัตริย์ผู้เป็นต้นแบบของพระญาจักรวรรดิราช

อันว่าพระญามหาจักรพรรดิราชนี้ ยังมีจำพวกหนึ่งเล่าได้ ยังมีพระยาองค์หนึ่งทรงนามชื่อพระยาธรรมาโสกราช ๖ ได้เสวยราชสมบัติในเมืองอันหนึ่ง สมญาชื่อว่าปาดลินุตมหานคร เมื่อพระยานั้นเสวยราชย์ พระพุทธเจ้าแห่งเรานี้เสด็จเข้าสู่ณฤพานแล้วได้ 219 พระพรรษา พระยานั้นมีสนมได้ 16,000 นาง ผู้เป็นพระอัครมเหสีนั้นทรงนามชื่อนางอสนธิมิตตา ครั้นว่าพระยาได้เสวยราชสมบัติได้ ๗ ปี ฟุ้งทำวพระยาทั้งหลายในชมพูทวีปมาไหว้มากราบทุกพระองค์ด้วยบุญพระยามหากษัตริย์นั่นเอง มิใช่แต่ว่าทำวพระยาทั้งหลายมาไหว้มานับพระยาองค์นี้แต่เมื่อไร ทั้งหมู่เทพยดาทั้งหลายแลหมู่สัตว์ทั้งหลายอันอยู่แดนแผ่นดินนี้ลงไปภายต่ำได้แผ่นดินนี้ลึกลงไปได้โยชน์หนึ่ง อันอยู่แผ่นดินนี้ขึ้นไปเบื้องบนได้โยชน์หนึ่ง เทียรย่อมาไหว้มาเฝ้ามาแห่นบำเรอเชอภักดีพระยาศรีธรรมาโสกราชทุกทิพารাত্রีกาลบมิได้ขาดด้วยบุญพระยาองค์นั้นแล

(ไตรภูมิพระร่วง, 2543: 145)

วรรณกรรมที่สัมพันธ์กับกษัตริย์ยังเป็นบันทึกหลักธรรมคำสอน โดยนำราชธรรมมาเป็นบรรทัดฐานในการปฏิบัติ ซึ่งสอดคล้องกับจุดประสงค์หลักของวรรณกรรมศาสนาที่มุ่งหวังขัดเกลาจิตใจผู้คน พร้อมทั้งส่งเสริมให้กระทำความดี เพื่อให้อยู่ร่วมกันในสังคมด้วยความสันติสุข เช่น ในมิลินทปัญหา ว่าด้วยปราชญ์ถามปัญหา พระยามิลินท์แสดงเหตุที่ทำให้เกิดปัญญา 8 ประการ ดังนี้

ข้าแต่พระนาเสนผู้ปรีชา อันว่าเหตุอันจะให้ปัญญานี้มี 8 ประการ คือบุคคลมีวัยอันจำเริญ นี่ประการหนึ่ง จำเริญยศประการหนึ่ง อุตสาหะหมั่นไต่ถามนี่ประการหนึ่ง มิได้คบหาด้วยเคียดริษยาประการหนึ่ง ปัญญาเจริญด้วยโยนิโสมนสิการกำหนดเอาอันประการหนึ่ง ปัญญานั้นจำเริญด้วยธรรมสัจจาทุจจอรอดธรรมนั้นประการหนึ่ง มีสินหารักใคร่ในอรรถธรรมนั้นประการหนึ่ง อยู่ในประเทศอันสมควรนั้นประการหนึ่ง สิริเป็นองค์ 8 ประการดังนี้ (มิลินทปัญหา, 2549: 225)

ราชธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมศาสนาถือเป็นบรรทัดฐานในการปฏิบัติตนของผู้ปกครอง เป็นจริยวัตรที่แสดงให้เห็นถึงกรณีศึกษาในด้านศาสนา ดังหลักฐานที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องไตรภูมิพระร่วง ร่ายยาวมหาเวสสันดร และมิลินทปัญหา ราชธรรมที่ปรากฏเน้นให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์กับพระพุทธศาสนาที่มีความเกี่ยวพันกัน ในฐานะที่กษัตริย์ทรงเป็นผู้อุปถัมภ์ค้ำชูบำรุงพระศาสนา ดังนั้นพระองค์จึงต้องมีหน้าที่ดูแลประชาชนให้อยู่ในศีลธรรม เปรียบเสมือนพระโพธิสัตว์ที่สั่งสอนสรรพสัตว์ให้ข้ามพ้นวัฏสงสาร

กษัตริย์ที่ปรากฏในวรรณกรรมศาสนามีได้มีสถานภาพเป็นเพียงผู้ปกครองประเทศ หากแต่ทรงมีสถานภาพเสมอพระโพธิสัตว์ ทรงเปี่ยมไปด้วยคุณธรรม ทรงเสริมสร้างบารมีด้วยการดูแลบ้านเมืองและการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา ดังมีหลักฐานปรากฏอยู่ในวรรณกรรม คือ ทรงศึกษาหาความรู้ในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า สงเคราะห์สมณสงฆ์ทั้งในด้านการสร้างศาสนสถาน บูรณะปฏิสังขรณ์ การทำทานแก่สงฆ์ด้วยปัจจัย 4 บำรุงการศึกษาแก่สงฆ์ การถวายสมณศักดิ์ ฯลฯ

ในฐานะที่เป็นองค์อัครศาสนูปถัมภกกษัตริย์จึงต้องมีความรอบรู้ในด้านศาสนาเป็นพิเศษ โดยถือสิ่งที่ผู้ปกครองจะต้องรู้แจ้ง อันเกิดจากการสวดรับฟังพระธรรมเทศนาอยู่เป็นนิจ สิ่งเหล่านี้ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมที่สัมพันธ์กับกษัตริย์ประเภทวรรณกรรมศาสนา

1.4 ราชธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมตำรา

วรรณกรรมตำราหมายถึงหนังสือหรือแบบเรียนที่ใช้เป็นแนวทางหรือแบบแผนในการประพฤติปฏิบัติตน ในที่นี้จะกล่าวถึงตำราที่มีราชธรรมอยู่ในเนื้อหา คือ ตำราพิชัยสงครามเป็นตำราในเรื่องยุทธวิธีการทำสงครามของกษัตริย์, ภาพยนตร์ไชยสุริยา ตำราแบบเรียนภาษาไทย, นานนพมาศหรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ตำราการปฏิบัติตนของนางใน ลิลิตกระบวนแห่งพระกฐิน พุทธยาตราทางสถลมารคและทางชลมารค ตำราแบบแผนการจัดริ้วกระบวนพุทธยาตรา

ตำราพิชัยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1 ว่าด้วยการทำสงครามและเล่าหลักทางการเมือง เป็นตำราความรู้ในกลยุทธการสงครามให้แก่กษัตริย์ ทหารและเหล่าข้าราชการบริหาร เนื้อหาของตำราว่าด้วยกลศึก แจกแจงถึงวิธีใช้กลชนิดต่างๆ และรูปแบบของการจัดกระบวนทัพ การดูนิมิตและปรากฏการณ์บนท้องฟ้า และกล่าวถึงหลักสำคัญ 9 ประการที่จะทำให้ประสบชัยชนะในศึกสงคราม ตำราพิชัยสงครามจึงเป็นตำราหรือศาสตร์อีกแขนงหนึ่งที่พระเจ้าแผ่นดินจะต้องศึกษารูปแบบการรบ เพื่อให้เป็นแนวทางในการป้องกันข้าศึกที่มารุกราน ถือเป็นแบบแผนการรบให้แก่จอมทัพ เนื้อหาแบ่งออกเป็น 3 หมวดใหญ่ๆ ซึ่งถือเป็นเนื้อหาที่สำคัญของการทำสงครามและยุทธวิธีที่ใช้ในการทำสงคราม

1. กลศึก อุบายสงคราม ยุทธศาสตร์ ยุทธวิธีทางทหาร เช่น การคัดเลือกแม่ทัพ การตั้งทัพ การหาชัยภูมิ การจัดเตรียมกองทัพ การเดินทัพ การตั้งค่าย การตีเมือง กลศึก 21 ประการ

“มโนนมัสสวาย อิศวรรนารายณ์ อันเป็นปิ่นโลกโลเกีย ขอพรสิริสวัสดิ์จมี เดโชชัยศรี
กำจัดวิบัตินานา ตำราโบราณสืบมา ประสิทธิ์วาจา ประเสริฐให้เชียวชาญ เราท่านรำ
เรียนชำนาญ สำหรับทหาร จะร่ำจะเรียนสืบไป”

(ตำราพิชัยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1, 2545: 57)

“โหราศาสตร์พิชัยสงคราม มีแจ้งทุกนาม จงเรียนให้รู้แจ้งพล ให้แต่งทวยหาญชาญกล
ณรงค์ป้อมปณ องอาจไปลอบลาดดู ทัพค่ายฝ่ายศึกศัตรู เขามาตั้งอยู่ ที่นั่นจะเป็นนาม
ใด มีเขาจอมปลวกต้นไม้ ต้นหนึ่งสูงใหญ่ นามครุฑอย่าได้อางขนาง”

(ตำราพิชัยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1, 2545: 59)

“จงเรียนอาจารย์วิธี ให้เสร็จกัมภีร์ มโนกำหนดพยากรณ์ จงมีความเพียรสังวรสังวัชยาย กลอน อันกล่าวให้เสร็จสิ้นกล”

(ตำราพิไชยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1, 2545: 59)

กลศิกนับว่าเป็นหัวใจสำคัญประการหนึ่งในการทำสงครามเพื่อเอาชนะศัตรู ผู้ที่เป็นแม่ทัพ จึงต้องเรียนรู้กลศิกทั้ง 21 ประการ นอกจากนี้ยังต้องมีความรู้ในเรื่องอาวุธ ไพร่พล ยุทธปัจจัยในการทำสงคราม

2. จริยธรรม แบบแผนธรรมเนียมราชการ คำสอนข้าราชการ ข้าราชการสำนัก ตำราพิไชยเสนา พระราชกรณียกิจของกษัตริย์ และทำเนียบหน้าที่ของขุนนาง ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์กับขุนนาง มีการอธิบายถึงหลักปฏิบัติต่างๆ ในสงคราม ข้อความรู้ และโทษสำหรับแม่ทัพซึ่งมีอยู่ 5 ประการ ได้แก่ ความรอบรู้ในเรื่องของการคิดอุบายการใช้ในอำนาจต่างๆ คือ คิดกลอุบายเห็นผู้ใดทำได้ใช้ให้ไปทำ, ความมีน้ำใจโอบอ้อมแก่เหล่าทหารเสมอกัน, รู้จักพิจารณาไตร่ตรองแล้วจึงสั่งการ, ไม่ประมาท และไม่คิดกำเริบทรยศต่อนายของตน

3. ความรู้ในด้านโหราศาสตร์ เคล็ด ลาง นิมิต การจับยามจากกัมภีร์ต่างๆ การทำนายฝัน วิธิดูเมฆซึ่งเป็นศาสตร์ที่ใช้ในการดูเมฆบนท้องฟ้า ดูความเคลื่อนไหวของเมฆ ซึ่งสังเกตจากลมพัดเมฆไปในทิศทางต่างๆ และพิจารณาว่าเมฆนั้นมีรูปร่างลักษณะอย่างไร ส่วนนิมิตในยามสงครามเป็นนิมิตที่สังเกตจากอาการปฏิกิริยาของสัตว์ ดวงดาว สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ นอกจากนี้ยังมีความรู้เนื้อหาในเรื่องโหราศาสตร์ที่ปรากฏอยู่ในตำราพิไชยสงคราม เช่น เรื่องตำรามหาทักษา พยากรณ์ ตำราสวัสดิ์รักษา สวัสดิ์มงคล สกณฤกษ์ หรือ สกณนิมิต พระราชพิธีตัดไม้ข่มนาม

กาพย์พระไชยสุริยา นอกจากจะใช้เป็นแบบเรียนภาษาไทยแล้ว ยังปรากฏราชธรรมในตอนต้นเรื่องที่กำลังถึงมูลเหตุที่ทำให้เมืองสาวัตถีล่มจม จากเดิมที่เคยมีแต่ความสงบสุขเพราะข้าเฝ้าเหล่าเสนามีความประพฤติที่ดำรงอยู่ในธรรม บ้านเมืองปลอดภัยจากภัยอันตรายต่างๆ เหล่าไพร่ฟ้าประชาชนอยู่กันอย่างมีความสุข ดังตอนที่ว่า

๑ ชื่อพระไชยสุริยา	มีสุตามเหลือ
ชื่อว่าสุมาลี	อยู่บุรีไม่มีภัย

๑ ข้าเฝ้าเหล่าเสนา   มีกิริยาอะฉะไสย
 พ้อคำมาแต่ไกล   ได้อาไสยในพารา
 (กาพย์พระไชยสุริยา ใน มุลบทบรรพกิจ, 2521: 60)

แต่สาเหตุที่ทำให้ความวิบัติต่างๆ เกิดแก่เมืองสาวัตถีคือ ชนชั้นปกครองไม่ดำรงในธรรม ละทิ้งหน้าที่ ลุ่มหลงในกามตัณหา จนหลงลืมที่เอาใจใส่ในกิจการงานเมือง มุ่งหวังแต่กอบโกย ประโยชน์ส่วนตน ไม่ตั้งมั่นในความซื่อสัตย์ยุติธรรม พินาศขาดสิ้นโดยถือเอาสินบนเป็นค่า พินาศขาด ทำผิดให้กลับถูก ส่วนสิ่งที่ถูกต้องกลับทำให้ผิด ไม่ประพฤติตนตามหลักธรรมคำสอน ในพระศาสนาด้วยความประพฤติผิดในธรรมจึงส่งผลโดยตรงต่อบ้านเมือง เพราะพฤติกรรมของ ชนชั้นปกครองย่อมสัมพันธ์กับความเสื่อมและความเจริญของบ้านเมือง ดังตอนที่ว่า

๑ อยู่มาหมูข้าเฝ้า   ก็หาเยาะนารี
 ที่หน้าตาดิถี   ทำมะโหรที่เคหา
 ๑ คำเข้าเฝ้าสืขอ   เข้าแต่หอล่อกามา
 หาได้ให้กริยา   โลโกพาให้บ้ำใจ
 ๑ ไม่จำคำพระเจ้า   เหาไปเข้าภาษาไสย
 ถือคิมี่ข้าไท   น้อแต่ไพร่ใส่ชื่อคา
 (กาพย์พระไชยสุริยา ใน มุลบทบรรพกิจ, 2521: 60)

เมืองที่เคยรุ่งเรืองต้องกลายสภาพมาเป็นเมืองร้างผู้คนต่างอพยพหนีตายไปเมืองอื่น เพราะเกิดจาก พฤติกรรมที่ผิดไปจากทำนองคลองธรรม ดังตอนที่ว่า

๑ ฝีปามากระทำ   มระณะก้ามเชาบุรี
 น้ำป่าเข้าธานี   ก็ไม่มีที่อาไสย
 ๑ ข้าเฝ้าเหล่าเสนา   หนีไปหาพาราไกล
 ชีบาล่าลิไป   ไม่มีใครในธานี ฯ
 (กาพย์พระไชยสุริยา ใน มุลบทบรรพกิจ, 2521: 61)

หากจะประมวลมูลเหตุที่ก่อให้เกิดหายนะแก่เมืองสาวัตถี พบว่าล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่เหล่า เสนามิได้ประพฤติตามที่กล่าวไว้ในราชธรรม คือ

1. ลุ่มหลงกามารมณ์ มีความละโมภโลภในทรัพย์
2. ไม่ปฏิบัติตามแนวทางคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า มัวเมาในอวิชา และไสยศาสตร์
3. ตัดสินคดีความต่างๆ ด้วยเห็นแก่ลาภผลและสินบน ไม่ตั้งมั่นในความยุติธรรม
4. ไม่เคารพเชื่อฟังคำชี้แนะ คำสั่งสอนของเหล่านักปราชญ์ราชบัณฑิต
5. ไม่เคารพภิกษุสมณะพราหมณ์
6. ไม่รักษาศีลมีแต่จิตใจที่มีดมัว
7. ไม่ใจจรรักษ์กตติต่อบ้านเมือง

นางนพมาศหรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ มีเนื้อหาเกี่ยวกับประเพณีไทยที่มีมาแต่สมัยโบราณ โดยแต่งในทำนองสมมุติให้นางนพมาศเล่าอดีตชีวิตประวัติดีเพื่อให้เรื่องดูสมจริงยิ่งขึ้น ดำเนินเรื่องในลักษณะแบบเรื่องเล่าว่า นางนพมาศมีบิดาเป็นพราหมณ์รับราชการในตำแหน่งพระศรีมโหสถครั้งสมัยสุโขทัย ต่อมาให้เป็นสนมเอกตำแหน่งท้าวศรีจุฬาลักษณ์ในสมเด็จพระร่วงเจ้า ดังตอนที่ว่า

ข้าพระองค์ผู้ชื่อศรีจุฬาลักษณ์ น้อมเศียรศิโรตน์ กราบถวายบังคม พระบาทบรมนาถบรมบพิตรสมเด็จพระร่วงเจ้า ผู้ทรงคุณแก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินเหลือที่จะบรรยาย พระองค์ย่อมทรงซึ่งทศพิธราชธรรมมีน้ำพระทัยเมตตากรุณา กอปรไปด้วยพระปัญญาสอดส่องในกิจการบ้านเมือง

(นางนพมาศหรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์, 2530: 91)

นิทานที่แทรกอยู่ 3 เรื่องในตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์แสดงให้เห็นว่ากษัตริย์ไม่ควรเลือกบุคคลซึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกับตัวละครในนิทานทั้ง 3 มาเป็นนางใน เพราะจะก่อปัญหาในการบริหารควบคุมจัดการคนได้ในภายหลัง คือ

1. นางนกน้อยตีวิดโลเล สอนว่ากษัตริย์ไม่ควรเลือกหญิงที่มีจิตใจโลเล ไม่รู้จักหน้าที่ของตน
2. นางช้างแสนงอน สอนว่ากษัตริย์ไม่ควรเลือกหญิงที่มีจิตใจเหิงหวง อิจฉาริษยา เกีย่งงอน กันปรนนิบัติงาน

3. นางนกระเรียนคบนางนกลีไฉ่ชางยู สอนว่ากษัตริย์ไม่ควรเลือกหญิงที่ไม่รู้จักเลือกคบบุคคล พึงระมัดระวังในการเลือกคบมิตร

(นางนพมาศหรือคำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์, 2530: 110-126)

การนำนิทานมาเป็นอุทาหรณ์ประกอบว่าคำสอนที่บิดานางนพมาศอบรมสั่งสอนบุตร ในการเลือกบุคคลที่จะมารับใช้ใกล้ชิดจะต้องมีคุณสมบัติเพียบพร้อม เพราะข้าเฝ้าเหล่านั้นในนั้นเมื่อทำกิจอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ว่าจะทั้งดีหรือไม่ดี ย่อมส่งผลเกี่ยวเนื่องมาถึงกษัตริย์ด้วย

ส่วนลิลิตกระบวนแห่พระกฐินพยุหยาตราทางสถลมารคและทางชลมารคนั้น ว่าด้วยการขอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กวีกล่าวถึงพระราชอำนาจและบุญญาบารมีของพระองค์ที่ทำให้บ้านเมืองปราศจากข้าศึกมารุกราน มีความสงบร่มเย็น วรรณกรรมเรื่องนี้ยังเป็นการที่ใช้สำหรับประมุขฝักซ้อมกระบวนยุทธของทหารเพื่อเตรียมพร้อมหากเกิดศึกสงคราม อีกทั้งกษัตริย์มักจะเสด็จโดยกระบวนพยุหยาตราไปประพาสป่า เช่น เสด็จไปนมัสการพระพุทธบาท ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงทำนุบำรุงในพระศาสนา และทรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรม แต่กวีมิได้กำหนดหัวข้อของราชธรรมไว้อย่างชัดเจน แต่กล่าวถึงพระราชกรณียกิจที่พระองค์ได้ทรงกระทำไว้ กล่าวคือ

1. ทรงศีล 8 เป็นประจำ เดือนละ 4 ครั้ง ทรงประพาศิตม้าเสมอ สละทรัพย์สิ่งของ แจกทานให้แก่ราษฎร

2. ทรงบริจาคทรัพย์ให้แก่ผู้ยากไร้ ทั้งทั้งในและนอกพระนคร

3. ทรงบำเพ็ญทาน แจกจ่ายข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ แก่ผู้ยากไร้ขัดสน อีกทั้งยังทรงถวายการรักษาโรคแก่ภิกษุ

4. ทรงศีล 8 เป็นประจำในวันอุโบสถ อีกทั้งยังทรงสนับสนุนให้ข้าราชการบริพารบวชเพื่อสืบทอดอายุพระศาสนา

5. ทรงถวายทาน ถวายเครื่องอุปโภคบริโภค พระราชทานเครื่องจตุปัจจัยแก่ภิกษุสงฆ์ตามอารามต่างๆ อย่างทั่วถึง เสด็จไปถวายตาลปัตรแก่ภิกษุสงฆ์ ทรงสดับพระธรรมเทศนาเป็นประจำ

6. ทรงบาตรแก้ภิกษุที่บิณฑบาต ทรงปล่อยปลา และนก

7. ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ให้พระราชคณะอย่างทั่วถึง และพระราชทานทรัพย์ให้สงฆ์ใช้สำหรับเล่าเรียน

8. ทรงทำนุบำรุงศาสนาสถานที่อยู่ภายในและนอกพระนคร นับรวมวัดที่พระองค์ทรงบูรณปฏิสังขรณ์เป็นจำนวนถึง 9 วัด คือ วัดพระแก้ว วัดราชโอรส วัดราชสิทธิ วัดสุวรรณ วัดอรุณ วัดระฆัง วัดสระเกษ วัดพระญาณธรรม วัดท้ายตลาด และทรงปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ซึ่งเป็นการซ่อมบูรณะครั้งใหญ่

ด้วยพระบารมีปกแผ่ทำให้บ้านเมืองดงามราวกับเมืองสวรรค์ พระองค์ทรงเปี่ยมไปด้วยพระบรมเดชาณุภาพ และพระราชศรัทธาในพุทธศาสนา พระราชทานเครื่องจตุปัจจัย เครื่องบริจาคนให้แก่ชนทั้งหลาย ทรงถวายเครื่องอัฐบริจาคนแด่พระภิกษุสงฆ์ในวันอุโบสถ แล้วกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงซ่อมแซมวัดต่างๆ จากนั้นก็จึงบรรยายถึงกระบวนแห่งพระกฐินทางสถลมารค ต่อจากนั้นว่าด้วยเรื่องกระบวนแห่งพระกฐินทางชลมารค

จากการศึกษาวิเคราะห์ราชธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับคำราชนิพนธ์ว่ามีลักษณะที่เน้นเนื้อหาสาระทางวิชาการซึ่งเป็นวิชาการในด้านการเมือง การปกครอง ราชธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับคำรานั้นไม่ว่าจะเป็น คำราชนิพนธ์สงครามฉบับรัชกาลที่ 1 กาพย์พระไชยสุริยา คำรับนางนพมาศ และลิลิตกระบวนแห่งพระกฐินพยุหยาตราทางสถลมารคและทางชลมารค ล้วนแล้วแต่แฝงนัยทางการเมือง อันก่อให้เกิดสาระประโยชน์ในด้านการปกครอง โดยเฉพาะเห็นได้อย่างชัดเจนในคำราชนิพนธ์สงคราม ซึ่งเป็นคำราชนิพนธ์ในการป้องกันหรือขยายพระราชอาณาจักรให้กว้างใหญ่ไพศาล ดังตอนที่ว่า

จงหาพิสดารต่อเติม ปลุกปัญญาheim ให้เห็นประโยชน์คุณนา จำริญพระราชปรีชา ใน
โลกย์โลกา ประกอบพระเดชยืนยาว

ตำราวรวากยไไว้	วิจารณ์
พิชัยสงครามการ	ศึกสิน
งหาที่พิสดาร	เติมต่อ
จงอย่าฟังกลล้น	เล่ห์เหลี่ยมจำความ

สมเด็จพระจักรพรรดิรู้	กัมภีร์
ชื่อวานามกมมณฑก	กล่าวแก้
พิชัยสงครามศรี	สุรราช
ยี่สิบเบ็ดกลแล้	เลศให้เห็นกล

แจ้งจัดอรรถออกโดยยล บรรยายในกล ศึกยี่สิบเบ็ดประการ เป็นที่ประดับปัญญาญาณ
แห่งพระภูบาล ธิราชฝ่ายสัมมา ตราบถ้วนห้าพันพระวรราชา

(ตำราพิไชยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1, 2545: 69)

จากการศึกษาพบว่า ตำรับนางนพมาศนั้นดูเหมือนจะมุ่งสอนการปฏิบัติตนของหญิงสาววัง แต่ความหมายที่แฝงอยู่คือ การดูแลและจัดการบริหารบุคคลของกษัตริย์ ซึ่งเป็นหนึ่งในบรรดา ความรู้ของกษัตริย์ที่จะต้องทรงรู้จักอริยาสัยของเหล่าข้าราชการที่อยูรับใช้ใกล้ชิด ต้องทรงรู้จัก เลือกคนให้เหมาะสมแก่งาน ตำแหน่งหน้าที่ความรับผิดชอบ ส่วนเรื่องกาพย์พระไชยสุริยาสะท้อนให้ เห็นถึงผลของการบริหารบ้านเมืองที่ผิดพลาด ไม่สอดคล้องคู่ป้องกันจนก่อให้เกิดปัญหา อันส่งผล ร้ายแรงจนทำให้บ้านเมืองถึงแก่ความหายนะ หรือในเรื่องลิลิตกระบวนแห่พระกฐินพยุหยาตราทาง สดลมารคและทางชลมารคที่แสดงให้เห็นถึงแบบแผนของการจัดริ้วกระบวนพยุหยาตรา ซึ่ง ลักษณะเช่นนี้คงจะเกิดขึ้นมิได้หากบ้านเมืองไม่อยู่ในภาวะรุ่งเรือง ซึ่งผู้ที่กระทำให้เกิดภาวะ เช่นนี้ได้จะต้องเป็นกษัตริย์ผู้ก่อปรไปด้วยธรรม

เนื่องจากวรรณกรรมตำราเป็นศาสตร์ว่าด้วยวิชาการแขนงต่างๆ ดังนั้นจึงอาจมีข้อความ หรือเนื้อหาบางส่วนที่ยากแก่การเข้าใจ ดังนั้นจึงได้เลือกใช้นิทานมาเป็นอุทาหรณ์เพื่อให้เข้าใจได้ ง่าย ในตำราพิไชยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1 กาพย์พระไชยสุริยา ตำรับนางนพมาศ พบว่ามีการใช้ กลวิธีนี้ เช่น นิทานเรื่องนางนาคด้อยดีวิดโลเล นางช้างแสนงอน และเรื่องนางนาคกระเรียนคบนาง นกไต้ช้างยู ในตำรับนางนพมาศ แต่ลิลิตกระบวนแห่พระกฐินพยุหยาตราทางสดลมารคและทาง ชลมารค ไม่พบว่ามีกรณานิทานมาเปรียบ ทั้งนี้เพราะเป็นเรื่องของแบบแผนการจัดริ้วกระบวน

วรรณกรรมตำราจะเน้นเนื้อหาทางวิชาการ ซึ่งส่วนมากเป็นวิชาการด้านการเมืองการปกครอง ตำราในด้านการปกป้องหรือขยายพระราชอาณาจักรให้กว้างใหญ่ไพศาล จากการศึกษาพบว่าวรรณกรรมตำราเป็นวรรณกรรมที่มีเนื้อหาสัมพันธ์กับกษัตริย์ เช่น ในเรื่องดำรงนางนพมาศ แม้จะมีจุดประสงค์เพื่อสั่งสอนจรรยา และความประพฤติของข้าราชการฝ่ายใน แท้จริงแล้วกลับแฝงคติเลือกการเลือกใช้คนให้เหมาะสมแก่งาน และคุณสมบัติของข้าราชการที่จะต้องมาทำงานรับใช้ใกล้ชิด ลักษณะเช่นนี้พบในวรรณกรรมที่นำมาศึกษาวิเคราะห์ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง ตำราพิไชยสงคราม หรือ ลิลิตกระบวนพยุหยาตราทางชลมารคและสถลมารค ต่างมีคำสอนถึงสิ่งที่กษัตริย์พึงปฏิบัติพระองค์ในภาวการณ์ต่างๆ

1.5 ราชธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมนิทานนิยาย

วรรณกรรมนิทานนิยายแม้จะมีจุดประสงค์หลักในการแต่งเพื่อความสนุกสนาน แต่ก็ย่อมแฝงคติและแง่คิดต่างๆ ที่เกิดจากพฤติกรรมของตัวละคร เช่น ลิลิตพระลอ สะท้อนภาพความรักต้องห้ามที่ผิดจากทำนองคลองธรรม จนนำไปสู่ความตายในที่สุด บทละครเรื่องรามเกียรติ์ แสดงให้เห็นถึงคุณธรรมและความกล้าหาญในการทำศึกสงคราม สะท้อนคติความเชื่อว่า กษัตริย์คือพระนารายณ์อวตาร ราชาริราช แสดงให้เห็นถึงเล่ห์กลศึกสงครามระหว่างมอญและพม่าที่ในช่วงต้นของสงคราม มอญมักเป็นฝ่ายชนะและพม่าเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ ส่วนบทละครเรื่องไชยเชษฐา แสดงให้เห็นถึงภาพลักษณ์ของกษัตริย์ที่บกพร่องในเรื่องความมั่นคงทางจิตใจ ขาดการพิจารณาไตร่ตรองก่อนตัดสินใจ

จากการวิเคราะห์ราชธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับนิทานนิยายพบว่า ตัวละครหลักที่เป็นกษัตริย์ซึ่งปรากฏในเรื่องลิลิตพระลอ รามเกียรติ์ ราชาริราช ไชยเชษฐา สะท้อนให้เห็นถึงพฤติกรรมต่างๆ ของตัวละคร โดยมีราชธรรมมาเป็นเกณฑ์ตัดสินว่าพฤติกรรมต่างๆ เหล่านั้นเป็นสิ่งที่ถูกต้องดีงามหรือไม่ แล้วจะเกิดผลเช่นไรตามมา เช่นคำสอนของพระนางบุญเหลือที่สั่งสอนพระลอ เรื่องรืดท้าวพระยามี 7 สิ่ง ดังตอนหนึ่งที่ว่า

เมื่อนั้นอนงคเทพิ ชนินาภูราชรัตนอด สลดหฤทัยดังจะหว่า ท้าวทักท้าวเจ้าลอลักษณ์ ลูกรัก
เจ้าแม่นา รักยิ่งตายยิ่งตัว รักยิ่งห้วยยิ่งชีพ แต่นี้จอมทวิปแม่จะจาก พรากแม่พรากพระบุรี ศรี
กษัตริย์มีเจ็ดสิ่ง พระมิ่งแม่จงจำ ยำคำแม่อย่าคลา รืดท้าวพระยาอย่าคลาด อย่าประมาทลิ้ม
ตน อย่ารคนคนเท็จ ริริอบเสร็จจึงทำ คิดทุกคำจึงออกปาก อย่าให้ยากแก่ใจไพร่ ได้ความ

เมืองจงตรง ดำรงพิภพให้เย็น ดับเจี้ยนนอกเจี้ยนใน ส่องใจดูทุกกรม อย่างมชมความเท็จ ริ
 รอบเสร็จเกื้อทางธรรม ที่จะกันกันจงหมั้น ที่จะคั่นคั่นจงเปนกล ส่องดันหนคนใช้ เลือקה
 ใจอันสัตย์ คัดมนตรีโดยยุติ ปลูกใจคนให้หาญ ผลาญเพรียงไพร่เพรียงเมือง อาญาเรื่อง
 เรือยราฐกู้ กันนิกรอาจเกื้อไพร่ ดับกลียาให้ลูก อย่าชิงสุกก่อนห่าม อย่าล่อมม้าสองปาก
 อย่าลากพิชตามหลัง อย่าให้คนชิงลักแข่ง แต่งคนให้คนรัก ชักชวนคนสู่ฟ้า เบื้องหน้าเทพ
 ขอยศ จงปรากฏชอบแล้ว อย่าได้แคล้วราพิง คำนึงอย่ารู้มลาย จงอย่าหายศพ้อ ต่อม้วยฟ้า
 หล้าสวรรค์ กลับประดัยอย่ารู้ลาญ ภูบาลเจ้าจงจำ ตามคำแม่โอราท พอสุดสาวทแก้แม่เฮย
 จงสวัสดิ์แก่เจ้าเทอญ ฯ

(ลิลิตพระลอ ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, 2533: 420)

การกระทำของตัวละครของวรรณกรรมนิทานนิยายล้วนเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงมาสู่ผลแห่ง
 “กรรม” คือสิ่งที่เกิดจากการกระทำ ทั้งดีและร้าย ไม่ว่าจะเป็นพระลอกษัตริย์ผู้ถูกทำเสน่ห์ ปล่อยใจ
 ให้ลุ่มหลงในอิสตรีจนหลงลืมหน้าที่ ไม่ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของนางบุญเหลือ ละทิ้งประชาชน
 ท้ายสุดก็ต้องเสียชีวิตในบ้านเมืองของศัตรู พระไชยเชษฐาธิราชผู้หุนเหินเชื่อคำยุยงของเหล่านาง
 สนม จึงขับไล่นางสุริยชาออกจากเมือง โดยที่มิได้ไต่สวนทวนความให้กระจ่าง จนทำให้ต้องพลัด
 พรากจากนางสุริยชาและโอรส กว่าจะได้กลับมาอยู่ด้วยก็ต้องถูกนางแมวซึ่งเป็นสัตว์เดรัจฉานว่า
 กระทบ ทศกัณฐ์กษัตริย์ยักษ์ผู้มักมากในกามคุณ ไม่สนใจว่าผู้หญิงที่ตนต้องการจะเป็นลูกเขาเมีย
 ใคร จึงลักนางสีดามาจากพระราม เป็นเหตุให้พระรามตามมาทำสงคราม จนญาติมิตรล้มตายไปเป็น
 จำนวนมาก และสุดท้ายตนเองก็ต้องตาย “ตัวเราชั่วเองจึงเสียชนม์ แล้วได้รื้อนรันททั้งแผ่นดิน” (บท
 ละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 3, 2549: 431) ส่วนพระเจ้าราชาธิราชพ่อผู้ก่อสงครามกับลูกตนเอง
 เพราะมีมเหสี 2 พระองค์ คือนางตะละแม่ท้าวซึ่งเป็นพระขนิษฐาร่วมพระบิดาของพระเจ้า
 ราชาธิราชมีโอรสนามว่า พอลาวแก่นท้าว และนางเมี้ยนมะนิกเป็นหญิงชาวบ้านธรรมดา ตะละแม่
 ท้าวไม่พอใจ พอลาวแก่นท้าวรู้ถึงความทุกข์ของพระมารดา เมื่อต้องเข้าเฝ้าจึงไม่ยอมเคารพนางเมี้ยน
 มะนิก ขอมกดันนี้ทั้ง จนถูกพระเจ้าราชาธิราชตัดพ่อตัดลูก ก่อนพอลาวแก่นท้าวตายได้ตั้งจิต
 อธิษฐาน ขอให้ได้ไปเกิดเป็นลูกของศัตรูของพระราชบิดาคือ พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องกษัตริย์พม่า แล้ว
 จะมาทำศึกล้างแค้น นอกจากนี้เรื่องราชาธิราชยังกล่าวถึงการรักษาอำนาจและแผ่อำนาจของกษัตริย์
 มอญด้วยสติปัญญา คือ พระเจ้ามหาปิฎกธร ทรงพระปรีชาสามารถในกิจการทั้งปวง บ้านเมืองจึง
 ว่างศึกสงคราม

ส่วนตัวละครที่เป็นแบบอย่างที่ดีจะยึดมั่นอยู่ในคุณธรรมความดี เช่นพระราม มีบทบาทของการเป็นนักปกครองที่ดี รู้จักเลือกใช้คนให้เหมาะแก่งาน เช่น ตั้งชมพูพาน พิเภก สุนทรียให้เป็นที่ปรึกษา หรือตอนที่พระรามตรัสสั่งให้หนุมานและนิลพัทช่วยกันจองถนน แต่เกิดวิวาทกันขึ้น พระรามทรงทราบว่านิลพัทกับหนุมานวิวาทกัน จึงพิพากษาโทษให้นิลพัทอยู่ดูแลเมืองขีดจีน แล้วคอยส่งเสบียงอาหารมาเลี้ยงกองทัพ ส่วนหนุมานให้คุมไพร่พลไปจองถนนให้สำเร็จภายใน 7 วัน เป็นต้น

แม้วรรณกรรมประเภทนิทานนิยายจะเน้นความสนุกสนานความเพลิดเพลิน แต่เรื่องราวราชาราชและรามเกียรติ์นั้น ผู้อ่านจะเห็นนโยบายทางการเมืองการปกครอง นอกเหนือจากความเป็นบันเทิง กวีผู้แต่งวรรณกรรมเหล่านี้จึงน่าจะมีจุดมุ่งหมายพิเศษนอกเหนือไปจากมุ่งให้แต่ความบันเทิง เพราะกวีได้สะท้อนให้เห็นถึงคุณสมบัติ บทบาท และหน้าที่ของผู้เป็นกษัตริย์

ส่วนราชธรรมที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมนิทานนิยายผู้แต่งได้เสนอผ่านพฤติกรรมของตัวละครให้เห็นถึงผลของการยึดมั่นหรือไม่ยึดมั่นในราชธรรม เป็นการแฝงแง่คิดทางการเมือง แม้จะมีจุดประสงค์เพื่อความสนุกสนานความเพลิดเพลิน เช่นกัน

2. ลักษณะของกษัตริย์ที่ปรากฏในวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับราชธรรม

2.1 ลักษณะของกษัตริย์ที่ยึดราชธรรมในการปกครองประเทศ

ในวรรณกรรมที่กล่าวถึงราชธรรมต่างๆ ย้ำถึงคุณสมบัติและสิ่งที่พึงประพฤติปฏิบัติของกษัตริย์ โดยเฉพาะพระราชภารกิจหลักคือ การทรงเป็นจอมทัพ การขยายอาณาเขต นโยบายทางการเมือง การใช้พระราชอำนาจควบคุมกับการเลือกใช้คน การบริหารปกครองทั้งภายในและภายนอกประเทศ ล้วนเป็นเรื่องที่ต้องใช้ทั้งความรู้ กลอุบาย เพื่อให้ประเทศดำรงอยู่เป็นปึกแผ่น ผลการศึกษาผู้วิจัยพบว่า วรรณกรรมทุกเรื่องกล่าวเน้นถึงบทบาทดังกล่าวเป็นพิเศษ

2.1.1 ทรงเป็นจอมทัพผู้รอบรู้กลศึก

กษัตริย์ไทยทรงเป็นจอมทัพสืบทอดกันมาตั้งแต่โบราณกาล คำว่า “พระมหากษัตริย์” หมายถึงนักรบผู้ยิ่งใหญ่ บ้านเมืองจะมั่นคงดำรงอยู่ได้เพราะมีกษัตริย์ที่มีพระ

ปรีชาสามารถ เป็นทั้งพระประมุขและเป็นผู้นำในการรบเพื่อป้องกันประเทศ เพราะหน้าที่สำคัญของกษัตริย์คือการทำสงคราม ซึ่งถือเป็นความภาคภูมิที่ได้รับอย่างเต็มกำลังความสามารถจนได้รับชัยชนะ และถือเป็นเกียรติประวัติ ดังปรากฏอยู่ในวรรณกรรมขอพระเกียรติเรื่องต่างๆ

วรรณกรรมที่กล่าวถึงบทบาทของกษัตริย์ในด้านนี้เน้นกลวิธีในการต่อสู้ชิงชัยกันด้วยกลต่างๆ อย่างกล้าหาญ ในการสู้รบต้องใช้ทั้งกำลังพล กำลังสติปัญญา กลยุทธ์ อุบายต่างๆ การเจรจา การทูต ซึ่งถือว่าเป็นบทบาทที่สำคัญยิ่งของกษัตริย์ จะเห็นได้จากเรื่องปุมราชธรรมที่กล่าวถึงกลศึกต่างๆ ไว้อย่างละเอียด ทั้ง 21 กล คือ ฤทธิ สี่จักร ลักษณะซ่อนเงื่อน ถือนำบัง พังภูผา ม้ากินสวน พวนเรือโยง โกงน้ำบ่อ ล่อช้างป่า ฟ้างาเดิน อินทรพิมาร ผลาญศัตรู ชูพิษแสง แฉ่งให้อ่อน ขอนกภูเขา เข้าให้หอม จอมปราสาท ราชปัญญา ฟาสันนเสียง เรียงหลักยืน และปิ่นพระราม ดังตอนที่ว่า

ผิจะหวังหาขุนพล จงรู้จักกลศึก อันพิลึกสรรพเสร็จ ยี่สิบเอ็ดประการ สารหนึ่งคือ ฤทธิพิธี กลหนึ่งสี่จักร กลหนึ่งชื่อลักษณะซ่อนเงื่อน กลหนึ่งชื่อถือนำบัง กลหนึ่งชื่อพังภูผา กลหนึ่งชื่อม้ากินสวน กลหนึ่งชื่อพวนเรือโยง กลหนึ่งชื่อโกงน้ำบ่อ กลหนึ่งชื่อล่อช้างป่า กลหนึ่งชื่อฟ้างาเดิน กลหนึ่งชื่ออินทรพิมาน กลหนึ่งชื่อผลาญศัตรู กลหนึ่งชื่อชูพิษแสง กลหนึ่งชื่อแฉ่งให้อ่อน กลหนึ่งชื่อขอนกภูเขา กลหนึ่งชื่อเข้าให้หอม กลหนึ่งชื่อจอมปราสาท กลหนึ่งชื่อราชปัญญา กลหนึ่งชื่อฟาสันนเสียง กลหนึ่งชื่อเรียงหลักยืน กลหนึ่งชื่อปิ่นพระราม ความทั้งยี่สิบเอ็ดกล ให้ขุนพลชำนาญชาญแม่นแคว่นรู้รอบ กอปรด้วยทุกขุบล

(ปุมราชธรรม, 2545: 87 - 88)

กษัตริย์จะต้องรู้จักแสวงหาขุนพลผู้เชี่ยวชาญในการทำศึก รอบรู้ในการศึก เพราะวิชาการรบเป็นวิชาที่ใช้รักษาเอกราชของบ้านเมือง อีกทั้งแม่ทัพยังเปรียบเสมือนผู้ควบคุมชะตากรรมของเหล่าไพร่พลในกองทัพ ดังนั้นนอกเหนือจากคุณสมบัติความสามารถทั่วไป เช่น การใช้อาวุธต่างๆ แล้ว แม่ทัพก็ควรจะมีความรู้ในเรื่องอื่นด้วย เช่น ความรู้ในเรื่องของโหราศาสตร์ ไสยศาสตร์ คัมภีร์ต่างๆ พิธีกรรมสำคัญ เช่น ตัดไม้ข่มนาม ความรู้ในเรื่องของจริยธรรมที่ใช้ในการควบคุมกองทัพ เช่น การให้บำเหน็จรางวัล การลงโทษ การปลุกใจทหารให้มีความพร้อมในการทำสงคราม ไม่เพียงแต่กษัตริย์จะต้องมีความรู้และปัญญาในเรื่องของการรบแล้ว ยังจะต้องรู้จักนำมาปรับใช้ อันเป็นสิ่งที่พระองค์ต้องสังเกต สังสมความรู้และเรียนรู้ประสบการณ์จากธรรมชาติ เช่นในเรื่องของการตั้งทัพหรือตั้งค่ายซึ่งขึ้นอยู่กับสภาพชัยภูมิ สภาพทางภูมิศาสตร์ ธรรมชาติ เช่น การตั้งทัพ

แบบพยัคฆนาม เป็นการตั้งทัพตามแนวทางป่า เลียนแบบอากับปฏิกิริยาของเสือที่จะซุ่มซ่อนตัวตาม
แนวชายป่า หรือการตั้งทัพแบบนาคนาม การตั้งทัพเรียงรายตามแม่น้ำทั้งสองฝากคล้ายกับ
อากับปฏิกิริยาของงูที่เลื้อยไปมา

ทั้งนี้ในตำราได้อธิบายถึงกลวิธีในแต่ละข้ออย่างละเอียด เช่น เมื่อมีกำลังพลน้อยก็ควรใช้
ลักษณะการศึกแบบซุ่มแฝงพลในป่าแล้วลวงให้ข้าศึกเข้าใจว่ามีกำลังพลมาก ซึ่งลักษณะเช่นนี้มี
ปรากฏอยู่ในเรื่องราชิราชตอนพระเจ้าราชิราชถูกกองทัพฝ่ายสมิงราหูซึ่งมีกำลังทัพมากกว่า
ล้อมเมืองไว้ การรบที่จะได้ชัยชนะจะต้องอาศัยทั้งกำลังพลและกำลังสติปัญญา ดังความตอนที่ว่า

บัดนี้กองทัพมาล้อมเมืองเราไว้ทั้งสี่ด้านคับขันมันคงนึก เราจะคิดรบพุ่งประการใด พ่อ
มอญและมังกันจี้จึงกราบทูลว่า ศึกครั้งนี้มีกำลัง ครั้นจะยกออกตีสมิงราหูบัดนี้เล่า กำลังศึก
ยังหนักนัก เห็นจะไม่ได้ชัยชนะก่อน จำจะคิดผ่อนผันด้วยกลอุบายจึงจะได้ จึงมังกันจี้ผู้
เดียวกราบทูลว่าข้าพเจ้าคิดกลศึกไว้อย่างหนึ่ง เรียกว่ากลราชปัญญา ถ้ากระทำตามกลอนนี้
แล้ว ถึงข้าศึกมีกำลังรืพลมากก็คงจะแพ้แก่ปัญญาเห็นจะได้ชัยชนะเป็นแท้

(ราชิราช, 2544: 113)

ในวรรณกรรมที่กล่าวถึงบทบาทกษัตริย์ในด้านจอมทัพยังปรากฏอยู่ในวรรณกรรมเรื่อง
อื่นๆ โดยเฉพาะวรรณกรรมคำสอนกษัตริย์โดยตรง คือ **ราชনীติ** ซึ่งเนื้อหาที่กล่าวถึงในเรื่องนี้หาก
ประพาดตามแล้วจะเกิดประโยชน์ในการขยายพระราชอาณาจักร เป็นความรู้ในด้านการทำสงคราม
ที่ต้องอาศัยการเตรียมความพร้อมทั้งก่อนทำสงคราม ขณะทำสงคราม และหลังทำสงคราม ดังความ
ตอนที่ว่า

“พระเจ้าอยู่หัวทรงทราบชัดกำลังของแคว้นอื่นดีแล้ว ทรงพิจารณากำลังความสามารถของ
เหล่าข้าเฝ้าผู้สนองราชกิจโดยรอบคอบแล้วจึงทำสงคราม พระเจ้าอยู่หัวทรงทำสงคราม
โดยอุบายนี้ ย่อมได้ชัยชนะทุกเมื่อ”

(ราชনীติ โสลก 100 ใน ราชনীติธรรมนิติปกรณ์, 2533: 11)

จะเห็นว่าการทำสงครามมิใช่เพียงการเตรียมกำลังไพร่พลเพื่อรุก แต่ควรตระหนักใน
การตั้งรับ รู้จักชักซ้อมเตรียมพร้อมไว้เสมอ ไม่ตกอยู่ในความประมาทเพราะการศึกอาจยกมา
ประชิดติดเมืองได้ทุกเมื่อ

ส่วน ในฉันทอัยฎาพานร พระโพธิสัตว์โกสามภิน บทบาทของจอมทัพจะปรากฏอยู่ใน
สารที่วานรตัวที่ 2 กล่าวถึงการป้องกันบ้านเมืองจากศัตรู คือให้มีปัญญาไม่ตั้งตนอยู่ในความ
ประมาท ไม่หลงมัวเมาในกิเลสราคะ ไม่เกียจคร้าน ดังปรากฏอยู่ในคำสั่งสอนของวานรทิศอาคเนย์
ตอนหนึ่งว่า

“ผิจะประจัญด้วยข้าศึก
ให้สู้ด้วยปัญญา

อันมันจึงเอาพารา
มีสติตั้งให้แน่นอน”

(พระโพธิสัตว์โกสามภิน, 2533: 255)

ใน สามัคคีเภทคำฉันท์มีการกล่าวถึงปัจจัยสำคัญที่ทำให้พระเจ้าอชาตศัตรูแห่งแคว้นมคธมี
ชัยชนะเหนือเหล่ากษัตริย์ลิจฉวีได้อย่างง่ายดาย ด้วยการทำลายความสามัคคี กล่าวถึงโทษของการ
แตกสามัคคีที่แม้ศัตรูมีกำลังเพียงน้อยนิด ก็สามารถเอาชนะได้หากรู้จักวางแผนและใช้ปัญญา

อภิธานิยะธรรมธารัง	ทั้งนั้นมันคง
มิโกรธมิก้าวร้าวฉาน	
เพื่อธรรมดำเนินเจริญการณ	ใช่เหตุแห่งหานี้
เจ็ดข้อจะคัดจัดไ	
หนึ่ง.เมื่อมีราชกิจใด	ปฤกษากันไป
บวชบหน้ายชุมชน	
สอง.ย่อมพร้อมเล็กพร้อมประชุม พร้อมพรรคพรักุม	
ประกอบณกิจควรทำ	
สาม.นั้นถ้อมันในสัณ	มะจาริตจำ
ประพฤตม์ตัดคัดแปลง	
สี่.ใครเป็นใหญ่ชี้แจง	โอวาทศาสน์แสดง
ก็ยอมและน้อมบูชา	
ห้า.นั้นอันบุตรภริยา	ผู้อื่นก็หา
ประทุษฐ์กระทำข่มเหง	
หก.ที่เจตีย์ชนเกรง	เคารพยำเง
ก็เช้นก็บวงสรวงพลี	

เดิมทักษัตริย์ลิจฉวีทุกพระองค์ล้วนตั้งมั่นอยู่ในธรรมที่เรียกว่า “อปริหานิยธรรม” คือ ธรรมอันเป็นไปเพื่อเหตุแห่งความเจริญฝ่ายเดียว ผู้ปฏิบัติจะไม่เป็นไปในทางเสื่อม แผนการทำลายความสามัคคีของพระเจ้าอชาตศัตรู เริ่มจากเขียนขับวัสสการพราหมณ์ออกจากเมือง จากนั้นวัสสการพราหมณ์ใช้กลอุบายให้บรรดาราชโอรสทักษัตริย์ลิจฉวีระแวงกันเอง ซึ่งลักษณะนี้นิยมเป็นหนึ่งในอุบายที่มักปรากฏอยู่ในวรรณกรรมที่เกี่ยวกับการทำศึกสงคราม เช่นในเรื่องรามเกียรติ์ พิกุลถูกขับออกจากเมืองลงกาแล้วไปเข้ากับฝ่ายของพระราม ฝ่ายพระรามจึงเกิดความสงสัยว่าจะเป็นกลศึก พิกุลต้องชี้แจงว่า “ตัวข้ามิได้ทรยศ คิดคลดเป็นกลอุบาย” (บทละครเรื่องรามเกียรติ์, 2549: 191) แต่เหตุที่ต้องมาขอพึ่งพระบารมีนั้นเพราะ “ทศพักตร์ไม่ตั้งอยู่ในธรรม โมหันธ์ทูลจิดอิฉา” (บทละครเรื่องรามเกียรติ์, 2549: 191) ในเรื่องราชาธิราช ตอนอหะมะมอญตั้งทัพรบทัพเจตะสุกรีซึ่งมีกำลังทัพมากกว่าจึงคิดใช้อุบายโอบล้อมแล้วส่งไปเป็นไส้ศึกคือ “จะตีพ่อท่านให้หลังแตก แล้วข้าจะปล่อยออกไปให้เข้าหากองทัพเจตะสุกรี ถ้าเจตะสุกรีได้ถามบิดาจงกล่าวโทษข้าให้จงหนัก แล้วทำเป็นรักติดต่อเจตะสุกรี” (ราชาธิราช, 2544: 20) ซึ่งยุทธวิธีให้เขียนแล้วจับเช่นนี้มีปรากฏอยู่ในราชาธิราชเป็นระยะๆ ในขณะมีการศึก นอกจากนี้จอมทัพยังต้องรู้เกี่ยวกับเรื่อง “มูลสงครามสี่ประการ” ซึ่งจะทำให้ได้รับชัยชนะได้แก่ รู้กำลังฝ่ายศัตรู รู้ถึงสถานการณ์ที่ศัตรูเสียเปรียบหรือได้เปรียบ รู้ชัยภูมิแหล่งเสบียงฝ่ายศัตรู รู้ช่วงเวลาฤดูกาลที่เหมาะสมแก่การทำสงคราม ดังตอนที่ว่า

(ราชาธิราช, 2544: 217)

กลศึกลักษณะเขี่ยแล้วจับของพระเจ้าอชาตศัตรูนี้ กวีในเรื่องปรัมราชธรรมนำมาเป็นอุทาหรณ์เพื่อแสดงให้เห็นเหตุแห่งพินาศ ดังตอนที่ว่า

“ยังมีเมืองหนึ่งชื่อลิจวินคร แลลิจจวิราชทั้งหลายนั้นเหตุมิได้สมัครสมานจึงวิสการพ
รามหน้ทำลายลิจจวิราชทั้งปวงให้พินาศได้ แลณทานนี้ก็มีในคัมภีร์ธรรมเทศนา”

(ปรัมราชธรรม, 2545: 33)

ใน มลีนทปัญหา แม้โดยเนื้อหาหลักจะเป็นเรื่องศาสนา จะก็มีในส่วนที่กล่าวถึงหลักในการปกครองประเทศของกษัตริย์ คือกล่าวถึงศาสตร์และศิลป์ต่างๆ ที่กษัตริย์จะต้องศึกษา และหลักธรรมที่ใช้เป็นกรอบในการบริหารประเทศ ดังตอนที่ว่า

ศิลปศาสตร์ 18 ประการนั้น “เสยยติทำ” คือสิ่งไรบ้าง อันศิลปศาสตร์ที่เป็นของสำหรับโลก 18 ประการนั้น สติ คือรู้จักเสียงสัตว์มีนกร็องเป็นต้น ว่าด้วยร้ายดีประการหนึ่ง สมมุติ รู้จักกำหนดเขาและไม้เป็นต้นว่าชื่อนั้นๆ ประการหนึ่ง สงขยา รู้คัมภีร์เลขประการหนึ่ง โยโครู้ การที่จะเป็นช่างประการหนึ่ง นิติ รู้ที่จะเป็นครูสั่งสอนท้าวพระยาทั้งปวงประการหนึ่ง วิเสสการ รู้คัมภีร์และเลี้ยงฝูงชนให้เป็นสิริมงคลประการหนึ่ง คณิกา รู้บันนักชดถกษณ์ รู้ตำราดาวประการหนึ่ง คนธพพา รู้เพลงขับประการหนึ่ง ตักสิลา รู้คัมภีร์แพทย์ประการหนึ่ง ธนพุพพา รู้ศิลปศาสตร์ยิงธนูประการหนึ่ง ปุราณา รู้จักว่าที่นี้เป็นบ้านเก่าเมืองเก่า เป็นที่เก่าประการหนึ่ง อติหาสา รู้จักว่าทิศนั้นนั่งกินข้าวเป็นมงคลประการหนึ่ง โชติสา รู้จักคัมภีร์พยากรณ์ รู้ทายว่าคนปีเดือนวันคินอย่างนั้นจะดีและร้ายประการหนึ่ง วนดา รู้จักที่จะเลี้ยงโคกระบือ รู้การที่จะหวานพืชลงในนาไรให้เกิดผลประการหนึ่ง ยุทธสา รู้คัมภีร์พิชัยสงครามประการหนึ่ง ปาสนุชา รู้คัมภีร์โลกโวหารประการหนึ่ง จนุทสา รู้จักคัมภีร์ผูกบทกลอนกาพย์โคลงประการหนึ่ง สิริเป็นศิลปศาสตร์ 18 ประการดังนี้

(มลีนทปัญหา, 2539: 11-12)

ประเทววรรณกรรมตำรา โดยเฉพาะตำราพิชัยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1 ได้สะท้อนให้เห็นถึงภาระหน้าที่ของกษัตริย์ในการปกป้องบ้านเมืองให้รอดพ้นจากศึกสงคราม พระองค์จะต้องศึกษากลศึก และวิธีการใช้กลศึกนั้นๆ รู้จักการจัดตั้งทัพ การดูแลนิมิต และปรากฏการณ์บนท้องฟ้า ดังตอนที่ว่า

จะใช้อำมาตย์เสนา ผู้มีปัญญา ไปราชการสงคราม หาโชคเพลวันยาม ให้เลือกเอานาม ผู้
ไปยุทธจงเจริญชัย ให้คุณทั้งเมืองพารา ขับในชะตา แลได้ทั้งโชคจตุรงค์ กิดอ่านแคว่น
การมันคง พุนปรีชาขง ไปยุทธชานะสงคราม บรรราชศัตรูเกรงขาม ไชยศดงาม ประ
สิทธิเดชหมิมา ท้าวทุกประเทศนানা ภาพระเคหา จตุรงค์เรื่องสืบไป

(ตำราพิไชยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1, 2545: 57-58)

เมื่อผู้นำทัพจะจัดตั้งทัพนายกองที่เลือกไปนอกจากจะมีฝีมือเก่งกล้าแล้ว ก็จะต้องมีนาม
อันเป็นมงคล ซึ่งลักษณะเช่นนี้มีปรากฏอยู่ในเรื่องรามเกียรติ์ ตอน ไชยามพวานเป็นผู้เชิญธงชัยนำ
กองทัพ ดังตอนที่ว่า

บัดนั้น	ไชยามพวานกระบี่ศรี
ได้ฟังพระราชวาทิ	ยินดีด้วยสมดังจินดา
จึงน้อมเศียรเกล้าบังคมทูล	นเรนทร์สูรปิ่นภพนาถา
ข้านี้ได้พรเจ้าโลกา	ว่าถ้านารายณ์อวตาร
จากเกษียรคงคามปราບยุค	ให้โลกเป็นสุขเกษมसानต์
จะข้ามไปลงกากรุงมาร	ให้เป็นทหารถือธงชัย
นำหมู่พยุหโยธา	ข่มนามอสุราทั้งนั้นได้
เป็นมหามงคลเลิศไกร	ปราบไปได้ทั่วธาตรี

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 2, 2549: 268-269)

ส่วนในกาพย์พระไชยสุริยา นั้นแม้มิได้เน้นบทบาทในเชิงรบ แต่พระไชยสุริยาเป็นกษัตริย์
ที่มีเสนาอำมาตย์ที่ไม่เอาใจใส่ราชการงานเมือง ไม่ตั้งมั่นในสัจยุดิธรรม ฝักใฝ่มัวเมาในกามราคะ
ฉีปาจึงบันดาลให้บ้านเมืองมีอันล่มจม ซึ่งเหตุที่เกิดล้วนมาจาก “กาลกนิสีประการ” บันดาลให้พระ
ไชยสุริยา กระทำผิดพลาดไปคือ “เชื่อตรงหลงเล่ห์เสนี” เมื่อพระฤาษีเข้ามาน เมตตาเทศนาสั่งสอน
ราชธรรมให้พระไชยสุริยาและพระมเหสี ให้มุ่งเน้นไปที่แนวทางซึ่งจะนำไปสู่ความสุขที่แท้จริง
กล่าวคือประพฤติตามหลักธรรมเพื่อ “จะได้ไปสวรรค์”

ส่วนในคำรับนางนพมาศ ผู้แต่งได้แสดงให้เห็นถึงลักษณะของกษัตริย์ที่ยึดราชธรรมใน
การปกครองประเทศโดยสะท้อนผ่านถ้อยคำที่นางนพมาศกล่าวสรรเสริญพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระ
ร่วงเจ้า ดังนี้

หนึ่งโสด สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชศรัทธา ทำนุบำรุงพระบรมพุทธานุภาพให้ถาวร
วัฒนารุ่งเรือง ด้วยเอน้ำพระทัยใส่ในการพระราชกุศลต่างๆ บริจาคพระราชทรัพย์แจกจ่าย
สักการบูชาพระรัตนตรัยเป็นอาวาสทาน เป็นธรรมทาน เป็นนิตยภัตทาน เป็นสังฆทาน
บุคลิกลทาน เป็นนิตยภัตวันละครั้งทุกวันคืนเดือนปีมิได้ขาด ทรงสถาปนาพระมหาเถรเจ้าผู้รู้
ธรรมโดยยิ่ง ขึ้นสู่ที่สมเด็จพระสังฆราชมหาคณิศรเป็นประธานคามวาสี อริยญฺวาสีอธิบดี
สงฆ์ ทั้งเจ้ามหาคณะโดยลำดับสถาปนาตามบัญญัติ เถรมนี ฝ่ายคันธุระ วิปัสสนาธุระ
ถวายจตุปัจจัยเป็น ไวยาวัจกร แลทรงขอโอกาสเผด็จแก่พระภิกษุสามเณรทั่วไป ให้บอก
กล่าวเล่าเรียนธุระทั้งสองอันเป็นอายุพระพุทธศาสนาให้เสื่อมทราม แล้วก็ชี้ชวนราช
บริษัทยายหญิงให้ยินดีในสืบทอดการกุศล ซึ่งเป็นผลประโยชน์ในชั่วนี้ชั่วหน้า อนึ่ง
พระองค์ทรงสักการะแก่พราหมณ์ผู้ประพฤดิพรหมพรดพิธี ด้วยพระราชทานรางวัลและการ
การวะมิได้หลบลูกคู่แคลน ข้อมคำรัสได้ถามซึ่งเหตุแลใช่เหตุ อันจะพึงมีกับบ้านเมืองโดย
มิได้หลบลูกคู่แคลน ข้อมคำรัสได้ถามซึ่งเหตุแลใช่เหตุ อันจะพึงมีกับบ้านเมืองโดยนิमितต่างๆ
และมีพระกมลสันดานกอปรไปด้วยอนิจจลักษณะ ทรงสงเคราะห์แก่คนชราพาธอนาถา
หาญาติมิได้ด้วยพระราชทรัพย์ ให้มีอาหารบริโภคแลผ้าห่มห่มทั่วทั้งพระราชอาณาเขตกับ
โปรดพระราชทานอภัยชีวิตแก่สัตว์ ห้ามมิให้ผู้ใดฆ่าช้างม้าโคกระบืออันเป็นของมีคุณกับ
มนุษย์เป็นอันขาดทีเดียว เฉพาะผลอันสงฆ์ซึ่งทรงสร้างสมกองการพระราชกุศลต่างๆ
เป็นทฤษฎธรรมเวทนีย์ บันดาลให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระจำริญสุขสวัสดิ์ เสวยสิริ
สมบัติบริบูรณ์ด้วยพระ โชคลาภต่างๆ มีกุญชรเสวตแลสุวรรณหิรัญรัตน แล้วก็รุ่งเรืองพระ
เกียรติยศ มีพระเดชเดชาานุภาพแผ่ผ่านไปโน่นเนกนานาประเทศทั้งปวง มีแต่พระนครเป็น
มหาไมตรีจะได้มีเมืองเป็นข้าศึกศัตรูนั้นหาไม่ได้ กรุงพระนครสุโขทัยราชธานี ก็แต่มี
ความเกษมสุข ประดุจเทพยดาก็ปานกัน อันว่าพระบรมวงศาภิรมขมาตยาข้าพสุธาสีพระ
บาทฝ่ายหน้าฝ่ายในแลสมณชีพรามณ์ลูกข้าพมาณิราชบุตรประชาชายหญิง ไพรฟ้าข้า
แผ่นดิน

(เรื่องนางนพมาศหรือตำรับทำวศรีจุฬาลักษณ์, 2530: 102)

จากข้อความข้างต้นสามารถสรุปพระราชจริยวัตรของพระร่วงเจ้าได้ดังนี้

1. ทรงพระราชกุศลต่างๆ บริจาคพระราชทานทรัพย์ สักการบูชาพระรัตนตรัย อย่าง
สม่ำเสมอมิได้ขาด เอาพระทัยใส่ในกิจการพระศาสนา ทรงสถาปนาพระมหาเถรเจ้าผู้รู้ธรรมขึ้นเป็น
พระราชาคณะ ถวายจตุปัจจัยแก่สมณพราหมณ์

2. ทรงสงเคราะห์พราหมณ์ ให้ความเคารพสักการะและพระราชทานรางวัล ไม่ได้หลบลี้หลอเคลือน สนทนาได้ถามปัญหาธรรมต่างๆ

3. ทรงสงเคราะห์แก่ผู้ยากไร้ขาดแคลนด้วยพระราชทรัพย์ให้มีเครื่องบริโภคอุปโภค ทั้งทั้งพระราชอาณาเขต

4. ไม่ทรงเบียดเบียนสรรพสัตว์ทั้งหลาย พระราชทานอภัยชีวิตแก่สัตว์ ห้ามมิให้ผู้ใดฆ่าช้างม้าโคกระบืออันเป็นสัตว์ที่มีคุณต่อมนุษย์

เรื่องลิลิตกระบวนแห่พระกฐินพยุหยาตราทางสถลมารคและทางชลมารค มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเอาราชทูตไทยใส่ในพระพุทธศาสนา คือเสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐินยังพระอารามต่างๆ ทั้งทางสถลมารคและชลมารค ซึ่งการแห่พระกฐินพยุหยาตราทางสถลมารคและทางชลมารคได้นั้นจะต้องมีการชักซ้อม อันเป็นสิ่งที่ยึดปฏิบัติกันมาแต่เดิมซึ่งการชักซ้อมมีขึ้นเพื่อเตรียมกำลังพลให้พร้อมอยู่เสมอเมื่อยามมีศึกสงครามจะได้ป้องกันบ้านเมืองได้อย่างทันทั่วทั้งที่

บทบาทหน้าที่ของกษัตริย์ในวรรณกรรมนิทานนิยายจะพบอยู่ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ ซึ่งกล่าวถึงการทำศึกสงครามระหว่างกษัตริย์ทั้งสองฝ่ายคือ ฝ่ายพระรามและฝ่ายทศกัณฐ์ ต่างใช้กลยุทธ์วิธีการรบ เล่ห์ตลอดจนอุบายต่างๆ เพื่อให้ฝ่ายตนชนะ เช่น พระรามรู้จักการเลือกใช้บริวารให้ถูกกับงาน เช่นเมื่อครั้งใช้หนุมานไปจองถนน แด้นิลพัทแก่นที่หนุมานมักทำเกินคำสั่ง จึงต่อสู้กัน ความรู้ไปถึงพระราม พระรามตัดสินใจให้แยกกัน โดยลงโทษให้นิลพัทไปเฝ้าชิตจิน ทุกๆ 1 เดือนให้ส่งเสบียงมาเลี้ยงกองทัพ ส่วนหนุมานถูกลงโทษให้จองถนนให้เสร็จภายใน 7 วัน หรือเหตุการณ์เมื่อครั้งพระรามประชุมพล พระรามให้สุคริพไประดมหาไพร่พลและได้ส่งสารไปเชิญท้าวมาหาชมพู แต่ท้าวมาหาชมพูไม่เชื่อ หนุมานจึงสะกดลักพาตัวมาหาชมพูไปเฝ้าพระราม ความตอนนี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญและความสัมพันธ์ของสถาบันกษัตริย์ที่ต้องอิงและเอื้ออยู่กับสถาบันและบุคคลต่างๆ เพื่อเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ดังตอนที่ว่า

อันพระนครทั้งหลาย	ก็เหมือนกับกายสังขาร
กษัตริย์คือจิตวิญญาณ	เป็นประธานแก่ร่างอินทรี
มือเบื้องซ้ายขวาคือสามนต์	บาปาคือพลทั้งสี่

อาการพร้อมสามสิบสองมี	ดังนี้จึงเรียกว่ารูปกาย
ฝ่ายฝูงอาณาประชาราษฎร์	คือศาตราวุธทั้งหลาย
ถึงผู้นั้นประเสริฐเลิศชาย	แน้นจิตจากกายก็บรรลือ
อาวุธไม่มีผู้ถือ	ควรหรือจะวิ่งเข้ารบได้

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 2, 2549: 63)

ในเรื่องราชาราชผู้แต่งให้สามเณรพุทธญาณผู้ซึ่งศึกษาเล่าเรียนทั้งพระสูตร พระอภิธรรม พระคัมภีร์ ไหศาสตรและชัยภูมิ พิชัยสงคราม กลอุบายพิชัยสงคราม จากพระมหาเถรสมมติร์มา เป็นผู้เทศน์ถวายพระราชาโดยเน้นถึงสิ่งสำคัญที่พระราชาจะต้องศึกษาและปฏิบัติเพื่อชัยชนะในการศึก ซึ่งถือเป็นหน้าที่อันสำคัญยิ่งในการปกครองบ้านเมืองให้ดำรงคงอยู่ ความรู้ที่กษัตริย์จะต้องศึกษาคือ อุบายสี่ประการ วิชาห้าประการ คุณแปดประการ วุฒิเจ็ดประการ โทษแปดประการ คุณเจ็ดประการ วุฒิหกประการ คดสามประการ ชื่อหกประการ มุสาเก้าประการ และอุบายสี่ประการโดยผู้แต่งได้แจกแจงถึงลักษณะต่างๆ เอาไว้อย่างละเอียดละเอียดยิ่งนัก

อุบายสี่ประการ

1. สามัญญอุบาย คือรู้ทั่วไปในราชกิจการงานประการหนึ่ง
2. นิเกอุบาย คือรู้ประกอบฤกษ์พามาที่ที่จะได้และเสีย แพ้และชนะ รู้ทั้งราชวัตรตามคัมภีร์ราชยาทิก รู้ทั้งคหปติวัตร ตามคัมภีร์สิงคาโลวาทหนึ่ง
3. เล่ห์อุบาย คือรู้ในเล่ห์เขาคดก็คดตาม เขาซื่อก็อซื่อตาม และฉลาดตามโวหารต่างๆ หนึ่ง
4. ธนอุบาย คือรู้อุบายในที่ที่จะชวนขวยถ่ายเทหาทรัพย์หนึ่ง

วิชาห้าประการ

1. โยคเสฐา คือรู้ในสารพัดช่างทั้งปวงหนึ่ง

2. วินิจฉัยเสฐา คือรู้ในธรรมศาสตร์ ราชาศาสตร์

3. เหตุเสฐา คือ รู้นิमितทั้งปวง และเหตุการณ์บ้านเมืองจะร้ายและดีหนึ่ง

4. โบราณเสฐา คือรู้จักภูมิประเทศว่าที่นี้เป็นมงคล และมีได้เป็นมงคลตามโบราณสืบ
มาหนึ่ง

5. หัตถิธัสเสฐา คือรู้ศิลปศาสตร์ช่างมาทั้งปวงหนึ่ง เป็นวิชาห้าประการ

คุณแปดประการ

1. สัจจัง คือกล่าวถ้อยคำเป็นสัตย์เที่ยงตั้งอยู่ในคติธรรมทั้งสี่ มิได้ลำเอียงด้วยญาติและ
มิตรของตนหนึ่ง

2. อะวิโรธะนัง คือมิได้เบียดเบียนบุคคลผู้หนึ่ง

3. สีนะทัสสะนา คือเห็นบุคคลอื่นให้มีจิตเมตตาใจรักใคร่หนึ่ง

4. สุระยุทัง คือเมื่อเข้าสู่สงครามนั้นให้อาจอย่าได้หวาดไหวคร้ามกลัวปัจเจกมิตรหนึ่ง

5. สีละวา ให้ประกอบไปด้วยศีลมารยาทเป็นอันดีหนึ่ง

6. อะโรคะยา ให้รู้คุ้มครองบำบัดโรคหนึ่ง

7. จาโคปะนะ คือบริจาทรทรัพย์มิได้อาลัย แล้วจะกลับคืนเอาต่อภายหลังหนึ่ง 8. นิสัม
มะการี คือจะทำการสิ่งใดให้สำเร็จด้วยปัญญาจึงกระทำหนึ่ง

วุฒิเจ็ดประการ

1. ให้ประพตอิริยาบถตั้งพระอินทร์อันบริบูรณ์ไปด้วยเบญจกามคุณ และอิสริยยศ
องอาจในการเป็นใหญ่หนึ่ง
2. ให้ประพตอิริยาบถตั้งพระพรหม เมื่อถึงกาลรักษาอุโบสถและพรหมจรรย์นั้นให้
พึงเว้นจากเบญจกามคุณ จุจพรหมอันสำรวมญาณบริสุทธิหนึ่ง
3. ให้ประพตอิริยาบถตั้งพระอาทิตย์ คือประพตราชอาณาจักรเป็นอันเสมอ มิได้
เลือกหน้าตามผิดและชอบจุจดังพระอาทิตย์อันส่องแสงเสมอไปมิได้เว้นวัน
4. ให้ประพตอิริยาบถตั้งพระจันทร์ คือประกอบไปด้วยเมตตาแก่สมณชีพรามณ์
เสนาพตตามาตย์ราษฎร์ทั้งปวง ให้อยู่เย็นเป็นสุขทั่วไป จุจรัศมีพระจันทร์หนึ่ง
5. ให้ประพตอิริยาบถตั้งพระพาย คือประกอบไปด้วยความกรุณาแก่ข้าราชการน้อย
ใหญ่โดยฐานานุกรม จุจหนึ่งพระพายพัดตามฤดูหนึ่ง
6. ประพตอิริยาบถตั้งพระยายมราช คือให้ตำแดงราชานุภาพแก่ผู้ล่วงพระราชบัญญัติ
โดยโทษให้พิลึกพิงกลัว จุจดังพระยายมราชอันเหลือบพระเนตรคู่ผู้กระทำผิดให้พินาศไปหนึ่ง
7. ให้ประพตอิริยาบถตั้งพระมหาสมุทร คือจะลงพระราชอาญาแก่ผู้ล่วงพระ
ราชอาณาจักรนั้น ให้กระทำด้วยอุเบกขาหาความพยายามมิได้ จุจดังพระมหาสมุทรมิได้ยินดีแก่
กลิ่นอันหอม และมีไฉนร้ายแก่กลิ่นอันลามกหนึ่ง สิริวุฒิเจ็ดประการดังนี้ เป็นพระราชวัตรสำหรับ
กษัตริย์เท่านั้น

โทษแปดประการ

1. พะยะสินี คือ เป็นนักร้องผู้หญิงและเล่นเบี้ยกินเหล้า เป็นที่จะให้จบหายหนึ่ง
2. จิตตะโจริ คือมีจิตเป็นโจร มักถกชิงซึ่งทรัพย์ของผู้หนึ่ง

3. อะสันทุญฐิ คือมิได้อดกลั้นความสุขและความทุกข์อันมาถึงตัวและหวาดไหวหนึ่ง
4. อะคัมมัญญะติ คือมักคู้หมิ่นผู้เฒ่าผู้แก่ และมีได้เคารพแก่สมณพราหมณาจารย์หนึ่ง
5. สันตปิยา คือมิได้สมาคมซึ่งนักปราชญ์ แลรักใคร่ซึ่งคนพาลหนึ่ง
6. นิทสาสินิ คือมิปรกติมักน้อย นั่งก็หลับ ยืนก็หลับมิใคร่ตื่นหนึ่ง
7. ภาสะสินิ คือพอใจสนทนาในที่ประชุมคนทั้งหลายหนึ่ง
8. อะนุญฐาตา คือปราศจากความเพียร เอาเกียจคร้านเป็นอารมณ์หนึ่ง องค์แห่งไทย
แปลประการดังนี้ บุคคลผู้เป็นราชเสวกพึงเว้นอย่าให้มีในสันดาน

คุณเจ็ดประการ

1. กุละสัมปันนัง คือคนแห่งราชเสวกนั้นประกอบไปด้วยตระกูลเป็นอันดี
2. สุระสัมปันนัง คือมีปัญหาามากกล้าหาญหนึ่ง
3. ตะทิจฺจัง คือรู้เห็นได้ลำดับรับฟังมากหนึ่ง
4. วัณณัง คือประกอบไปด้วยรูปร่างวรรณะสัณฐานอันงามหนึ่ง
5. ลินะหะทัสสะนา คือบุคคลผู้อื่นเห็นเป็นที่รักใคร่หนึ่ง
6. ทันตะเวตติ คือขึ้นใจในคัมภีร์ราชศาสตร์หนึ่ง
7. โยโคตะระ คือประกอบด้วยความเพียรอันยิ่งหนึ่ง

วุฒิหกประการ

1. ประพฤติตั้งพระยาราชสีห์ประการหนึ่ง
2. ประพฤติตั้งนกยางประการหนึ่ง
3. ประพฤติตั้งกาประการหนึ่ง
4. ประพฤติตั้งไก่ประการหนึ่ง
5. ประพฤติตั้งเหยี่ยวประการหนึ่ง

6. ประพจน์ดังโคอุสุภราชประการหนึ่ง

คตตามประการ

1. คือมีประสงคฺจะปลงชีวิตกัน จึงกล่าวกลอันคตประการหนึ่ง
2. คือจะกระทำยุทธสงครามแก่กัน จึงกล่าวคำคตประการหนึ่ง
3. คือคนจะถึงซึ่งความฉิบหาย จึงอุบายกล่าวกลอันคตแก้ตัวประการหนึ่ง

ชื่อหกประการ

1. กตัญญูคือรู้จักคุณท่านหนึ่ง
2. กตเวที คือสนองคุณท่านหนึ่ง
3. ทัพพะวะดี คือมั่นในความสัตย์หนึ่ง
4. ประระทุกขาหะสะนัง คือเห็นความยากของผู้อื่นแล้วอดกลั้นมิได้ มีความปรานีเหมือนหนึ่งทุกข์ของตนเอง
5. กัลยาณะมิตตัง คือตั้งตัวไว้ในที่เป็นกัลยาณมิตรหนึ่ง
6. มิตตะสังกะหัง คือมีประติสังเคราะห์แก้มิตรหนึ่ง

มุสาแก้ประการ

1. มุตตะมายา คือจะให้พ้นภัยจึงมุสาหนึ่ง
2. ชีวิตะมายา คือจะเอาชีวิตรอดจึงมุสาหนึ่ง
3. มนุสสะหิงสา คือจะปลดเปลื้องความยากของมนุษย์จึงมุสาหนึ่ง
4. ไชยะสิโน จะเอาชัยชนะแก่ท่านจึงเอาชัยชนะหนึ่ง
5. ยะสะวาจา เขาบอกความลับแก้ตัวแล้ว มีผู้มาถามต้องอำไว้จึงมุสาท่าน

6. มะมมะละหิยา จะแก้ไขทุกข์ของตัวเราจึงมูสาหนึ่ง
7. ลัพพันรุโน เพื่อจะพรางกรรยาจึงมูสาหนึ่ง
8. อะลิกะวะจะนัง เอาถ้อยคำไม่จริงมาบอกแก่ผู้ถามเพื่อจะอำความของตัวจึงมูสาหนึ่ง
9. กุสะสัพพภาคี มีเจตนาจะยังโลกทั้งปวงให้ตั้งอยู่ในการกุศลจึงมูสาหนึ่ง

(ราชาธิราช, 2544: 68-73)

จากราชธรรมข้างต้นได้แสดงให้เห็นถึงความสามารถและภาระหน้าที่อันสำคัญยิ่งของ กษัตริย์ ซึ่งบทบาทในด้านการทำศึกสงครามนี้มิได้เป็นไปเพื่อการเบียดเบียน แต่เป็นการปฏิบัติหน้าที่ ปกป้องคุ้มครองราษฎรให้พ้นจากภัยอันตราย

2.1.2 ทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภก

ในวรรณกรรมที่มีเนื้อเกี่ยวกับกษัตริย์แสดงให้เห็นถึงบทบาทของกษัตริย์ ในทางธรรมซึ่งมีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าบทบาทในทางโลกคือการรับทัฬหีศึก คุณสมบัติทั่วไปเบื้องต้นของการเป็นกษัตริย์ย่อมไม่เพียงพอต่อการจะก้าวขึ้นสู่การเป็นผู้นำของบ้านเมือง การจะเป็นกษัตริย์ที่ดีในราชันิธิ ยังกำหนดให้ต้องมี “ธรรม” มาประกอบด้วย โดยเฉพาะ ราชธรรมที่ กษัตริย์ต้องทรงปฏิบัติโดยความไม่ประมาท ได้แก่ ทาน ศีล บริจาค ความซื่อตรง อหิงสา อ่อนโยน เพียรพยายาม ไม่โกรธ ไม่เบียดเบียน ชนดิ ไม่ร้ายกาจ (ราชันิธิ โสลกที่ 131) ซึ่งธรรมในข้อนี้ก็คือ ทศพิธราชธรรม ซึ่งเป็นเครื่องมือที่นำมาควบคุมการใช้อำนาจทางการเมืองการปกครอง เพื่อมิให้ ก้าวล่วงเกินอำนาจที่ควรจนเป็นเหตุที่นำไปสู่ความเดือดร้อนวุ่นวาย

ในวรรณกรรมเรื่องนิทานอิหร่านราชธรรม โคลงทศรถสอนพระราม ราโชวาทชาดก ก็ กล่าวเน้นถึงบทบาทกษัตริย์ด้านศาสนาเช่นกัน เช่นในนิทานอิหร่านราชธรรมเรื่องพระเจ้ามหาติม ยอมให้พระเศียรเป็นทานเน้นบทบาทของพระเจ้ามหาติมด้านการทำบุญให้ทานแก่ราษฎรและ วนิพก ดังความตอนหนึ่งว่า

มนตรีผู้หนึ่งกราบทูลทักทวนพระเจ้ามหาติมว่าพระองค์เจ้าให้ทานเดือนละหนนั้นมากนัก
ส่วยอากรจะได้มามีทาน ขอพระราชทานให้ทำทานแต่ปีละหน พระเจ้ามหาติมตรัสแก่มนตรี
ว่า เงินทองพระคลังพระมหาศรัทธาอันนี้คุณน้ำทะเล ให้ทานแก่บรรณิพกประดุจหนึ่งฝนตก

ให้แผ่นดินและต้นไม้เย็น ครั้นขึ้นแล้วน้ำฝนก็ซาไปยังท้องทะเลดังเก่า และน้ำฝนนั้นจะได้ค้างอยู่กับต้นไม้หาบได้ อันทะเลนั้นบ่หอนจะแห้ง

(นิทานอิหร่านราชธรรม เรื่องพระเจ้ามหาติมยอมให้พระเศียรเป็นทาน, 2504: 5)

ในโคลงทศรสอนพระราม ท้าวทศรสั่งสอนให้พระรามปกครองบ้านเมืองให้ร่มเย็นเป็นสุขด้วยการยึดหลักธรรมะ คือ

๑ ครอบครองภพโลกล้ำ สุขผล

ระจับดับกังวลกล	โกรธเกรี้ยว
โลกอวิชาผจญ	มนทโมหะ
กำจัดสลดสะเลี้ยว	อย่าได้ประมุลมาฯ

๑ จักเพียรเปื้อนพราษณ์รื้อน อย่าทำ

จงสลดตัดผองคำ	ว่าไว้
จันดีเป็นที่น่า	ประมุลสุข
เป็นสวัสดิ์พิพัฒน์ให้	เลิศล้ำไฉนเสมอฯ

(โคลงทศรสอนพระราม ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 2, 2533: 307)

ในราโฆวาทชาดกเน้นบทบาทด้านศาสนาของกษัตริย์ว่าจะต้องกอปรไปด้วยความเพียรพยายาม กระทำทานตอบแทนผู้มีพระคุณ และหมั่นสดับฟังพระธรรมเทศนาเป็นนิจ ดังตอนที่ว่า

ในบทว่าวิริยงัน อิติ ว่าดังนี้ ราชา อันว่าสมเจพระบรมกระษัตริราช สมันนาคโต ประกอบ กุศลวิริเยน ด้วยวิริยกุศล กุศลเลสุสุสโก ขวนขวายในกุศล ทิวเสทิวเส ทุกวันทุกวัน กุศลอุปาทะสุวามสมันนาคโต กอบด้วยความเพียรพยายามในที่จะให้บังเกิดกุศล กโรนโต กระทำ วายาม ซึ่งมีความเพียร ทานศีลภาวนาปัติตทานานโมทนาเวชัยัจจาป จายนเทศนาธัมมสวนทัญญูชุกัมเมสุ ในกรรมทั้งหลาย คือทานแลศีล แลภาวนา แลปัติตทาน คือให้ทานตอบแทนคุณผู้มีคุณ แลกระทำไวยวัจจกรในกุศล แลเคารพยำเกรงในกุศลแล สดับฟังธรรมเทศนา แลตั้งอยู่ในสัมมาทิฐิ อันนี้ชื่อว่าโนวิริยธรรม เปนคุณแห่งสมเด็จพระบรมกระษัตริราช

(ราโฆวาทชาดก, 2456: 14-15)

ส่วนในวรรณกรรมขอพระเกียรติ เช่นเรื่องขุนฟ่ายโคลงฉันจะเน้นบทบาทกษัตริย์ในด้าน
ศาสนาว่าทรงรู้แจ้งในหลักธรรมต่างๆ เช่น กวีสรรเสริญว่าพระบรมไตรโลกนาถทรงมีกุศลป
ธรรม 10 ประการ ศาคร 10 ประการ ดังนี้

๑ ทศพิชชรรโมชแท้	ทศสกนธ
ทศพัสดุแสดงทศ	เกลศกลั่ว
ทศกายพลทศ	พลภาคย ก็ดี
ทศอศุภหิมัวห้อม	ห่อสกนธ์ ๑

(ขุนฟ่ายโคลงฉัน ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, หน้า 339)

ลักษณะเช่นนี้จะปรากฏอยู่ในลิลิตตะเลงพ่ายเช่นกัน กล่าวคือหลังจากกวีสดุดีวีรกรรมของ
สมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่ทรงมีชัยชนะในสงครามยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชาแล้ว กวีได้กล่าว
สรรเสริญถึงพระบรมเชษานุภาพจนทำให้ได้รับชัยชนะและปรากฏเกียรติยศลือลือ ในท้ายเรื่องกวี
กล่าวถึงบทบาทที่ควบคู่กับการเป็นผู้นำทัพ คือพระองค์เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งทศพิชราชธรรม เช่น การทำ
ทาน สมเด็จพระนเรศวรทรงบำเพ็ญทานพระราชทานแก่ชนทุกหมู่เหล่า พระองค์ทรงตั้งโรงทานไว้
6 แห่ง เรียกว่า “ฉทานศาลา” เพื่อทรงบริจาคทรัพย์สิ่งของให้แก่ราษฎรที่ยากไร้ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ทานิ (การทำทาน)

๑ พระเปรมปฏิบัติเบื่อง	ทศธรรม ถ้วนแฮ
ทานวัตรพัสดุสรรพ	สิ่งให้
ทวยถะมินมั่วหมู่พัน	พลพวก แกล่นนา
วันละวันตั้งไว้	หกห้างแห่งสถาน

(ลิลิตตะเลงพ่ายหน้า, 2539: 153)

ส่วนโคลงฉันเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน จะเน้นบทบาทด้านทรงเป็นองค์อัคร
ศาสนูปถัมภกของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
บูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ เมื่อครั้งเสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐินได้ทอดพระเนตร
เห็นถาวรวัตถุต่างๆ ภายในวัดชำรุดทรุดโทรมลงมาก เนื่องจากปฏิสังขรณ์มาตั้งแต่ครั้งรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จึงมีพระราชดำริที่จะทรงบูรณะปฏิสังขรณ์และ
สถาปนาขึ้นใหม่ ดังโคลงที่ว่า

ปริจจาค์

๑ ปริจจาคสรพทรัพย์สร้าง	สังฆา รมณฺยา
บุชิตชินสถานศน์ตาม	ลิ่งแก้ว
ประกอบประการนา	นุประเพท พรณฺโฬ
เพราะพระทัยไท้แผ้ว	ผ่องญาณ

(โคลงคั่นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน, 2533: 26)

ลิลิตสุภาพตำรับพระบรมราชาภิเษกสัปตมราชมหาจักรีวงศ์ มีกล่าวถึงพระราชนิยกิจ
ด้านศาสนาไว้อย่างละเอียด ดัง โคลงที่ว่า

จอมพระณีนาคผู้	ผยองยศ ะยอดเอย
กอบกุศลละกรรมะบถ	สืบถ้วน
ทรงธรรมเณกนารถ	ชัยะรุช เถลิงฤา
สามัคคีรสละล้วน	คิลกด้วยไตรรงค์

คือทรงอดกลั้น,เมืต	ตา,กา รุญ,แล
สงเคราะห์อวยยศฐานัน	ศักดิ์,ทั้ง
เคหะฐาน,ธนะสาร,นิวา	ระณูปัทว เปียพ,เอย
ธรรมมีการรักษ์ถึง	กอบด้วยองค์ตรี

โดยวิถีธรรมะบัตเปื่อง	ทวารัส
ขัดติยะศักดิ์จักระวรดิวัต	เวียพร้อม
อาณาจักรจักสวัสดิประเจิด	เจริญแล
ผองพะสยกยกหัตถ์น้อม	เกศถ้วนถวายสะการ

(ลิลิตสุภาพตำรับพระบรมราชาภิเษกสัปตมราชมหาจักรีวงศ์ เล่มปลาย, 2472: 286)

ในวรรณกรรมศาสนาเรื่องไตรภูมิพระร่วง แม้ตัวเรื่องจะมีได้เน้นหนักไปในการสั่งสอน
เฉพาะกษัตริย์ เพราะจุดประสงค์หลักคือเพื่อสั่งสอนประชาชน แต่ในส่วนที่กล่าวถึงพระมหา
จักรพรรดิเทศนาสั่งสอนเหล่ากษัตริย์นั้น พบว่ามีการสั่งสอนราชธรรมอย่างชัดเจน ดังตอนที่ว่า

“ครั้งนั้นพระมหากษัตริย์ราชัน ๒ ก็สั่งสอนแก่ท้าวพระยาทั้งหลายจงตั้งอยู่ใน
ทศพิธราชธรรมทั้งหลาย 10 ประการอย่าให้ขาด”

(ไตรภูมิพระร่วง, 2543: 110)

ส่วน เรื่องนางนพมาศหรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ตัวอย่างแสดงถึงลักษณะของกษัตริย์ที่
ยึดราชธรรมในการปกครองประเทศโดยผ่านถ้อยคำของนางนพมาศที่กล่าวสรรเสริญพระราช
จริยาของสมเด็จพระร่วงเจ้าดังนี้

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชศรัทธา ทำนุบำรุงพระบรมพุทธานุภาพให้ถาวรวัฒนา
รุ่งเรือง ด้วยเอน้ำพระทัยใส่ในการพระราชกุศลต่างๆ บริจาคพระราชทรัพย์แจกจ่าย
สักการบูชาพระรัตนตรัยเป็นอาวาสถาน เป็นธรรมทาน เป็นนิตยภัตทาน เป็นสังฆทาน
บุคลิกลทาน เป็นนิตยนิรันดรทุกวันคืนเดือนปีมิได้ขาด ทรงสถาปนาพระมหาเถรเจ้าผู้รู้
ธรรมโดยยิ่ง ขึ้นสู่ที่สมเด็จพระสังฆราชมหาคณิศรเป็นประธานคามวาสี อรัญญวาสีอธิบดี
สงฆ์ ทั้งเจ้ามหายาคณะโดยลำดับสถาปนานามบัญญัติ เถรมุณี ฝ่ายคันธุระ วิปัสสนาธุระ
ถวายจุฬัจฉัยเป็นไวยาวัจกร แลทรงขอโอกาสเผด็จแก่พระภิกษุสามเณรทั่วไป ให้บอก
กล่าวเล่าเรียนธุระทั้งสองอันเป็นอายุพระพุทธานุภาพให้เสื่อมทราม แล้วก็ชี้ชวนราช
บริษัทยายหญิงให้ยินดีในศีลทานการกุศล ซึ่งเป็นผลประโยชน์ในชั่วนี้ชั่วหน้า อนึ่ง
พระองค์ทรงสักการะแก่พราหมณ์ผู้ประพฤดิพรหมพรตพิธี ด้วยพระราชทานรางวัลและการ
การวะมิได้หลบลู่คู่แกลน ย่อมดำรงสไต๋ถามซึ่งเหตุแลใช่เหตุ อันจะพึงมีกับบ้านเมืองโดย
มิได้หลบลู่คู่แกลน ย่อมดำรงสไต๋ถามซึ่งเหตุแลใช่เหตุ อันจะพึงมีกับบ้านเมืองโดยนิमितต่างๆ
และมีพระกมลสันดานกอปรไปด้วยอนิจลักษณะ ทรงสงเคราะห์แก่คนชราพาธอนาถา
หาญาติมิได้ด้วยพระราชทรัพย์ ให้มีอาหารบริโภคน้ำนุ่งห่มทั่วทั้งพระราชอาณาเขตกับ
โปรดพระราชทานอภัยชีวิตแก่สัตว์ ห้ามมิให้ผู้ใดฆ่าช้างม้าโคกระบืออันเป็นของมีคุณกับ
มนุษย์เป็นอันขาดทีเดียว

(เรื่องนางนพมาศหรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์, 2530: 102)

จะเห็นว่าเนื้อหาที่นางนพมาศกล่าวสรรเสริญพระร่วงเจ้านั้นเน้นไปที่บทบาทหน้าที่ของ
กษัตริย์ในทางพระพุทธศาสนา กล่าวคืออธิบายถึงพระราชจริยวัตรอันงดงามที่ทรงดำรงอยู่ในธรรม
ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เช่น เอาพระราชหฤทัยใส่ในการพระราชกุศลต่างๆ, บริจาคพระราช

ทรัพย์, สถาปนาพระมหาเถรเจ้าเป็นสมเด็จพระสังฆราช, ชักชวนราชบริพารถวายหญิงให้ยินดีในศีล
ทานการกุศล, สักการะแก่พราหมณ์ เป็นต้น

ส่วนเรื่องลิลิตกระบวนแห่พระกฐินพยุหยาตราทางสถลมารคและทางชลมารคนั้นมีเนื้อหา
ที่กล่าวถึงสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเอพระราชหฤทัยใส่ในพระพุทธศาสนา คือทรงเป็นพุทธ
มามกะ ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐินยังพระอารามต่างๆ ทั้ง
ทางสถลมารคและชลมารค กวีกล่าวถึงราชธรรมเนียมที่ทรงยึดถือปฏิบัติ เพื่อย้ำพระราชจริยวัตรด้าน
ศาสนา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ปางปิ่นธเรศสร้างซ่อม	กระษัตรา วาศฤ
ในนอกนครอโยธยา	ถิ่นถ้วน
เป็นอาทิตร์ตศาศดา	รามรุ่ง เรืองเฮย
กุ้องทองเถือกถ้วน	สลบแก้วแกมศรีฯ

๑ ฉลองก่อนอวาสเกล้า	คราวกัน
โอรสราชสิทธิสุวรรณ	จากแจ้ง
รฆัสเสกษกับพญาธรรม	ท้ายตลาด
โชนหุ่นรำรำแคว้ง	ดอกไม้ไฟหนึ่งฯ

(ลิลิตกระบวนแห่พระกฐินพยุหยาตราทางสถลมารคและทางชลมารค, 2539: 30)

จากที่ได้กล่าวมาข้างต้นนี้แสดงให้เห็นถึงบทบาทและพระราชภารกิจของกษัตริย์ในด้าน
การปกครอง เป็นศาสตร์และศิลป์ที่จะต้องศึกษาและยึดถือเป็นแนวทางในการบริหารบ้านเมือง
ปกป้องคุ้มครองประชาชนให้อยู่อย่างสงบสุขจึงจะถือได้ว่าเป็นความสำเร็จที่ยิ่งใหญ่และยั่งยืนของ
กษัตริย์

กษัตริย์ผู้ทรงปฏิบัติตามราชธรรมโดยเคร่งครัด ย่อมมีระเบียบวินัยในตนเอง และย่อม
ส่งผลต่อการปฏิบัติพระราชภารกิจตลอดการดำเนินชีวิตด้วยความระมัดระวัง ไม่ประมาท การละ
เว้นในสิ่งที่เป็นอบายมุขต่างๆ เป็นหนทางการฝึกฝนจิตใจเพื่อให้รู้จักการควบคุมตนเองซึ่งล้วนแต่
เป็นประโยชน์ในการปกครอง

2.2 ลักษณะของกษัตริย์ที่ละทิ้งราชธรรมในการปกครองประเทศ

2.2.1 ไม่ทรงสามารถควบคุมตนเอง

การที่จะปกครองแผ่นดินกษัตริย์พึงรู้จักการปกครองตนเองก่อน กล่าวคือ จะต้องทรงมีวินัย สามารถควบคุม และครองตนให้ประกอบกิจต่างๆ ให้ลุล่วง ดังที่ราชনীติได้ระบุถึงต้นเหตุแห่งความเสื่อมซึ่งกษัตริย์พึงหลีกเลี่ยงละเว้น ได้แก่ การกล่าวคำหยาบคายหรือเจ้าชู้ เช่น พฤติกรรมของทศกัณฐ์ที่หลงรักสีดามเหสีของพระรามและคิดลักนางมาเป็นมเหสีของตน ดังตอนที่ว่า

๑ เมื่อนั้น	ทศเศียรศุริยวงศ์ยักษิ
ยิ่งฟังฟังเพื่อนสมประดี	ที่ในรูปทรงนางสีดา
ตั้งแต่น้องท้าวมากล่าวถึง	ให้คะนึงในความเสนาหา
แสนรักสุดรักกัลยา	อสุรากลั่นกลุ้มกลุ้มใจ
แล้วว่าพระรามผู้สามี	จะเปรียบงามกับพินิจไฉน
ถ้าได้มาร่วมภิรมย์ใน	เห็นจะรักใคร่นะบังอรฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 1, 2549: 564)

โดยเฉพาะอย่างยิ่งการดื่มสุรานั้น ราชনীติให้ความสำคัญจึงเน้นย้ำมากเป็นพิเศษถือว่าสุราเป็นบ่อเกิดแห่งความพินาศ เพราะเมื่อขาดสติในการครองตนแล้ว จะพาไปสู่อบายมุขต่างๆ ทำให้เสียทรัพย์ ก่อวิวาท เกิดโรค เสื่อมเสียชื่อเสียง ไม่มีความละเอียด และทำให้ปัญญาเสื่อม นอกจากนี้ยังหมายรวมถึงลุ่มหลงในความรัก ปลอบให้อารมณ์ความรู้สึกอยู่เหนือความถูกต้อง เช่นในกรณีของพระลอ เมื่อได้ฟังคนขับซอชมโฉมพระเพื่อนพระแพง ก็ทำให้นึกปั่นป่วนอยากได้นางทั้งสองมาแนบข้าง

ส่วนการละเลยดูแลตนเอง บริโภคอาหาร การนอนไม่ถูกสุขลักษณะนั้น ล้วนแต่ก่อให้เกิดปัญหาสุขภาพตามมา ซึ่งไม่อาจมองข้ามได้ เพราะถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญอันดับแรกในการเริ่มต้น เป็นผู้นำที่มีประสิทธิภาพ เนื่องจากการเริ่มต้นของการเป็นผู้นำที่ดীনั้นแม้จะมีอำนาจ มีคุณธรรม แต่หากปราศจากซึ่งสุขภาพอนามัยที่สมบูรณ์แข็งแรง อำนาจนั้นก็ย่อมปราศจากความหมายราชনীติจึง

ให้ความสำคัญกับการดูแลสุขภาพ ทั้งในแง่ของการรักษานามัย การกำหนดทิศทางการนอน
 สุขลักษณะการกิน การย่ำเดือนถึงการเกิดโรคร้ายหากไม่รักษาตัว ดังตอนที่ว่า

“กินมากเกินหนึ่ง เสพเมถุนเกินหนึ่ง กลั่นอุจจาระปัสสาวะหนึ่ง นอนกลางวันหนึ่ง ตื่น
 กลางคืนหนึ่ง เหล่านี้ เหตุเกิดโรคร้าย”

(ราชันติ โสลกที่ 55 ใน ราชันติธรรมนิติปกรณ์, 2533: 5)

“กินอาหารอิ่มแล้ว ควรนั่งอยู่พอให้อาหารเรียงเม็ดก่อน แล้วค่อยๆ เดินประมาณสักร้อย
 ก้าว แล้วควรนอนพักตะแคงข้างซ้าย”

(ราชันติ โสลกที่ 57 ใน ราชันติธรรมนิติปกรณ์, 2533: 5)

“กินแล้วนอนพักอ้วน กินแล้วยืนมีกำลัง กินแล้วเดินอายุยืน กินแล้ววิ่งความตายก็วิ่งตามมา
 ด้วย”

(ราชันติ โสลกที่ 59 ใน ราชันติธรรมนิติปกรณ์, 2533: 6)

“นอนหันศีรษะทางทิศบูรพามีปัญญา หันไปทางทิศทักษิณอายุยืน หันไปทางทิศประจิมใจ
 พลุกพล่าน หันไปทางทิศเหนือจะตาย”

(ราชันติ โสลกที่ 60 ใน ราชันติธรรมนิติปกรณ์, 2533: 6)

ทั้งหมดนี้คือสิ่งที่กษัตริย์ควรตระหนักถึง เป็นนัยที่บ่งบอกถึงการต้องรู้จักควบคุมตนเอง มี
 สติในการดำรงตนให้อยู่ในกรอบที่ควร จึงจะได้รับความนับถือยกย่องจากประชาชน

2.2.2 ไม่ทรงสามารถควบคุมบริวาร

กษัตริย์หรือผู้นำจะต้องรู้ถึงลักษณะนิสัยของข้าราชการบริพารทุกหมู่เหล่าเพื่อจะ
 ได้สามารถควบคุมและเลือกใช้ให้เหมาะสมแก่ลักษณะงานแต่ละประเภท การเลือกใช้บริวารไม่ถูก
 กับลักษณะงานจะทำให้งานไม่สำเร็จลุล่วงแล้ว และอาจก่อให้เกิดความเสียหายเพราะเหล่าข้าราชการ
 บริพารไปเบียดเบียนรังแกราษฎรตามมาในภายหลัง ดังตอนที่ว่า

“ข้าเฝ้าที่หยาบคาย มักก่อความวินาศ มักได้ ไม่ชำนาญในศาสตร์ต่างๆ เพียงพอ จองหอง หล่คุณคน ไม่มีสัจย์ พระเจ้าอยู่หัวไม่ควรตั้งข้าเฝ้าเช่นนี้ให้เป็นหัวหน้าคน”

(ราชনীติ โสลกที่ 5 ใน ราชনীติธรรมนิติปกรณ์, 2533: 1)

กษัตริย์พระองค์ใดที่ไม่ทรงสามารถควบคุมบริวารได้ แสดงว่าทรงละทิ้งราชธรรม เพราะกษัตริย์ไม่ทรงใช้หลักธรรมเป็นเครื่องควบคุม เพราะไม่ว่าในสังคมใดๆ ย่อมมีคนไม่ดี และเมื่อผู้ปกครองปล่อยปละคนไม่ดีเป็นภัยหรือเอาเปรียบผู้อื่น ทำให้เกิดความเดือดร้อนแก่บ้านเมือง

ดังนั้นกษัตริย์พึงหมั่นสอดส่องตรวจตราความเดือดร้อนของราษฎร ทรงเป็นผู้ปกป้องให้ราษฎรพ้นจากภัย พิจารณาบรรณคดีต่างๆ แล้วทรงลงโทษผู้กระทำความผิดทรงควบคุมพระองค์ให้ตั้งมั่นในธรรมก่อนแล้วจึงจะสามารถควบคุมบริวาร

3. ผลที่ได้รับจากการประพฤติหรือไม่ประพฤติตามหลักราชธรรม

3.1 ผลกระทบที่มีต่อกษัตริย์

3.1.1 สูญเสียอำนาจการปกครอง

การที่กษัตริย์ไม่ทรงประพฤติตามหลักราชธรรมย่อมทำให้พระองค์สูญเสียฐานกำลังอำนาจ หรือสูญเสียอำนาจการปกครอง ดังมีตัวอย่างปรากฏอยู่ในนิทานอิหร่านราชธรรม ในนิทานย่อยเรื่องที่ 2 เรื่องพระเจ้าหุมาเยนคิดเก็บภาษีผลทับทิม คือกษัตริย์คิดจะเก็บอากรทับทิม จึงทำให้น้ำทับทิมแห้ง พระองค์จึงยกเลิกความคิดเก็บภาษี ทำให้ทับทิมกลับมีน้ำมากเช่นเดิม เมื่อพระเจ้าหุมาเยนไม่คิดเก็บอากรเพิ่ม ส่งผลให้พระองค์เก็บส่วยอากรได้มากขึ้นทุกปีๆ หรือในนิทานย่อยเรื่องที่ 4 เรื่องพระเจ้าบรามาตั้งคนคดเป็นเสนาบดี พระเจ้าบรามาทรงเลวร้ายการบ้านเมือง ปล่อยให้มนตรีที่คดคดขบถดูแลบ้านเมืองแทน ประชาชนเมื่อเดือดร้อนมากเข้าก็พากันหนีไปอยู่บ้านเมืองอื่น ฝ่ายมนตรีจึงแต่งหนังสือไปถึงเจ้าเมืองอื่นให้ยกทัพมาทำสงครามกับพระเจ้าบรามา โดยอ้างว่ากษัตริย์ไม่เอาใจใส่ในกิจการบ้านเมือง ทำให้ราษฎรเดือดร้อน เทวดาจึงบันดาลนิมิตเตือนสติ พระบรามาจึงได้พระสติได้สำนึกและลงโทษเสนาบดีที่คดคด

นอกจากนี้ยังพบอยู่ในเรื่อง ฉันทอภัยพานร, พระโพธิสัตว์โกสามภิน, ราโชวาทชาดก, สามัคคีเภทคำฉันท์, กาพย์พระไชยสุริยา, บทละครเรื่องรามเกียรติ์ และบทละครเรื่องไชยเชษฐ์

ปางปิ่นนรากร	วราชสมยา
พระนามราชา	ทศพรราชภูมิ
เสวยราชสมบัติ	พิพัทธลักษมี
กุสามภินา	บุริรมขรมยา
เคโษชาทิตย	ฤทธิเรื่องอนเภา
ทำถ้อยแก้ปัญณา	ปัญญาญาณเหือดหาย
วรมุขมนตรี	ทั้งสี่เชษฐผันผาย
จากราชภูร โดยหมาย	ศิรินทรแดนดง

(ฉันทอภัยพานรใน ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, 2540: 624)

3.1.2 สูญเสียชีวิต

ในวรรณกรรมที่สัมพันธ์กับกษัตริย์มีการกำหนดบทลงโทษหรือผลกรรมที่กษัตริย์จะได้รับหากไม่ทรงยึดถือหรือละเลยราชธรรม เช่นหากเบียดเบียนชีวิตสรรพสัตว์ทั้งหลาย พระองค์ก็จะได้รับผลกรรมดังในไตรภูมิพระร่วงตอนหนึ่งว่า

ครั้นว่าตายไปเกิดในนรกทนทุกข์เวทนาเดือดร้อนอยู่หึ่งนานนัก เมื่อพ้นจากนรกแล้วขึ้นมาเกิดเป็นคน ย่อมได้เป็นคนทุกข์โศกเดือดร้อน ท่านย่อมได้ทำร้ายแก่คนลำบากนัก แลหาความสุขเย็นใจบมิได้ร้อยชาติพันชาติ แลย่อมได้พลัดพรากจากญาติกาที่รักทั้งหลายแล

(ไตรภูมิพระร่วง, 2543: 103)

หรือผลที่ได้รับจากการทรงเบียดเบียนประพฤติดิในกาม ซึ่งไม่ได้สิ้นสุดที่การสูญเสียชีวิตยังติดตามไปถึงชีวิตหลังความตาย ดังตอนที่ว่า

ชาวเจ้าทั้งหลายอย่าได้กระทำเลย มาตรฐานหนึ่งก็คืออย่าได้กระทำเลย มิแล้วผู้ใดแลกระทำปรทารกรรมไปจะไปตกนรกสุมพลีวัน ไม้จวนนั้นเป็นเหล็กแหลมนั้นยาวย่อมเหล็กแหลม

คมนัก แลมีเปลวไฟลุกอยู่บริวารเหือดแล มีฝูงยมพะบาลถือหอกทิ่มแทงจับให้ขึ้นให้ลง ทน
ทุกขเวทนาอยู่หึ่งนานนัก ครั้นว่าพ้นจากนรกขึ้นมาเป็นสระสเปทินเป็นกระเทยได้พ้นชาติ
(ไตรภูมิพระร่วง, 2543: 103)

อันว่าถ้อยคำที่เรากล่าวมานี้ ชื่อเบญจศีลแลควรแก่ชาวเจ้าทั้งหลายเป็นผู้เป็นท้าวเป็นพระยา
เร่งจำไว้ให้หมั่น แลสั่งสอนท้าวพระยาลูกเจ้าแห่งขุนหมื่นทนายไพร่ฟ้าข้าไททั้งหลายอันมี
ในอาณาจักร เพราะตนให้รู้แล ให้อยู่ในความชอบตั้งนั้นให้จำเรี่ย สวัสดิ์ทุกๆ ชาติแล
(ไตรภูมิพระร่วง, 2543: 101)

ส่วนในลิลิตพระลอ พระลอและพระเพื่อนพระแพงต้องเสียชีวิตเพราะไม่ยึดมั่นในธรรมดัง
ตอนที่ว่า

“เขาก็เร่งสาครพิขิต ตัดสามกษัตริย์สะพรั่ง เลือดตกหลังถั่งลง สามพระองค์ก็กัน ผันต่อ
หน้าศัตรู พิศดุจจันทรามิต ลิ่นชีพิศพร้อมกัน ยืนอยู่จันบมีตาย”
(ลิลิตพระลอ ใน วรรณกรรมอยุธยา เล่ม 1, 2540: 485)

เช่นเดียวกับในอิหร่านราชธรรมในนิทานย่อยเรื่องที่ 8 กล่าวถึงเรื่องพระเจ้ายINUเกลี้ยงลูก
โจรและให้ชื่อว่าบะดัด เมื่อเติบโตใหญ่ตั้งให้เป็นมนตรีดูแลบ้านเมือง แต่บุตรของโจรมีใจคดโกงสร้าง
ความเดือดร้อนแก่บ้านเมือง ราษฎรจึงร้องเรียนแก่กษัตริย์ บะดัดเกรงความผิดที่ก่อไว้จึงพา
ครอบครัวหนีไปอยู่กับพวกโจรในป่า ตั้งตนเป็นนายโจรเที่ยวปล้นทรัพย์ชาวบ้าน กษัตริย์จึงสั่งให้
จับกุมและนำตัวมาประหาร ส่วนบุตรของบะดัดก็พระราชทานให้มนตรีที่ซื่อสัตย์ไว้นำไปอบรม
เลี้ยงดู แต่เมื่อโตขึ้นก็กลับคิดทรยศแล้วฆ่ามนตรี และหนีไปอยู่กับพวกโจรในป่าอีก กษัตริย์จึงให้
จับบุตรของบะดัดมาประหารชีวิต

3.2 ผลกระทบที่มีต่อบ้านเมืองและราษฎร

3.2.1 บ้านเมืองไม่เจริญ

ในการปกครองบริหารบ้านเมือง ไม่ว่าจะเป็นการปกครองในระบบใดก็ตาม
ผู้ปกครองต้องยึดมั่นในธรรมจึงจะถือว่าเป็นนักปกครองที่ดี เป็นการปกครองที่สร้างความเป็น

ธรรมให้แก่สังคมและราษฎร เพราะพระราชจริยวัตรของกษัตริย์ย่อมส่งผลกระทบโดยตรงต่อบ้านเมืองและราษฎร เช่นในเรื่องกาพย์พระไชยสุริยา พระไชยสุริยาหลงเชื่อเหล่าขุนนางชั่วร้าย บ้านเมืองที่เคยสงบสุขก็เกิดอาเพศน้ำป่าท่วมเมือง ราษฎรต่างพากันหลบหนีออกจากเมืองและล้มตายเป็นอันมาก หรือในเรื่องนิทานอิหร่านราชธรรมนิทานย่อเรื่องที่ 2 พระเจ้าหุมาขุนคิดเก็บภาษีผลทับทิม ได้กล่าวถึงสาเหตุที่ทำให้บ้านเมืองเจริญเพราะกษัตริย์ไม่ทรงยึดราชธรรมไว้ตอนหนึ่งว่า

ต้นไม้เรียกสวนไร่นาจะร่วงโรยไป เห็นมากจะได้้น้อย รักที่น้อยจะได้มาก พระเจ้าหุมาขุนจึงตรัสถามว่าเหตุอันใดจึงว่าดังนี้ ผู้เฒ่านายสวนว่า ถ้าเรียกอากรมากขึ้น ผู้ทำเรียกสวนไร่นานั้นก็ร้างไป อากรก็ขาดลง ถ้าลดอากรลงผู้ใดซึ่งเคยทำเรียกสวนไร่นานั้นเห็นจะได้ภาษีก็ชักชวนกันทำ และเคยปลูกต้นหนึ่งสองต้น ก็จะปลูกขึ้นคนละ 9 ต้น 10 ต้น เรียกอากรก็จะได้มากขึ้นกว่าแต่ก่อน

(นิทานอิหร่านราชธรรม, 2504: 18-19)

3.2.2 ประชาชนไม่มีความสุข

สาเหตุที่ประชาชนที่ไม่มีความสุข มีแต่ความทุกข์ยากเดือดร้อน ไม่มีความสุขปลอดภัย ทั้งๆ ที่ความปลอดภัยของประเทศเป็นหน้าที่ของผู้ปกครองประเทศโดยตรงที่จะต้องยังให้เกิดขึ้น หากเกิดโจรกรรม อาชญากรรมทั่วประเทศกษัตริย์จะทรงพระเกษมสำราญได้อย่างไร พระองค์พึงทรงเสียดสละความสุขส่วนพระองค์ซึ่งเน้นการสละส่วนน้อยเพื่อให้ส่วนใหญ่อยู่รอด ต้องทรงเชื่อว่าประชาชนสำคัญที่สุด เพราะหากไม่มีประชาชนแล้วไซ้ไรก็ไม่มีแผ่นดิน หากไม่มีแผ่นดินก็ไม่มีอาณาจักร ดังเช่นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเมืองสาวัตถีของพระไชยสุริยา

ข้าเฝ้าเหล่าเสนา
ชีบาเล่าลี้ไป

หนีไปหาภาราไกล
ไม่มีใครในธานี

(กาพย์พระไชยสุริยา ใน มุลบทบรรพกิจ, 2520: 61)

ในขณะที่เดียวกันหากกษัตริย์ยึดเอาความสุขสบายของตนเป็นที่ตั้งยอมทำให้ประชาชนได้รับความเดือดร้อน ดังที่ปรากฏอยู่ในนิทานอิหร่านราชธรรมในนิทานย่อเรื่องพระเจ้าริคุนหาโลหิตเด็กเป็นกระสาพยา กษัตริย์เห็นแก่ชีวิตของพระองค์เองจนต้องเบียดเบียนชีวิตของราษฎร ถ้า

กษัตริย์ก็ยังสามารถจะเป็นที่พึ่ง ที่สามารถคุ้มครองประชาชนได้ ก็ยากที่ราษฎรจะหันหน้าไปพึ่งบุคคลใด ดังตอนที่เด็กทูลพระเจ้าริศนว่า

ธรรมเนียมบิดามารดารักบุตร ย่อมเลี้ยงรักษามิให้ยอกเลี่ยนบาดหนามได้ ถ้าว่าบุตรนั้นป่วยเจ็บประการใดๆ บิดามารดาปริมาณเอาชีวิตเข้าแลกตายแทนบุตรนั้นได้ บัดนี้บิดามารดาข้าพเจ้าเห็นแก่ทองเท่าผลฟักยิ่งกว่าตัวข้าพเจ้า จึงส่งตัวข้าพเจ้ามาและพระองค์เจ้าก็โปรด ข้าพเจ้าจึงสั่งให้เสนาบดีและกาฎิปรึกษา (ครั้น) ปรึกษาวาให้มาข้าพเจ้าเอาโลหิตประกอบพระโอสถสำหรับพระโรคของพระองค์เจ้า ข้าพเจ้าก็ยังถือใจอยู่ว่าถึงเสนาบดีกาฎิปรึกษาแล้วก็ดี พระองค์ทรงธรรมอยู่มั่นคงเห็นจะโปรด (ประทานชีวิต) ข้าพเจ้าอยู่แล้ว พระองค์เจ้าก็มีได้โปรดข้าพเจ้า พระองค์ก็มารักแต่ชีวิตของพระองค์ และข้าพเจ้าหาที่จะเห็นมิได้แล้ว

(นิทานอิหร่านราชธรรม, 2504: 14-15)

เมื่อประชาชนไม่มีความสุขหนทางเบื้องต้นของราษฎรเหล่านี้คือ การหนีไปอยู่ในบ้านเมืองอื่น และในไม่ช้าบ้านเมืองเหล่านั้นก็ย่อมตกอยู่ในสภาพกร้าง

เราสมมติคนนั้นคิดคบขบถต่อแผ่นดินบังส่วยสาอากรไว้เป็นอาณาประโยชน์ มิได้เอาเข้าทูลพระคลัง และเก็บเอาของในพระคลังจำหน่ายเสียเป็นอันมากแล้วทำข่มเหงอาณาประชาราษฎรจําจองโบยตีเรียกเอาพัสดุทองเงิน แล้วกล่าวราษฎร แต่งคนให้สอดแนมเห็นผู้ใดจะทำกาฎิการทูลเกล้าฯ ถวายกล่าวโทษเป็นประการใดๆ นั้น ก็ให้คอยจับเอาตัวผู้นั้นโบยตีจําจองไว้แล้วให้รีบเอาพัสดุทองเงินผู้นั้น และแบ่งปันให้แก่ผู้สอดแนมจับมานั้น ราษฎรทั้งปวงกลัวทนมิได้ ก็แตกตื่นไปอยู่บ้านเมืองอื่นบ้านเมืองไกล

(นิทานอิหร่านราชธรรม, 2504: 22-23)

จากการศึกษาวิเคราะห์ราชธรรมในวรรณกรรมที่สัมพันธ์กับกษัตริย์ทำให้เห็นถึงค่านิยมและอุดมคติของคนในสังคมที่คาดหวังให้กษัตริย์บ้านเมืองของตนมีพระราชจริยวัตรที่เหมาะสมทรงปกครองบ้านเมืองตามแนวทางตามหน้าที่และคุณธรรม ซึ่งอาจมีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับยุคสมัยหรือกาลเวลาบ้าง แต่จุดประสงค์หลักยังคงเป็นความสุขของอาณาประชาราษฎร์ และความสงบของบ้านเมือง

รูปแบบ

วรรณกรรมที่สัมพันธ์กับกษัตริย์มีทั้งที่แต่งด้วยร้อยแก้วและร้อยกรอง ผู้แต่งหรือกวีย่อมเลือกมาให้เหมาะสมแก่ลักษณะของเนื้อหา แล้วนำเสนอด้วยกลวิธีอันหลากหลายดังนี้

1. กลวิธีการนำเสนอ

กลวิธีการสั่งสอนราชธรรมที่พบอยู่ในวรรณกรรมที่สัมพันธ์กับกษัตริย์สามารถจำแนกได้ดังต่อไปนี้

1.1 กษัตริย์สั่งสอนราชธรรมแก่กษัตริย์ด้วยตนเอง

ผู้แต่งจะให้บุคคลที่อยู่ในสถานะเดียวกันหรือระดับเดียวกันสั่งสอนกัน เช่น กษัตริย์สั่งสอนกษัตริย์ ดังนั้นจึงเป็นการสอนอย่างตรงไปตรงมา มีความชัดเจน ไม่ค่อยมีการเปรียบเทียบ ผลจากการศึกษาพบว่าลักษณะดังกล่าวนี้มีปรากฏอยู่ในวรรณกรรมคำสอนสำหรับกษัตริย์ ส่วนในเรื่องไตรภูมินั้นแม้ตัวเรื่องจะมีได้เน้นหนักไปในการสั่งสอนเฉพาะกษัตริย์ เพราะจุดประสงค์หลักคือเพื่อสั่งสอนประชาชน แต่ในส่วนที่กล่าวถึงพระมหากษัตริย์นั้น พบว่ามีการสั่งสอนราชธรรมอย่างชัดเจน ดังนี้

“ครั้นนั้นพระมหากษัตริย์ราชานั้น ฐ ก็สั่งสอนแก่ท้าวพระยาทั้งหลายจึงตั้งอยู่ใน
ทศพิธราชธรรมทั้งหลาย 10 ประการอย่าให้ขาด”

(ไตรภูมิพระร่วง, 2543: 110)

สิ่งที่พระมหากษัตริย์สั่งสอนแก่พระราชวาทให้ตั้งมั่นอยู่ในราชธรรมนั้นสามารถประมวลคำสอนออกมาได้ดังนี้

1. ให้มีความยุติธรรมอย่าได้เลือกที่รักมักที่ชัง
2. รู้จักละอายเกรงกลัวต่อบาป รู้ว่าสิ่งใดดีสิ่งใดชอบ

3. รู้จักคุณของแก้ว 3 ประการคือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์

4. ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า นักปราชญ์ ผู้รู้

5. ละเว้นทางอันไม่ชอบธรรม ซึ่งได้แก่ บาป 5 ประการ คือ การเบียดเบียนชีวิต การเบียดเบียนเอาทรัพย์สินของผู้อื่นมาเป็นของตน การเบียดเบียนประพฤติดีกในกาม การบิดเบือนวาจา และการเสพสุราเบียดเบียนสติสัมปชัญญะ

นอกจากนี้ปรากฏว่ามีการกำหนดบทลงโทษหรือผลกรรมที่จะได้รับหากไม่ยึดถือหรือละเลยราชธรรม เช่น หากเบียดเบียนชีวิตสรรพสัตว์ทั้งหลายจะได้รับผลกรรมดังต่อไปนี้

“ครั้นว่าตายไปเกิดในนรกทนทุกข์เวทนาเดือดร้อนอยู่หึ่งนานนัก เมื่อพ้นจากนรกแล้ว
ขึ้นมาเกิดเป็นคน ย่อมได้เป็นคนทนทุกข์โศกเดือดร้อน ท่านย่อมได้ทำร้ายแก่ตนลำบากนัก
แลหาความสุขเย็นใจบมิได้ร้อยชาติพันชาติ แลย่อมได้พลัดพรากจากญาติที่รักทั้งหลายแล”

(ไตรภูมิพระร่วง, 2543: 110)

มีการสั่งสอนให้มีพระบุคลิภาพทั้งดงาม

อันหนึ่งเมื่อเรานั่งอยู่ไช้ร เมื่อแลลูกขุนทั้งปวงเข้าเฝ้านั้นผู้เป็นท้าวพระยานี้แม่นจะพิพากษา
เจรจาสิ่งใดก็ดี อย่าเจรจามาก คือ เมื่ออยู่ต่อหน้าเหล่าขุนนาง เมื่อจะเจรจาความสิ่งใด
อย่าได้เจรจามาก อย่าอึดแอ้มมากเมื่ออยู่ต่อหน้าเหล่าขุนนางที่มาเข้าเฝ้า ให้แอ้มแต่
พอประมาณ

(ไตรภูมิพระร่วง, 2543: 105)

มีการสั่งสอนโดยชี้ให้เห็นถึงผลที่เกิดจากการยึดมั่นในราชธรรมของกษัตริย์

พิวาท้าวพระยาองค์ใดแลเสวยราชสมบัติแล้ว และทำความชอบธรรมไว้ ไพรฟ้าเข้าไท
ทั้งหลายก็อยู่เย็นเป็นสุข ได้หลักขาดดีในศรีสมบัติ เพราะด้วยบุญสมภารของท่านผู้เป็นเจ้า
เป็นจอม แลเข้าน้ำเข้าปลาอาหารแก้วแหวนแสนสดเนาวรัตน์เงินทอง ผ้าผ่อนแพรพรรณ

นั่นกับริบรุณ อีกฝูงเทวดาฟ้าฝนนั้นก็ตกต้องตามฤดูกาล บ่มิน้อย บ่มิมากทั้งเข้าในนาทั้ง
ปลาในน้ำ ก็บ่ห่อนรู้ร่วงรอยเสียไปด้วยฝนแล้งเลย

(ไตรภูมิพระร่วง, 2543: 105)

มีการสั่งสอนโดยชี้ให้เห็นถึงผลกระทบที่เกิดจากการไม่ยึดมั่นในราชธรรมของกษัตริย์

อันหนึ่ง วันคืนและปีเดือนทั้งหลายบ่ห่อน รู้หลกเลย อันหนึ่งฝูงเทวดารักษาทั้งหลายอัน
อยู่รักษาเป็นเสื่อบ้านทรงเมือง ท่านก็รักษาคุณเกรงท้าวพระญา ผู้ได้กระทำความดีแลชอบ
ด้วยคลองธรรม นั้นแล แลท้าวพระยาองค์ใดกระทำความอันบ่มิชอบคลองธรรมนั้น เทวดา
ฟ้าฝนนั้นก็พิปริต แม้นทำไรไถ่ยากก็บันดาลให้เสียหายตายด้วยแล้งแลฝนแล

(ไตรภูมิพระร่วง, 2543: 106)

อันหนึ่งนั้น ผลไม้ทั้งหลายแลพืชอันเกิดเหนือแผ่นดินอันมีโอชารสนั้นคือร่อนนั้นกลับหาย
เสียไป เมื่อโอชารสนั้นจมลงไปใต้แผ่นดินสิ้น ทั้งต้นแลลำอันเป็นปลุกนั้น มันบ่มิงามเลย
ทั้งแดดแลลม ทั้งฝนแลเดือนดาว ก็บ่มิชอบอุตุกาลดังเก่าเลย เพราะว่าท้าวพระยาบ่มิชอบ
ธรรมนั้น แลเทพยดาทั้งหลายเขาเกลียดเขาชังพระยาอาธรรมนั้นนัก เขาบมิใคร่แลดูหน้า
คนนั้นแม้นว่าเขาแลดูก็ดี บ่ห่อนแลดูซึ่งหน้าย่อมแลดูแต่หางตาเขาใส่ จงชาวเจ้าจำคำที่
กุสั่งสอนนี้ไว้จงหมั่น แลเร่งทำตามความชอบธรรมนี้ไว้เถิด

(ไตรภูมิพระร่วง, 2543: 106)

1.2 การสมมุติบทบาทตัวละคร

ผู้แต่งใช้กลวิธีสมมุติบทบาทของตัวละครให้เป็นผู้มาสั่งสอนกษัตริย์ เช่น ในเรื่อง
ราชาธิราชผู้แต่งให้สามเณรพุทธญาณผู้ซึ่งศึกษาเล่าเรียนทั้งพระสูตร พระอภิธรรม พระคัมภีร์
โหราศาสตร์และชัยภูมิ พิชัยสงคราม กลอุบายพิชัยสงคราม จากพระมหาเถรสมมติร์มาเป็นผู้สั่ง
สอนกษัตริย์

สามเณรได้เล่าเรียนทั้งพระสูตร พระอภิธรรม พระคัมภีร์โหราศาสตร์และชัยภูมิ พิชัย
สงคราม กลอุบายพิชัยสงคราม เรียนได้แต่อายุสิบสี่ปี อันความรู้ของสามเณรนั้นหาผู้ใด
เสมอมิได้ แต่ทว่ายังเป็นเด็กหนุ่มอยู่ อาตมาภาพขอฝากท่านด้วยเถิด ถ้าผิดพลาดในราชกิจ

ประการใด ท่านจงเมตตาช่วยดัดเตือนว่ากล่าวด้วย แล้วจึงเรียกสามเณรเข้ามาดัดเตือนว่ากล่าวในวิชาซึ่งได้ร่ำเรียนมานั้น คือ อุบายสี่ประการ วิชาห้าประการ คุณแปดประการ วุฒิจ็ดประการ ธรรมเหล่านี้ควรแก่พระราชบุตรกษัตราธิราชนั้น

(ราชาธิราช, 2544: 68-69)

1.3 ผู้แต่งสอนโดยตรง

นักปราชญ์ผู้รจนาเป็นผู้สอนโดยรวมรวมคำสอนซึ่งร้อยเรียงรจนาขึ้นเป็นคัมภีร์ การสอนโดยตรง เช่นเรื่องราชনীติซึ่งเป็นวรรณกรรมประเภทสุภาษิต มีทั้งพากย์บาลี สันสกฤต พากย์ไทยที่แปลมาจากภาษาบาลี เชื่อว่าราชনীติเป็นคัมภีร์โบราณ ที่เขียนขึ้นโดยพราหมณ์ 2 คน คือ พราหมณ์อนันตญาณและพราหมณ์คณามิสกะ แปลเป็นครั้งแรกชื่อว่าราชনীติศาสตร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พระมหาแก้ว วัดราชบูรณะ แปลเพียง 58 คาถา จาก 246 คาถา ต่อมาหอสมุดได้ต้นฉบับมาจากเมืองพม่า จนจบถึงให้พระญาณวิจิตร (สิทธิ โลจนานนท์) เปรียญ แปลต่อจากที่พระมหาแก้วแปลไว้จนจบ และในปี 2470 มหาภิรมย์ หงส์ลดาภรณ์ ได้แปลจากบาลีเป็นไทยอีกฉบับหนึ่ง ให้ชื่อว่าราชনীติปกรณ์ ซึ่งเป็นลักษณะเช่นเดียวกับเรื่องหิโตปเทศ

“ท่านพราหมณ์อนันตญาณกับท่านพราหมณ์คณามิสกะ ผู้เป็นราชบุโรหิตของพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ได้รจนาคัมภีร์ราชনীติไว้ เพื่อประโยชน์ เพื่อสุขแก่ประชุมชนชนนี้แล”

(ราชনীติ โสลกที่ 153 ใน ราชনীติธรรมনীติปกรณ์, 2533: 13)

2. โวหาร

โวหาร คือถ้อยคำสำนวนที่ใช้ในการสื่อสารด้วยการเรียบเรียงอย่างมีชั้นเชิงและศิลปะ เพื่อให้ผู้ที่รับสารเข้าใจเรื่องราว โวหารที่ใช้อยู่ในวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับราชธรรมมีดังต่อไปนี้

2.1 บรรยายโวหาร

2.2 พรรณนาโวหาร

2.3 เทศนาโวหาร

2.4 สาธกโวหาร

2.5 อุปมาโวหาร

2.1 บรรยายโวหาร

หมายถึงโวหารที่เล่าเรื่องราวโดยถ้อยถ้วน ตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น การใช้โวหารลักษณะนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เข้าใจชัดเจนด้วยภาษาที่ตรงไปตรงมา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ในเรื่องกาพย์พระไชยสุริยา พระไชยสุริยาได้ตรัสถามเหล่าเสนาอำมาตย์ถึงประวัติความเป็นมาของมหาสมุทรว่า

๑ ราชว่าแก่เสนี	ใครรู้กะดี
วารีนี้เท่าใดนา	
๑ ข้าเฝ้าเล่าแก่ราชา	ว่าพระมหา
วารีนี้ไซ้รู้ใหญ่โต	
๑ ไหลมาแต่ในคอโค	แผ่ไปใหญ่โต
มะโหลลำนน้ำไหล	
๑ บาลิมิได้แก้ไข	ข้าพระเจ้าเข้าใจ
ผู้ใหญ่ผู้เฒ่าเล่ามา	

(กาพย์พระไชยสุริยา ใน มุลบทบรรพกิจ, 2521: 63)

จะเห็นได้ว่าคำประพันธ์ที่ยกมานี้ ผู้แต่งบรรยายถึงเรื่องราวตอนนี้อย่างกระชับชัดเจน เช่นเดียวกับพระเจ้าวฒนราชตรัสถามราชบุโรหิต ใน นิทานเรื่องนางนกระเรียนคบนางไส้ช่วงนี้

แล้วพระบรมกษัตริย์จึงตรัสถามราชบุโรหิตสืบต่อไปว่า อันนกไชนี่ไชนี่ก้นบเข้าในหมู่ทิวาชาติ เหตุใดจึงได้เป็นตัวอุบาทว์แรงร้ายเห็นปานดังนี้ หนึ่งเล่าสรรพสัตว์จำพวกดังฤกษ์ก็จัดเป็นอุบาทว์ร้ายแรงอีกบ้าง ท่านจงบรรยายไปตามคำรับไตรเพทให้เราสิ้นวิมุติสงสัยจงพิสดาร ราชบุโรหิตจึงกราบทูลว่า สัตว์จำพวกทวิบาทอันเป็นตัวอุบาทว์บ้านเมืองนั้นมิอยู่

2 จำพวก ก็อนกัไส้จำพวก 1 เป็นสัตว์ 2 เท้า คือเหี้ยจะกวด อีกจำพวก 1 เป็นสัตว์ 4 เท้า ควรจะอยู่แต่ในป่าในท่งน้ำ แม่น้ำเข้ามาในราชธานีได้แล้ว ก็เป็นอุปาทวีให้บังเกิดวิบัติต่างๆ ทั้งทั้งราชอาณาจักรพระนครนั้น ถ้าเข้าบ้านแล่นคมใดๆ บ้านนั้นนิคมนั้นก็ย่อมจะเกิดภัยอันตรายมีไฟไหม้เรือน เป็นต้น และลักษณะนกไส้ นั้นมีร่างกายพอมสีหม่นขนดก กระด้างหยาบยาวยุ่งหยุกหยุข ถ้าถูกเนื้อมนุษย์เข้าแล้วก็เจ็บแสบไปสิ้นวันยังค่ำ อันน้ำใจก็มักกำเริบโทโสร้าย มีแต่จะแข่งชกสาบานจนคชสารก็ไม่ลดละ แม่นวิหคจำพวกใดไปคบหาอยู่ร่วมรังเช่นนางนกระย้าย้อยจะนี้แล้ว นกไส้ก็มีจิตกำเริบยิ่งยิ่งขึ้นเที่ยว พุดพลอดคลอฉ้อยไปต่างๆ ด้วยว่าบริโศคดอกเต่าร้างยางบัวใบยาวเกสรสามหาเป็นอาหาร จึงให้คันปากอยากพุดพล่อยอยู่เป็นนิจ

(นางนพมาศหรือดำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์, 2530: 124-125)

และในนิทานเรื่องผลไม้เปลี่ยนรส ตอนที่ว่า

จะกล่าวถึงนิทานหนึ่งเล่า ในธรรมเทศนาว่า ยังมีไม้ม่วงต้นหนึ่งในอุทยานแห่งพระมหากษัตริย์ แผลผลม่วงนั้นใหญ่เท่ากำไลอม พระมหากษัตริย์เมื่อจะให้ผลม่วงนั้นไปแก่พระมหากษัตริย์ในประเทศอื่นไซ้ ย่อมเอาไม้แหลมแทงพืชม่วงนั้นให้พิการแล้วจึงให้ไป จึงพระมหากษัตริย์องค์หนึ่ง ให้ทรัพย์สินจ้างนายอุทยานให้เอาต้นสะเดาแลต้นไม้มขังทั้งปวงมาปลูกที่รากม่วงนั้นๆ ก็มีรสอันขมจะบริโภคมิได้ อยู่มาพระมหากษัตริย์ให้เอาต้นไม้อันขมทั้งปวงนั้นเสีย ผลม่วงนั้นจึงมีรสหวานดุจเก่า

(ปุมราชธรรม, 2545: 40)

บรรยายโวหารยังนิยมใช้ในการเล่าประวัติต่างๆ เช่น เล่าพระประวัติพระพุทธเจ้า ในเรื่องปุมราชธรรมในตอนหนึ่งว่า

ในขณะที่พระสรเพชญพุทธเจ้าเสด็จจนฤพานแลเสด็จไปยังเมืองกุสินาราย ก็เสด็จอยู่พักในร่มไม้แห่งหนึ่ง กลางมรรคานั้นยังมีราชกุมารพี่น้องสองคน ผลัดกันเป็นพญาแลคนแลเจ็ดวัน ครั้นผู้หนึ่งเป็นพญาไซ้ ราชกุมารผู้หนึ่งก็ไปทำพานิชยกรรม นำเกวียนห้ำร้อยมาถึงพระสรเพชญพระพุทธเจ้าเสด็จอยู่ในร่มไม้นั้น ราชกุมารเอาผ้าสองผืนค่าแลแสนตำลึงทองมาถวายแก่พระสรเพชญพระพุทธเจ้า

(ปุมราชธรรม, 2545: 59)

ในภัทรกัลป์นี้อันประเสริฐกว่ากัลป์ทั้งหลาย สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นหา พระองค์คือ พระองค์พระพุทธกุกกุสันธ พระพุทธโกนาคมน์ พระพุทธกัสสป พระศรีศากย มุนีโคดม พระพุทธศรีอาริย์ไม่ตริบพิตร ในบัดนี้พระสรรเพชญ์พุทธเจ้าคือ พระพุทธศรี ศากยมุนีโคมบพิตร ได้ตรัสสรรเพชญ์ดาญาณในพระมหาโพธิมณฑลขณะแก่เบญจพิธมาร ดำรัสพระจตุราริย์สังขธรรม แลเกิดมหัศจรรย์อันประเสริฐมหากการทั่วทุกมาพจรสวรรค์ขึ้น ไปเท่าถึงอภินิหารพรหมเป็นปรากฏนักษณา ในมนุษย์โลกนี้ก็ปรากฏไปทั่วอันนต จักรวาล เบื้องต่ำก็ถึงอเวจินรกแลปรากฏอัศจรรย์นักษณาว่าพระสรรเพชญ์พุทธเจ้าเสด็จ อุบัติในโลกนี้

(ปุมราชธรรม, 2545: 21)

บางครั้งใช้เล่าประวัติสถานที่ เช่น ประวัติของ “โคกงูเห่า” ในเรื่องราชาธิราช ดังตอนที่ว่า

ราชอุปทูตก็ถามว่า ตำบลนี้ชื่อใด มังพะโคบอว่า ชื่อโคกงูเห่า ราชทูตถามว่าเหตุใดจึง เรียกว่าโคกงูเห่า มังพะโคบอว่า แต่ก่อนมีเศรษฐีผู้หนึ่งผู้ซึ่งบุตรเจ็ดคนเป็นงูเห่าเสียในตัว หนึ่ง มาอาศัยอยู่ในโคก ณ ตำบลนี้ ครั้นเศรษฐีถึงแก่กรรมภาพแล้ว บุตรซึ่งเป็นคนหกคน นั้นก็เอาทรัพย์ของบิดาแบ่งปันกัน งูเห่านั้นก็รู้ก็เลิกลังพันขึ้นมาสู่เรือน พี่น้องทั้งหลายเห็น งูเห่าก็ตกใจกลัวพากันละทรัพย์เสียเล่นหนีไป งูเห่าก็เอาหางกระหวัดรวบรวมทรัพย์ทั้งหก ส่วนนั้นเข้าเป็นกองเดียว แล้วเอาศีรษะซ้อนขึ้นไว้บนกองทรัพย์ ฝ่ายน้องน้อยที่สุด ซึ่งบวช เป็นสามเณรอยู่นั้นพูดกับพี่ทั้งห้าคนว่า งูเห่านี้เป็นพี่น้องเราช่วยบิดาเดียวกัน ถึงเป็นสัตว์ ติริจกานก็จำจะแบ่งปันทรัพย์ออกให้ส่วนหนึ่งจึงจะชอบ พี่น้องทั้งปวงก็เห็นด้วย สามเณร จึงเข้ามาบอกแก่งูเห่าว่า น้องจะแบ่งทรัพย์ให้ส่วนหนึ่ง งูเห่าพุดมิได้แต่รู้ภาษามนุษย์ จึง หลีกถอยออกไปให้ห่าง สามเณรก็ให้พี่ชายคนหนึ่งเข้ามาแบ่งทรัพย์ออกเป็นเจ็ดส่วน หก ส่วนนั้นให้แก่พี่น้องหกคนแต่ส่วนหนึ่งซึ่งจะได้แก่งูเห่า งูเห่าก็กวาดประสมเข้าไว้ด้วย ส่วนของน้องน้อย แล้วก็เลื้อยกลับไปอยู่ในโคกดังเก่า คนทั้งปวงรู้เหตุก็เรียกว่าโคกงูเห่ามา จนคุ้มเท่าบัดนี้

(ราชาธิราช, 2544: 445 - 446)

2.2 พรรณนาโวหาร

หมายถึงโวหารที่พรรณนาถึงสิ่งต่างๆ ตามที่ได้ประสบมา หรือแสดงความรู้สึกต่อสิ่งนั้นๆ พรรณนาโวหารมีลักษณะคล้ายกับบรรยายโวหาร แต่จะกล่าวถึงรายละเอียดมากยิ่งขึ้น โดยการนำเอาประเด็นหรือนำเนื้อหาในส่วนที่ยังไม่ชัดเจนมาพรรณนาให้เข้าใจ การเขียนในลักษณะนี้จะแตกต่างจากบรรยายโวหารตรงมุ่งให้เกิดความกระจ่าง ให้เห็นภาพ และเกิดอารมณ์ความรู้สึก เช่น

2.2.1 บทพรรณนายอพระเกียรติ ผู้แต่งจะพรรณนายอพระเกียรติคุณต่างๆ ของกษัตริย์ เช่น บทชมบ้านเมืองว่าด้วยพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทำให้อาณาประชาราษฎร์อยู่อย่างร่มเย็น บ้านเมืองถึงดงาม มีป้อมปราการแข็งแรง หรือขอพระเกียรติพระเจ้าแผ่นดินว่าทรงทศพิธราชธรรม มีพระเดชปราบศัตรูราบคาบ ทรงทำนุบำรุงแผ่นดินให้เป็นสุข ประกอบด้วย จักรพรรดิวัตร และราชสังคหวัตถุ ทรงจัดศัตรูตลอคจนอันตรายทั้งปวงให้หมดสิ้นไป ทำให้บ้านเมืองร่มเย็น และมีความมั่งคั่งร่ำรวยกับเมืองสวรรค์ ดังนี้

๑ กรุงเทพมหานคร	เลอสวรรค์
เสนอสุนิกนิสังสรรค์	สุดอ้าง
ไพชยนต์พิมลบรร	เจดจิม หาวเฮย
หอแห่งสิงหาคันห้าง	หกฟ้ามาปูนๆ

๑ ปราการทวารป้องเปี่ยมปิ่นราย รอบนา	
นอน่านพิศาลสินธุ์สาย	โอบอ้อม
มวญหม่อมมิตรหมาย	เมอลกระหม่า ขวัญเอย
โผนมาตม์ขาดศึกซ่อม	สร้างเสี้ยนเสียรสของๆ

๑ ภิญโญยศแผ่ผ่าน	พสุธา
ตระหลอดทุกแหล่งสิมา	หมื่นไท
เจียรจอมจักรจตุรา	ทิปเทียบ ถึงฤ
ต่างแต่งปรักมาศไม้	มอบเกล้าถวายถวัลย์ฯ

(ลิลิตกระบวนแห่พระกฐินพยุหยาตราทางสถลมารคและทางชลมาร, 2539: 30)

2.2.2 บทพรรณนาภูมิประเทศหรือฉาก คือพรรณนาถึงสถานที่ต่างๆ หรือฉากต่างๆ เช่น พรรณนาฉากพิธีแย่งศพพระราชมารดาเลี้ยงของพระเจ้าหงสาวดีในเรื่องราชาธิราช

ขณะนั้นเป็นการโกลาหลสนุกยิ่งนัก เสนาบดีและไพร่พลทั้งปวงก็เข้าแย่งชักเชือกเป็นอลหม่าน พระศพนั้นก็ปลิวลัดได้มาข้างพระเจ้าหงสาวดีเสียงชนทั้งปวงโห่ร้องพิลิกลั่นทั้งพระนคร พระเจ้าหงสาวดีก็ทรงพระโสมนัสนัก จึงให้ชักแห่พระศพไปพร้อมด้วยเครื่องสูงไสวทั้งกรรชิง กลิ่งกลด อภิรุ้ม ชุ่มสาย พรายพรรณ พัดโบก และจามร ทานตะวัน อันพรรณราย สล้างสลอนด้วยธงเทียมทั้งหลาย เขี้ยวเหลื่องขาวแดงระดาระดาบ เสียงสนั่นพิณพาทย์เครื่องประโคมฆ้องกลองกึกก้องโกลาหล สะพริบพร้อมด้วยหมู่พลอันจัดเข้าในขบวนแห่แห่นาคอนกแน่นประหนึ่งจะมินับได้ การแห่พระศพครั้งนี้ครึกครื้นเป็นมโหฬารดิเรก

(ราชาธิราช, 2544: 469)

พรรณนาถึงสถานที่ต่างๆ ในมหาชาติ

“ควรที่จะทศนาพื้นภูมิภาคปัดพ้ออันเดียรดาษด้วยหญ้าแพรกพรรณต่างสีซ้อนสลับ ล่องคูสิสรพเสมอกัน ดาษดินด้วยพื้นพรรณแมลงค่อมทองดูนี้ก็เรื่องรองอร่ามงามรยับ ประเสริฐสรรพสรรพางค์เที่ยวเล็มน้ำค้างบนปลายหญ้า”

(มหาชาติ กัณฑ์หิมพานต์, 2461: 49-50)

“บ้างผลิดอกออกใบรบัดอ่อน กิ่งก้านอรชรดั่งชั้นฉัตร บ้างก็ทรงผลกำดัดสุกทรม บ้างก็ดิบห่ามระคนปนผกามาศ ที่บานแบ่งบุบผาติน่าใคร่ชม เสาวคนธภิรมย์ระรวยริน ที่โรยก็ร่วงลงยังพื้นพสุธาหอมจรดระหลบป่า ปางเมื่อฤดูดอกเดียรดาษดาดับคง”

(มหาชาติ กัณฑ์หิมพานต์, 2461: 50)

2.2.3 บทพรรณนาความคิด คือ พรรณนาถึงความคิดต่างๆ อยู่ในใจ เช่น พรรณนาถึงความคิดของพระเวสสันดรที่มีพระราชศรัทธาแน่วแน่มิย่อท้อที่จะบำเพ็ญทาน

อย่าว่าแต่เสวตคชาพาหิรกทานที่เราบริจาค ถึงอัมมัตติกทานอันยอดเยี่ยมที่จะยกให้ ถ้าแลมีจากผู้ใดจะปรารถนา ซึ่งพาหาไทยในย่นตรทั้งคู่ เราก็อาจจะเชิดชูออกบริจาคให้เป็น

ทาน จะแลกพระโพธิญาณในเบื้องต้น อย่าว่าแต่จะต้องบำเพ็ญชานีกรรมทำโทษ ถึง
ไฟรฟ้าเขาจะพิโรธรอนรานประหารชีวิต เราก็มิได้คิดย่อท้อที่จะบำเพ็ญทาน
(ร่ายยาวมหาเวสสันดร กัณฑ์หิมพานต์, หน้า 41)

ตอนพระเจ้าหุมาขุนปรารภในพระทัยเกี่ยวกับเรื่องการเก็บอากร

พระเจ้าหุมาขุนคิดแต่ในพระทัยว่า เรานี้ (คิด) จะเรียกเก็บอากรทับทิม แล่น้ำทับทิมมาแห่ง
ไปดังนี้ ถ้าเรามีเรียกเก็บอากรนั้นจะเป็นประการใด พระองค์เจ้ามาคิดแต่ในพระทัยว่า อย่า
เลยเราไม่เรียกอากรทับทิมแล้ว จึงตรัสแก่ผู้เฒ่านายสวนว่า ไปปลิดเอาทับทิมมาปลิดคู่อีก
ใบหนึ่งเถิด

(นิทานอิหร่านราชธรรม เรื่องพระเจ้าหุมาขุนคิดเก็บภาษีผลทับทิม, 2504: 18)

ตอนพระเจ้ามณฑิรทองสังหารนางกาย

กรรไกรหนีบพระหัตถ์นางมั่งคละเทวีฯ ก็ตกพระทัยร้องขึ้นว่านางกายเอ๋ยช่วยด้วย พระเจ้า
มณฑิรทองได้ฟังดังนั้นก็ให้แคลงพระทัย จึงทรงพระดำริว่า นางมั่งคละเทวีนี้เห็นจะมี
จิตปฏิพัทธ์กับนางกายจึงออกชื่อดังนี้ ะรอยจะมีจิตเสน่หาช้านานอยู่ในสันดานมิได้ลืม จึง
ออกชื่อให้ช่วยกันฉะนี้ ทรงพระดำริแล้วก็มีพระทัยหึงซึ่งเคียด จึงให้ถอดนางมั่งคละเทวี
เสียจากที่พระอัคมเหสีแล้วให้อาตวนางกายไปฆ่าเสีย

(ราชาธิราช, 2544: 251-252)

2.2.4 บทพรรณนาอารมณ์ความรู้สึก เช่น อารมณ์เศร้า ดังในเรื่องลิลิตพระลอ พระ
นางบุญเหลือต้องเศร้าโศกเป็นทุกข์ เพราะเป็นห่วงพระลอที่จะเสด็จไปหาพระเพื่อนพระแพงโดยไม่
ฟังคำทัดทานของพระนาง ดังโคลงที่ว่า

๑ สุดใจสุดแม่ห้าม	ภูธร
สอนบ่ฟังแม่สอน	จักเต้า
หนักใจหนักอาวรณ์	ทุกข์ใหญ่ หลวงนา
แม่อยู่ตั้งแต่เศร้า	โศกร้อนฤาสาบยา

(ลิลิตพระลอ, 2533: 418)

2.3 เทศนาโวหาร

เทศนาโวหารหมายถึง โวหารที่แสดงหรืออธิบายข้อความโดยใช้เหตุผลหรือหลักฐาน มาประกอบความรู้ความเห็นของผู้เขียน โดยมีความมุ่งหมายเพื่อสอนหรือโน้มน้าวให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังเข้าใจ เห็นจริง และเชื่อถือ ดังนั้นเทศนาโวหารนี้จึงมักปรากฏเป็นข้อปัญหา (ปจฺฉา) ความเห็น หลักวิชาหรือคำสั่งสอน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

2.3.1 การจำกัดความและอธิบายความ เช่นในเรื่องรามเกียรติ์ตอนหนุมานทูลเตือน พระรามให้แผลงศรสังหารทศกัณฐ์

“อันคำบุราณกล่าวไว้
คือรูปรสวาจาพาที

อย่าให้หลงกลทั้งสี่
ศุริยวงศ์คนตรีนี้น่าหมั่น

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 3, 2549: 429)

และตอนท้าวทศรถให้จัดหานางพี่เลี้ยงมาดูแลโอรส ซึ่งนางพี่เลี้ยงต้องมีคุณสมบัติปราศจากลักษณะ ทั้ง 6 ประการ ดังกลอนที่ว่า

“จึงจัดนางนมประโลมเลี้ยง
ล้วนลูกศุริยวงศ์พงศ์พันธุ์
คือสูงต่ำดำขาวพืผอม

ทรงโฉมพิศเพียงสาวสวรรค์
กายนั้นเว้นโทษหกประการ
เลือกลักษณะพร้อมน่านมหาน

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 1, 2549: 270)

ในปฐมาภีร์ตอนอธิบาย เรื่องโยคยาตรา คือการรู้จักฤกษ์ยามและการเตรียมความพร้อมก่อนยกทัพ ดังความที่ว่า

อันว่าโยคยาตรานั้น ถ้าแลพระมหากษัตริย์พระองค์ใดจะยาดร่ายกทัพศึกไปไซ้ให้
ชุมนุมโหราจารย์แลราชครูแลสมณพราหมณ์แล้วให้หาฤกษ์อันดี แลให้รู้จักยาฮินนคร แล้ว
บูชาพระเจดีย์แลศรีมหาโพธิ์ แลสมณพราหมณ์ แลกทำพิธีกรรมในเมืองแลนอกเมือง
เลี้ยงดูทาสทาสีไพร่พลทั้งปวง แลให้เผ้าถนนหนทางประดับด้วยราชวัติฉัตรธง ครั้น
แลได้ฤกษ์ไซ้ ให้ประคัมพ้อมกลองเป็นสัญญาณสำคัญไว้แล้ว เสด็จด้วยยาน 4 ประการคือ

ช้าง ม้า รถ แลวณ เป็นพาหนะ แลกางเสวตฉัตรขึ้นไว้ แล้วจึงบำเรอด้วยหม้องแดรสังข์คู่
 วยคนตรี แลฝ่ายทหารทั้งปวงนั้นใส่หมวก แลประดับด้วยหางงูแลขนนกอันมีพรรณ แล
 ถืออาวุธต่างๆ สำหรับณรงคั้น แล้วก็ห้อมล้อมด้วยซ้าย ขวา หน้า หลังตามหมู่ตามกรม
 นั้น จึงพระมหากษัตริย์นั้นพิชฐานหลังน้ำด้วยขันทอง ขอพรแก่เทพดาอันรักษาเสวตร
 ฉัตรนั้นแล้ว จึงดึกลองไซโดยฤกษ์ แลทอดพระเนตรเล็งแลใกล้ไกลโดยทิศทั้งสี่นั้นแล้ว
 จึงควรยาตรา ตกแต่งการดังนี้ ชื่อว่าโยคยาตรา

(ปฐมราชธรรม, 2545: 69)

2.3.2 การพิสูจน์ข้อเท็จจริง เช่น ตอนหนุมานทักท้วงให้พระรามพิสูจน์ความจริง
 ก่อนว่าร่างที่พลอยน้ำมานั้นใช่ร่างของนางสีดาหรือไม่ เพราะอาจเป็นอุบายศึกของทศกัณฐ์ ดังคำ
 ประพันธ์ที่ว่า

ธรรมดาสัตว์สิ้นชีวิ	มิได้เน่าพองอย่าพึงคิด
อันศพนั้นสดไม่มีกลิ่น	จะลอยวารินนั้นเห็นผิด
ทั้งพลับพลาพระองค์ทรงฤทธิ์	สถิตเหนือลงกากรุงไกร
เหตุไฉนจึงรูปศพนี้	จะลอยทวนวารีขึ้นมาได้
ข้าขอเอาขึ้นบนกองไฟ	ชั้นสุตรดูให้เห็นประจักษ์ตา

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 2, 2549: 225)

หรือตอนพิเภกเตือนพระรามให้รู้ว่ามิใช่กล้วยปลอมมาปะปนในกองทัพ โดยให้สังเกตจากลักษณะดังนี้

“ประนมกรแล้วกราบทูลไป	อันเทวิสัยขอสุรา
เงานั้นไม่มีตามตัว	ทั่วไปทุกหมู่ยักษ์
ทั้งมันก็ไม่กระพริบตา	ประหลาดกว่าสัตว์ในชาติ”

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 2, 2549: 200)

2.3.3 การชี้แจงเหตุผล เช่น ในเรื่องลิลิตพระลอตอนที่นายแก้วนายขวัญที่เลี้ยงทูล
 พระลอเมื่อยามออกเดินทางข้อมล้าบากระหระเหินไปยังนอกเมืองเพื่อไปหาพระเพื่อนพระแพง

๑ พระเอยอบน้ำปูน	เอาเย็น
ปลาพอกหมดเหม็นขาม	อยากเลีย
รุกรูรกรำเป็น	ปางเมื่อ แคลนน
อดอยู่เยียวคิ้วเดียว	อยู่ได้จันใด

(ลิลิตพระลอ, 2533: 428)

ในเรื่องไชยเชษฐาตอนพระพี่เลี้ยงของไชยเชษฐาอุชชีแจงเหตุผลแก่ท้าวสิงหลว่า

อันพระไชยเชษฐาสุริยวงศ์	ไซจะไม่เกรงองค์ท้าวชัย
ซึ่งได้เคืองบาทาฟ้าธฤ	โทษผิดครั้งนี้เป็นล้นพ้น
ราหูเข้าเสาร์แทรกชันษา	ประจวบเป็นเวลาอุกศล
พระคลังคลังมั่งคั่งด้วยฤทธิมนต์	จึงวงงหลงกลอีกคนเท็จ
ไม่ช้าพลันครันคิดขึ้นมาได้	ก็โศกาเฟิงใจจะขาดเค็ด
สู้บุกป่าฝ่าดงล่อล่อ	เตรเตร็ดมาตามนางเทวี

(บทละครนอกไชยเชษฐา, 2539: 113)

ในเรื่องราชনীติได้มีการชี้แจงให้เห็นถึงการไม่มีที่ปรึกษาขอมทำให้การปกครองบ้านเมืองมีแต่ความยากลำบาก

พระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใด ไม่มีนักปราชญ์เป็นที่ปรึกษา ไม่ทรงเชื่อคำของบุโรหิต ข้าเฝ้าผู้รักดี และพระสหายร่วมพระทัย ทรงมีแต่ความรู้หลักเลียงไปตามพอพระทัย พระเจ้าอยู่หัวพระองค์นั้นก็เป็ดังคนตาบอดไม่มีคนจูง ไม่นานเท่าไรก็จักถึงความพินาศเพราะศัตรู

(ราชনীติ โสลกที่ 67-71 ใน ราชনীติธรรมনীติปกรณ์, 2533: 7)

2.3.4 การอธิบายถึงคุณและโทษ เช่น อธิบายถึงคุณของความสามัคคีในสามัคคีเภท

คำฉันท์

แม้มากพิงไม้	ผิวใครจะใคร่ลอง
มัดกำกระนั้นปอง	พลหักก็เต็มทน

เหล่าไหนผิไผตรี	สละลิ้น หมู่ตน
กิจไฉจะขวยชวน	บมิพร้อมเพรียงกัน
อย่าปรารถนาหวัง	สุขทั้งเจริญอัน
มวลมาอุบัติบรร-	คู่โจนบได้มี
ปวงทุกข์พิบัติสรร-	พกยันตรายกลี
แม้ปราศนิคมปรี-	ติประสงค์ก็คงสม
ควรชนประชุมเช่น	คณะเป็นสมาคม
สามัคคีปรารม-	ภนิพัทธราพึง
ไปมีก็ให้มี	ผวก์คำนึง
เนื่องเพื่อกุโยจิง	จะประสบสุขาลัย

(สามัคคีเภทคำฉันท์และกวีนิพนธ์ของชิต บุรทัต, 2520: 21)

ในเรื่องราชনীติมีการอธิบายถึงโทษของสุราว่าเป็นบ่อเกิดแห่งความพินาศ ดังตอนที่ว่า

เมื่อนักปราชญ์จะแสดงความจัญไรอย่างใหญ่หลวงอย่างหนึ่ง ท่านชี้ว่าการดื่มสุราเป็น
จัญไรร้ายแรงที่สุด เพราะการดื่มสุราทำลายคน ทำลายทรัพย์ ทำลายปัญญา ทำลาย
ความสามารถ ทำลายมิ่งขวัญ ทำลายลาภยศ ทำลายชื่อเสียง

เพราะดื่มสุราเมามาย ปัญญาย่อมเสื่อม ไม่ชื่อว่ารักษาชีวิต ตลอดเวลาที่เมาเอนเอนจะ
พิจารณาถึงอาหารที่ดีและไม่ดีได้

ดื่มสุราเมามาย เห็นแม่เป็นเมีย เห็นเมียเป็นแม่ เห็นเรือนเป็นเว็จ เป็นต้น เห็นเรื่องเล็กน้อย
เป็นเรื่องใหญ่โต หรือเห็นช้างเท่าหมู

คนดื่มสุราเมามาย เห็นแอ่งน้ำเป็นทะเลหลวง เห็นทะเลหลวงเป็นพื้นดิน กระทั่งพระ
เจ้าอยู่หัวคนก็เมาเขาก็เป็นเสมอเพื่อน

การดื่มสุรานั้น โทษที่เห็นประจักษ์ก็คือ เสียทรัพย์หนึ่ง ก่อวิวาทหนึ่ง เกิดโรคหนึ่ง เสีย
ชื่อเสียงหนึ่ง หมดยางอายุหนึ่ง ทำปัญญาให้เสื่อมหนึ่ง

(ราชনীติ โสลกที่ 67-71 ใน ราชনীติธรรมনীติปกรณ์, 2533: 6)

ในเรื่องราชาธิราชตอนพระยาน้อยหว่านล้อมมะกะนายมาเป็นพวกเพื่อล่อลวงสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

“ถ้าเอ็งตั้งจิตสวามิภักดิ์รับอาสาได้แล้ว เราจะใช้เงินตราหยิบชิงให้แทน ถ้าสำเร็จราชการแล้วเราจะหุบเลี้ยงขุนบำเหน็จให้ถึงขนาด อนึ่งความชอบของเอ็งก็จะปรากฏอยู่ในโลก มีชื่อเสียงไปในราชพงศาวดารสิ้นหมื่นปีเป็นอันมาก”

(ราชาธิราช, 2544: 120)

2.3.5 การแนะนำสั่งสอน ได้แก่ กล่าวสั่งสอนให้ผู้อ่านผู้ฟังเชื่อถือ และประพฤติตามด้วยอุบายต่างๆ เช่น ใน ราชาธิราช ตอนศึกพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง

พระสังฆราชภักยะสะกะโรก็ถวายพระพรว่า ซึ่งมหาบพิตรตรัสว่าราชธรรมมีถึงสิบประการนั้นก็จริง แต่สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้าตรัสสรรเสริญขันติราชธรรมอันเดียวนี้ว่า มีคุณานุภาพนิสงส์ล้ำประเสริฐกว่าราชธรรมทั้งเก้าประการ ซึ่งมหาบพิตรจะมาทรงปฏิบัติตามตบะราชธรรมอันเพียรภาพที่จะยังข้าศึกเสียนนามให้เดือดร้อนราบคาบ จะแผ่ขอบขันทเสมอให้กว้างขวางออกไปนั้น มิได้ประกอบด้วยคุณฝ่ายเดียวดุจขันติราชธรรมยังเจือไปด้วยโทษอยู่ อาตมภาพขอถวายพระสติดักเตือนไว้

(ราชาธิราช, 2544: 215)

ในเรื่องรามเกียรติ์ตอนทศกัณฐ์ปลอมเป็นฤๅษีกาลสิทธิ์มาสั่งสอนพระรามให้ยกทัพกลับไปยังบ้านเมือง ดังกลอนที่ว่า

แจ้งว่าองค์พระทรงธรรม์	ยกพวกพลชั้นช้วนร
จะข้ามไปสงครามในลงกา	เมตตามาห้ามพระทรงสร
อันองค์ท้าวยี่สิบกร	ฤทธิรอนเลิศล้ำแดนไตร
มีทั้งทหารชำนาญยุทธ์	นับด้วยสมุทรรกว่าได้
อันพระองค์จะยกพลไป	ไหนจะครันมืออสุรี
ไซ้ว่าสิ้นนางในโลกา	ผ่านฟ้าจะไรมเหสี
ถึงได้มาก็เป็นราศี	น่าที่ไม่พ้นอัประมาณ

ตั้งดวงแก้วตกลงกลางไฟ
จะตามไปโยให้ป่วยการ

อย่าสำคัญจะไม่ร้าวฉาน
จงเลิกทวยหาญไปพารา

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 2, 2549: 207)

2.4 สาธกโวหาร

สาธกโวหาร โวหารนี้ใช้เมื่อต้องการแสดงข้อความใดๆ ที่เห็นว่ายาก จึงยกตัวอย่างมาเปรียบเทียบกับให้เข้าใจ สาธกโวหารที่จะยกมาอ้างเพื่อสนับสนุนเรื่องราวที่กล่าวถึงนั้นจะต้องมีลักษณะที่เข้าใจง่าย น่าเชื่อถือ หรือเป็นเรื่องที่พิสูจน์ให้เห็นจริงได้ สามารถจำแนกได้ดังนี้

2.4.1 ประวัติศาสตร์ กล่าวคือเมื่อต้องการจะแนะนำให้ผู้อ่านประพจน์อย่างใดก็ยกประวัติศาสตร์ตอนที่มีผู้ประพจน์ลักษณะนั้นๆ และได้รับผลกระทบอย่างไรมาแสดงให้ประจักษ์ตัวอย่าง เช่น ในลิลิตตะเลงพ่าย สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส พระนิพนธ์ในลิลิตตะเลงพ่ายทรงดำเนินเรื่องว่า

ว่ากรุงศรีอยุธยา นครอินทรีปรีดิ์ ภูริรัฐประเทศ กัมพูชเพชพิสัย ฝูผู้ใดเถลิงถวัลย์
มักโมหันธ์เห็นผิด ริทุจริตเรื่องพาล โดยสันดานแต่ประถม ครั้งบรมราชย์อัยกา ผ่าน
พุทธาถวัลย์รัช ฝายกรุงกษัตริย์กัมพูช ก่อประทุษหักหาญ ราษฎรหวัวเมืองเนื่อง
เบื่องนรพพิศไปถิ่น จึงพระปิ่นปลูฟิ ยাত্রโยธิไปยุทท์ เหยียบกัมพูชประเทศ ถึงปราช
ยศแล้วเสร็จ ฝายนักเสด็จผ่านเผ้า เจ้าละแวกถวายนบุตร ธกีย่ายุทท์คั่นกรุง ผดุงสอง
ยอดเยวชศ เป็นเอารสบุญธรรม ครั้นสวรรคคาลัยไซริ้ พระมหินทรได้สมบัติ เสีย
เสวตฉัตรหงสา ศรีอยุธยาพินาศ จึงบรมราชปิตุรงค์ ทรงสืบสวดยศวรรยศ ฝาย
ประเทศกรุงรัฐ พูนพิบัติปีทา นักพระสถตามารบ โรมพิภพชิงฉัตร ตัดเกล้าเจ้า
ธรณินทร์ ได้แผ่นดินขอมเขต ฮึกเหิมเหตอหังการ ยกพยุหาญมาเยือน เตือนเรารบ
ถึงถิ่น จึงพระปิ่นบิตุราช ยাত্রแสนยาออกยุทท์ เจ้ากัมพูชพักพล ตำบลวัดสามพิหาร
พลเรารายขอมแขก แดกตายนากพสุธา เสียพระจัมปาเอารส ขาดคอกคชคั่นเมือง
ทวยหาญเปลื้องไปหลาน คอยข่าวทราบศึกมอญ ดินนครคราใด พลอยชิงชัยแทรกซ้ำ
คำเป็นศึกสองหน้า กวาดเอาข้าขอบขัณฑ์ป็นไปสู่ถิ่นตน

(ลิลิตตะเลงพ่าย, 2539: 116-117)

2.4.2 เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นเรื่องหรือเหตุการณ์ที่รู้กันดีอยู่แล้ว เช่น เหตุการณ์เมื่อครั้งปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ซึ่งถือเป็นเหตุการณ์ร่วมสมัยของกวีในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นที่ทราบกันดีว่าเมื่อคราวเสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐินที่วัดพระเชตุพนฯ พระองค์ทอดพระเนตรเห็นพระอารามทรุดโทรม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ กวีได้นำเหตุการณ์ตอนนี้มาเป็นเนื้อหาในการดำเนินเรื่อง โดยเริ่มต้นด้วยการสรรเสริญพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าทรงทะนุบำรุงแผ่นดินให้ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุข ประกอบด้วยทศพิธราชธรรม จักรพรรดิวัตร และราชสังกตวัตถุ จากนั้นจึงกล่าวถึงเหตุการณ์เมื่อครั้ง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐิน ดังโคลงที่ว่า

เสร็จทานกรานกราบเกล้า	กลานิวัตร การนา
ทอดทฤศนบริเวณวง	วัดสร้าง
องค์ไอยกาศัตริย์	เสร็จสฤษฏี แรกฤา
สามสิบเอ็ดอ้างแล้ว	ล่วงปีฯ
ชำรุดทรุดอิฐทั้ง	ทั่วภยฐ กระจ่างเสย
ยับยลคิโตรม	ทรวาด้าน
หฤทัยทรงประสาท	โสมนัส ไสร์นา
กอบปรศรททาเกล้าสร้าน	สบสกันธฯ

(โคลงฉันท์ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน, 2533: 9-10)

2.4.3 นิทานอุทาหรณ์ โดยเลือกมาให้เหมาะกับตอนที่อธิบาย เช่นในเรื่องปุมราชธรรม เมื่อกล่าวถึงความฉลาดในการหยั่งรู้กลอุบายของผู้อื่น กวีได้ยกนิทานอุทาหรณ์ 3 เรื่องมาเปรียบเทียบ ได้แก่ เรื่องกระต่ายหลอกราชสีห์ให้โคคบ่อตาย เรื่องมโหสถบัณฑิต และเรื่องพระเจ้ากรุงสะเทิมกับพระเจ้ากรุงพุกาม เพื่อสั่งสอนเรื่องการหยั่งรู้ในกลอุบายต่างๆ

2.5 อุปมาโวหาร

อุปมาโวหารหมายถึงโวหารเปรียบเทียบใช้คู่กับอุปไมย ซึ่งแปลว่าข้อความที่ต้องมีข้อเปรียบเทียบ ผู้เขียนใช้อุปมาโวหารเพื่อต้องการสั่งสอนหรืออธิบาย เพราะเนื้อหาของราชธรรมว่า

ด้วยเรื่องที่เป็นนามธรรมซึ่งอาจยากต่อการทำความเข้าใจ หรือใช้อุปมาโวหารเพื่อต้องการให้เห็นภาพชัดเจน

อุปมาโวหารชนิดเปรียบเทียบโดยใช้ภาพพจน์ ซึ่งมีหลายชนิดด้วยกันเช่น อุปมา (simile) เป็นการเปรียบเทียบความเหมือนกันของสองสิ่งโดยมักใช้คำ กล เถก ดัง ดู เทียบ เทียม ประดุจ ประหนึ่ง ปาน เปรียบ เพียง ฯลฯ เช่น

“เงินทองพระคลังพระมหากษัตริย์นั้นดูน้ำทะเลให้ท่านแกล่นิพกประดุจหนึ่งฝนตกให้แผ่นดินและต้นไม้เย็น ครั้นขึ้นแล้วแล้วน้ำฝนก็ซาบไปท้องทะเลดังเก่า และน้ำฝนนั้นจะได้ค้างอยู่กับต้นไม้หาไม่ได้ อันทะเลนั้นบ่หอนจะแห้ง”

(นิทานอิหร่านราชธรรม, 2504: 41)

“อันว่าปัญญานั้นเหตุบริบาลรักษาสติไว้ ประดุจคังเทียนแลชวาลาทิพย์อันส่องในที่อนธการ แลส่องจิตวิญญาณแห่งสัตว์ทั้งปวงให้มีความคิด”

(ปฐมราชธรรม, 2545: 82)

“หนุมานเหมือนหนึ่งขุนพลแก้ว หาไม่ได้แล้วทั้งไตรจักร
เป็นคู่มาล้างเหล่ายักษ์ ปรปักษ์พ่ายแพ้ฤทธา”

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 3, 2549: 408)

อุปลักษณ์ (metaphor) เป็นการกล่าวเปรียบซึ่งต่างจากภาพพจน์ชนิดอุปมาคือนำลักษณะเด่นของสิ่งที่ต้องการเปรียบมากล่าวเป็นนัยให้เข้าใจ มักมีคำว่า เป็น คือ หรือ เท่า ฯลฯ เช่น พระลอรู้ว่าการเดินทางไปหาพระเพื่อนพระแพงเต็มไปด้วยอันตรายและคงไม่มีโอกาสได้กลับมาพบพระนางบุญเหลือ

“ท้าว ธ เป็นทุกข์เท่าฟ้า คิดยังหน้ายังหลัง ระวังองค์บพิตร ปิดบให้คนเห็น เป็นทุกข์
ดุจเริงรำ แสร้งทำขึ้นเขย่ม่าน”

(ลิลิตพระลอ ใน วรรณกรรมอยุธยา เล่ม 1, 2533: 438)

ในขวนพ่ายตอนพระเจ้าติโลกราชเสียพระจรีจะประหารชีวิตหมื่นดั่งนครเจ้าเมืองเชียงขึ้น

๑ มีรายทุกช่องชี้	สารสุด เมื่อใด
มิ่งคือวัลเฟือแฝง	มิ่งไม้
เคยกุมพิรุขมิ่ง	หลายเทื่อ
เหลือที่อดไว้แท้	จึงทำฯ

(ขวนพ่ายโคลงฉันท์ ใน วรรณกรรมอยุธยา เล่ม 1, 2533: 355)

ภาพพจน์ชนิดบุคคลวัต (personification) เป็นการเปรียบโดยให้สิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ทำพฤติกรรมหรือกิริยาเลียนแบบมนุษย์ เช่น ฉันทอัยภูพานร กวีได้สร้างตัวละครเอกของเรื่องคือพระทพพรราชให้เป็นกษัตริย์ที่โง่เขลา ไม่มีความรู้ความสามารถในการปกครองประเทศจนถูกขับออกจากเมือง เทวดาทั้ง 8 องค์จึงแปลงเป็นวานร 8 ตัวมาสั่งสอนจนมีความรู้ความสามารถกลับไปครองเมืองได้ เช่นเดียวกับเรื่องพระโพธิสัตว์โกสามกนิ พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นกษัตริย์ครองเมืองโกสามกนิโง่เขลา ไม่มีความรู้ความสามารถในการปกครองประเทศ จึงถูกอำมาตย์ข้าราชการเนรเทศออกจากเมืองมาให้อยู่ในป่า เทวดาทั้ง 8 องค์จึงแปลงเป็นวานร 8 ตัวมาสั่งสอนโดยแบ่งเป็นวานรประจำทิศทั้ง 8 ทิศ ดังวานรตัวที่ 6 ทำกิริยาสั่งสอนหลักการปกครองบ้านเมืองแก่กษัตริย์

วานรหนึ่งไข	วโรศพนอัน
บรรยายธิบายธรรม	นัยฐสารคาถา
ถวายเป็นสมเด็จเ	ชมกุฎิโลกา
โลเกษราชา	ทพพรราชภูธร
ว่ากรุงพิภพไค	แลมนตริกระลำกร
ปีทานรากร	นรราชภูร์จุกเฉา
คั่งงฤแลพระบาท	ภูมิศราชราชา
เว้นจากนราณา	นรโลกยกกล่าวฉิน

(ฉันทอัยภูพานร: 629-930)

“ยังมีกษัตริย์องค์หนึ่งใช้วิพาร์ให้ถือเทียน เสนาบดีผู้มีปัญญาทูลทัดทานว่า วิพาร์นี้เกลือก
มีเสียจริตแห่งวิพาร์”

(ปุมราชธรรม, 2545: 29)

ภาพพจน์ชนิดสัญลักษณ์ (symbol) หมายถึง การเปรียบโดยใช้สิ่งหนึ่งแทนอีกสิ่งหนึ่ง อาจ
เป็นคำหรือข้อความหรือบุคคล ตัวอย่าง เช่น

“พระเจ้าวิพาทะก็ทรงพระวิตกว่า ไม้ขมมาปนด้วยไม้หวานๆ ก็พลอยขม ประดุจมาณพคน
ดีไปคบคนชั่วก็พาชั่วไป แต่นั่นก็ละม้ายจริยะทูลเสีย”

(นิทานอิหฺร่านราชธรรม, 2504: 79)

ไม้ขม - คนชั่ว

ไม้หวาน - คนดี

นอกจากนี้ยังพบการใช้สัญลักษณ์อยู่ในลักษณะของความฝัน เช่นความในเรื่องราวเกียรติ
ตอนทศกัณฐ์ฝันร้ายแล้วให้พิเภกทำนายความฝัน

“อันฝันซึ่งว่า <u>กะลา</u>	ได้แก่ลงกากรุงไกร
<u>เชื้อไส้</u> นั้นได้แก่ <u>พระองค์</u>	น้ำมันคือพระวงศ์น้อยใหญ่
<u>เพลิงพลุ่ง</u> รุ่งโรจน์ลามไป	ได้แก่นางนางสีดา
<u>อันหญิงซึ่ง</u> วิ่งมา <u>จุดไฟ</u>	ได้แก่นางสำนักรา
<u>แรงเผือก</u> ซึ่ง <u>โอบ</u> บินมา	คือว่าพระรามจักรี
<u>แรงดำ</u> นั้นคือ <u>พระองค์</u>	ผู้วงศ์พรหมเมศเรืองศรี
จะได้ <u>ณ</u> รงค์ <u>ราวี</u>	ด้วยสามีสีดานงลักษณ์
ฝันนี้มี <u>ได้</u> สถาวร	จะร้อนทั่วลงกาอาณาจักร”

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 2: 181)

กะละคือเมืองลงกา, เชื้อไส้คือทศกัณฐ์, น้ำมันคือเชื้อพระวงศ์, หญิงที่วิ่งมาจุดไฟคือนางสำนักรา,
แรงดำคือทศกัณฐ์ และแรงขาวคือพระราม

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 2: 180-181)

ในเรื่องลิลิตพระลอตอนกล่าวถึงความฝันของพระลอ ซึ่งทำนายได้ว่าพระองค์จะได้พระเพื่อนพระ
แพงมาแนบข้าง

๑ หัตถ์ขว้าฝันกลิ่นดอก	โกมล
กรกอดดอกจงกล	ฝ้ายซ้าย
ตะเพียนห้วนไหวชล	ชมช่อนไสนา
ลึงโลกพรวนทองห้วย	หว่างสร้อยสระศรีฯ

(ลิลิตพระลอ ใน วรรณกรรมอยุธยา เล่ม 1, 2533: 446)

อติพจน์ (hyperbole) คือ การกล่าวเกินจริง เพื่อเน้นความรู้สึกให้ชัดเจนยิ่งขึ้น เช่นตอน
ขอพระเกียรติพระบรมไตรโลกนาถว่าราวกับเทพทั้ง 11 องค์มารวมกันเป็นพระองค์

๑ พรหมพิณบุรเมศรเจ้า จอมเมรุ มาศแฮ	
ย้าเมศมารุตอร	อาศนม้า
พรุณคณิกุเพนทรา	สุรเสพย
เรื่องรวิวรจ้า	แจ่มจันทร์

(ยวนพ่ายโคลงฉันท์ ใน วรรณกรรมอยุธยา เล่ม 1, 2533: 331)

จากการศึกษาราชธรรมในวรรณกรรมที่สัมพันธ์กับกษัตริย์ทำให้เห็นภาพว่าวรรณกรรม
เหล่านี้เป็นช่องทางหนึ่งที่ทำให้เกิดการผสมผสานหลักธรรมเข้ากับหลักในการปกครองบ้านเมือง
โดยมีสาระคำสอนเกี่ยวกับ “ธรรม” หรือ “ราชธรรม” ซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ด้าน

1. ราชธรรมในด้านความรู้ คือ วิชาความรู้ในศาสตร์ต่างๆ ที่เป็นพื้นฐานสำหรับการ
ปกครองและอุบายอันเป็นความรู้ที่ขึ้นอยู่กับบริบทและสถานการณ์

2. ราชธรรมที่เป็นแนวทางการประพฤติ หมายถึงพระราชจริยวัตรต่างๆ อันจะส่งเสริมให้
กษัตริย์มีบุคลิกภาพที่สง่างามซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงค่านิยมและอุดมคติที่คาดหวังให้ผู้ปกครองพึงมี
ราชจริยวัตรที่เหมาะสม

3. ราชธรรมที่เป็นหลักธรรมะ ที่ใช้สำหรับเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต และการปกครองบ้านเมือง

ความรู้ทั้ง 3 ด้านดังกล่าวนี้ล้วนอยู่ภายใต้กรอบของคุณธรรม ซึ่งจะเป็นสิ่งที่ควบคุมให้ กษัตริย์ปฏิบัติพระราชกิจ ปกครองบ้านเมืองไปในแนวทางที่ถูกที่ควร การนำความคิดเกี่ยวกับ “ธรรม” หรือ “ราชธรรม” เหล่านี้มาเป็นเนื้อหาในวรรณกรรมพบว่าไม่ได้จำกัดอยู่แต่เพียง วรรณกรรมคำสอนสำหรับกษัตริย์โดยตรงเท่านั้น หากแต่ยังปรากฏแทรกอยู่ในวรรณกรรมประเภทต่างๆ ที่มีเนื้อหาสัมพันธ์กับกษัตริย์ อันได้แก่ วรรณกรรมขอพระเกียรติ วรรณกรรมศาสนา วรรณกรรมตำรา หรือแม้แต่วรรณกรรมประเภทนิทานนิยาย

การนำราชธรรมมาเป็นเนื้อหาหรือองค์ประกอบหนึ่งในงานวรรณกรรมย่อมส่งอิทธิพลต่อการประพฤติปฏิบัติตนของคนในสังคม โดยเฉพาะกษัตริย์หรือชนชั้นปกครอง เนื่องจากเป็นสถาบันที่เป็นศูนย์กลางในการปกครองของประเทศ เป็นศูนย์รวมจิตใจและความจงรักภักดีของราษฎร กวีต้องการเน้นให้เห็นว่า กษัตริย์มีพระปรีชาสามารถ และมีพระคุณสมบัติเพียบพร้อม อันเป็นส่วนประกอบสำคัญที่ทำให้ทรงสามารถปกครองบ้านเมืองควบคู่กับหลักราชธรรมให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองและประชาชนให้อยู่เย็นเป็นสุข สิ่งที่น่าสนใจเป็นเกณฑ์ในการตัดสินว่าผู้ใดจะเป็น กษัตริย์สมบูรณ์แบบนั้นก็มาจากหลักราชธรรมซึ่งเป็นศาสตร์ที่พระองค์จะต้องทรงศึกษาเพื่อใช้เป็นแนวทางในการบริหารบ้านเมือง ซึ่งตำราที่ใช้ศึกษาเหล่านี้ส่วนหนึ่งถูกถ่ายทอดมาในรูปแบบของ วรรณกรรมประเภทต่างๆ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ซึ่งวรรณกรรมแต่ละประเภทต่างล้วนมีกลวิธีการนำเสนอราชธรรมที่แตกต่างกันออกไปตามประเภทของวรรณกรรมนั้นๆ ซึ่งแต่ละกลวิธีก็ล้วน น่าสนใจและสอดคล้องกับลักษณะของวรรณกรรม วรรณกรรมเหล่านี้จึงเข้ามามีบทบาทสำคัญ เพราะใช้ในการศึกษาศาสตร์และศิลป์ในการบริหารบ้านเมืองได้เป็นอย่างดี

บทที่ 5

คุณค่าและความสำคัญของราชธรรมในวรรณกรรมที่สัมพันธ์กับกษัตริย์

คุณค่าด้านบทบาทหน้าที่ของราชธรรมในวรรณกรรมที่สัมพันธ์กับกษัตริย์

ความเชื่อที่สำคัญของคนไทยคือเชื่อว่ากษัตริย์เป็นผู้เปี่ยมไปด้วยพระบารมีที่ทรงบำเพ็ญเพียรประกอบความดีอันยิ่งยวดเหนือผู้อื่น และผลแห่งกุศลอันยิ่งใหญ่จึงส่งผลให้กษัตริย์ทรงมีสถานะที่เหนือกว่าผู้อื่น เมื่อทรงดำรงสถานะเป็นประมุข เป็นผู้นำของแว่นแคว้นแล้ว พระองค์ก็ย่อมมีพระราชปณิธานที่จะประกอบคุณงามความดีด้วยการบำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่เหล่าราษฎรที่อยู่ภายใต้พระบรมโพธิสมภาร

ราชธรรมที่อยู่ในวรรณกรรมที่สัมพันธ์กับกษัตริย์นั้นมีคุณค่ายิ่ง นอกจากกษัตริย์พึงประพฤติตามแล้ว บุคคลในสถานภาพอื่นๆ โดยเฉพาะบุคคลที่มีบทบาทในด้านการปกครองก็สมควรนำราชธรรมไปใช้ในการดำเนินชีวิต ดังปรากฏหลักฐานใน **ปุมราชธรรม** ในคำสอนโยคพยติ ว่าด้วยเรื่องความฉลาดของผู้เป็นใหญ่ แสดงให้เห็นการนำราชธรรมไปปฏิบัติมิได้ก่อนประโยชน์แต่เฉพาะกษัตริย์เท่านั้น แม้บุคคลธรรมดาหากนำไปประพฤติปฏิบัติก็จะได้รับประโยชน์เช่นกัน

พระมหากษัตริย์พระองค์ใด แลมิได้ประพฤติตามในโยคทั้งสี่นี้¹ ไซ้ ราชสมบัตินั้นคือว่าอยู่ในเงื้อมมือศัตรู ครั้นลุในอำนาจศัตรูแล้วไซ้ อาณาประชาราษฎรทั้งปวงก็จะได้รับความทุกข์ก็จะถอยเกลียดยศแลชนมายุศม์แห่งพระมหากษัตริย์นั้นหามิได้ แลโยคทั้งสี่นี้ จะได้จำเพาะแต่พระมหากษัตริย์นั้นหามิได้ แลย่อมมีแก่นธาตุทั้งปวงนั้น ถ้าแลมิได้ประพฤติดังนี้ไซ้จักถอยประโยชน์แลชนมายุศม์ เหตุนี้จึงชื่อว่าโยคพยติแล

(ปุมราชธรรม, 2545: 69)

---

¹ โยคทั้ง 4 ได้แก่ โยคศรี การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา โยคพล การรู้จักผูกใจไพร่พล โยคเสนาวงศ์ การเตรียมกำลังรบให้พร้อมสรรพอยู่เสมอ โยคยาตรา การรู้จักฤกษ์ยาม

1. ด้านการเมืองการปกครอง

ราชธรรมถือเป็นเครื่องมือในการปกครองบ้านเมือง โดยผู้ปกครองจะใช้พระธรรมควบคุมและควบคุมอำนาจ ผู้ที่จะทำหน้าที่เป็นผู้นำจะต้องเรียนรู้วิชาการต่างๆ และยึดมั่นในคุณธรรม รู้จักนำเอาคำสอนในศาสนามาเป็นปรัชญาการปกครอง โดยถือความมั่นคงของชาติบ้านเมือง ความอยู่ดีมีสุขของราษฎร มากกว่าความสุขสบายหรือทรัพย์สินส่วนตน

นอกจากนี้ราชธรรมยังสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันศาสนากับสถาบันกษัตริย์ หรือความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับวัง การศึกษาวิเคราะห์เรื่องราชธรรมทำให้เห็นถึงลักษณะทางการเมืองของไทยในอดีตที่มีกษัตริย์เป็นประมุขสูงสุด ทรงรอบรู้แจ้งทั้งเรื่องราวฝ่ายอาณาจักรและฝ่ายศาสนจักร ดังที่ ชาญณรงค์ บุญหนุน (2546: 7) ได้อธิบายเรื่องความเชื่อทางศาสนาว่า “ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินมีความเชื่อเรื่อง “ปัญจอัครธาน” ที่เชื่อว่าความเสื่อมถอยของบ้านเมืองเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความเสื่อมถอยของผู้ปกครอง ผู้ปกครองจึงมีหน้าที่สำคัญในการทำให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง เพื่อเป็นการแสดงบารมีให้ประจักษ์แก่อาณาประชาราษฎร์ว่าตนสมควรจะเป็นผู้ปกครองในฐานะกษัตริย์ผู้ทรงธรรมหรือไม่ หากปล่อยให้เกิดความเสื่อมขึ้นในสังคม ผู้ปกครองจะต้องเป็นผู้รับผิดชอบ

ความรับผิดชอบที่มีต่อบ้านเมืองของกษัตริย์มีปรากฏหลักฐานให้เห็นอยู่ในวรรณกรรมที่สัมพันธ์กับกษัตริย์ในลักษณะการออกจากเมือง หรือการพ้นจากความเป็นกษัตริย์ ดังนั้นกษัตริย์ทรงธรรมเพื่อป้องกันความเสื่อมถอยของบ้านเมือง

การขับกษัตริย์ออกจากเมือง หรือการพ้นจากความเป็นกษัตริย์พบในวรรณกรรมคำสอน กษัตริย์เรื่อง ปฐมราชธรรม, นิทานอิหร่านราชธรรม, สามัคคีเภทคำฉันท์, ฉันทอภัยพานร, พระโศภิตวัฏโกสามกษัตริย์, ราโชวาทชาดก ส่วนในร่ายยาวมหาเวสสันดร และโคลงทศรถสอนพระราม มีลักษณะที่ต่างออกไปเพราะการออกจากเมืองกล่าวคือ พระรามออกจากเมืองเพื่อการดำรงรักษาความสัตย์ของท้าวทศรถ วรรณกรรมคำร่ายพบในเรื่องกาพย์พระไชยสุริยา และวรรณกรรมนิทานนิยายพบในบทละครเรื่องรามเกียรติ์, ราชาริราช, บทละครเรื่องไชยเชษฐา

1.1 ใช้เป็นแนวทางในการปกครองประเทศ

การนำราชธรรมมาใช้เป็นแนวทางในการบริหารประเทศมีหลักฐานปรากฏชัดเจนเมื่อตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ในครั้งนั้นยังมิมีปัญหาเรื่องเสถียรภาพทางการเมือง นอกจากจะแก้ปัญหาด้วยวิธีการอื่นๆ แล้ว ชนชั้นนำจำเป็นต้องแสวงหาหลักหรือแนวทางในการจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคมและช่วยให้ควบคุมสังคมได้ดีขึ้น

ในสมัยรัชกาลที่ 1 แนวความคิดเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตของคนกลุ่มต่างๆ ยังคงผูกพันกับคำสอนทางศาสนาอย่างมาก เมื่อชนชั้นนำจะสถาปนาความคิดหรืออุดมการณ์ทางการเมืองจึงได้เลือกสรรความคิดมาจากศาสนา ในระยะแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์นี้มีสภาพการณ์ทางการเมืองบางประการที่ทำให้ชนชั้นนำเน้นและให้ความสำคัญแก่พุทธศาสนาเป็นพิเศษ สภาพการณ์ทางการเมืองดังกล่าวได้แก้ปัญหาการสร้าง ความชอบธรรมทางการเมืองแก่ระบบการเมืองที่ได้รับการสถาปนาขึ้นใหม่และแก่ผู้ปกครองกลุ่มใหม่

แนวความคิดทางการเมืองการปกครองที่นำเอาหลักธรรมทางศาสนามาผนวกกับคติความเชื่อของชาวพุทธ เป็นสิ่งที่กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์กับพระพุทธรูปศาสนา อันจะส่งผลสำคัญให้กษัตริย์ต้องทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจ ด้านการพระศาสนา ดูแลทุกข์สุขของเหล่าราษฎร รวมทั้งยังจะต้องปกป้องดินแดน และบริหารประเทศด้วยคุณธรรมจริยธรรม เพราะความเจริญรุ่งเรืองและความเสื่อมถอยของบ้านเมืองตั้งอยู่บนพื้นฐานของการตั้งมั่นอยู่ในธรรมของผู้ปกครอง สาเหตุแห่งความล่มสลายของบ้านเมืองนั้นเป็นผลมาจากความรู้คุณธรรม คุณธรรมของผู้ปกครองจึงเป็นสิ่งที่สำคัญ

จากการศึกษาราชธรรมผ่านวรรณกรรมประเภทต่างๆ ทำให้เห็นถึงพระราชกรณียกิจสำคัญ ของกษัตริย์ คือการบำรุงพระพุทธรูปศาสนา การดูแลประชาชนให้อยู่ในศีลธรรมมีความสุขร่มเย็น ไม่ให้ดำเนินสู่ทางไปแห่งความเสื่อม ซึ่งหากจะเปรียบแล้วก็ทรงทำหน้าที่เสมอพระโพธิสัตว์หรือพระพุทธเจ้าที่ชักนำเหล่าสรรพสัตว์ทั้งหลายให้ข้ามพ้นห้วงแห่งวัฏสงสาร ซึ่งหน้าที่เหล่านี้คนธรรมดาสามัญทั่วไปย่อมมีอาจจะกระทำได้ แต่จะต้องเป็นผู้ที่ได้สั่งสมบุญญาบารมี ผู้วิจัยพบว่า วรรณกรรมที่มีลักษณะดังกล่าวข้างต้นมักปรากฏอยู่ในช่วงของการเปลี่ยนผ่านฐานอำนาจ เช่นในสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ และสมัยรัชกาลที่ 3 มีความเป็นไปได้ว่าชนชั้นนำใช้หลักราชธรรมเหล่านี้มาเป็นแนวทางในการปกครองบริหารประเทศ เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงให้แก่

สถาบันกษัตริย์ ในขณะที่เดียวกันก็สร้างความเชื่อมั่นให้แก่ประชาชนว่าจะสามารถปกป้องประชาชน และบริหารบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองได้

แนวความเชื่อเหล่านี้ได้ถูกหล่อหลอมเข้ากับการปกครอง ดังที่ สายชล สัตยานุรักษ์ (2546: 140) อธิบายถึงสภาพทางการเมืองที่มีผลต่อการกำหนดความคิดทางการเมืองเพื่อเป็นอุดมการณ์ของรัฐในช่วงสมัยรัชกาลที่ 1 ว่า ชนชั้นนำเป็นคนกลุ่มใหม่และมีลักษณะต่างจากชนชั้นนำในสมัยปลายอยุธยา ทั้งยังได้อำนาจมาภายหลัง “การจลาจล” และการสำเร็จโทษพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อนอีกด้วย ฉะนั้นการสร้างภาพความชอบธรรมแก่ระบบการเมืองที่ได้รับการสถาปนาขึ้นใหม่แก่ผู้ปกครองจึงเป็นปัญหาที่สำคัญเป็นพิเศษ ชนชั้นนำจำป็นจะต้องให้คำอธิบายแก่การสลายตัวของรัฐและการสูญเสียสิทธิธรรมของผู้ปกครองเดิมพร้อมๆ กันไปกับการสร้างความชอบธรรมแก่รัฐและผู้ปกครองใหม่ เนื่องจากคนส่วนใหญ่ในสังคมนับถือพระพุทธศาสนา ทำให้เข้าใจว่าการเลือกสรรเอามาตรฐานทางศีลธรรมและราชธรรมของพุทธศาสนามาสร้างความชอบธรรมแก่ระบบการเมืองที่มีศูนย์กลางอยู่ ณ กรุงรัตนโกสินทร์ จะให้ผลดีที่สุดก็คือการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ให้เป็นศูนย์กลางของโลกพระพุทธศาสนา และแสดงออกให้เป็นที่ปรากฏว่าพระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ดีตามคติพุทธ

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชมีพระราชปณิธานอันแรงกล้าที่จะบำรุงบ้านเมืองให้คึกคักเช่นสมัยกรุงศรีอยุธยาสืบต่อจากสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ประกอบกับทรงพระปรีชาสามารถทั้งในด้านการปกครองและการกวี จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เหล่ากวีซึ่งส่วนมากมีชีวิตสืบทอดมาแต่สมัยปลายกรุงศรีอยุธยาช่วยกันแต่งซ่อมวรรณคดีขึ้นใหม่ และแต่งซ่อม ชำระทั้งคดีโลกและคดีธรรม พระองค์มีพระบรมราโชบายที่นำวรรณคดีมาใช้ในการพัฒนาประเทศ ทรงยกย่องวรรณคดีและใช้วรรณคดีเสริมสร้างสติปัญญาปลูกฝังจริยธรรม ตลอดจนบำรุงขวัญ ความกล้าหาญ และสร้างความบันเทิงแก่ราษฎร ดังที่ปรากฏหลักฐานจากวรรณคดี เรื่อง ราชาราช งามเกียรติ นิทานอิหร่านราชธรรม ดำราพิไชยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1 ไตรภูมิโลกวินิจลย์ สามก๊ก ถ้าพิจารณาวรรณกรรมที่ทรงฟื้นฟู ก็จะเห็นว่าล้วนแล้วแต่มีการบรรจุเนื้อหาเกี่ยวกับราชธรรมแทรกไว้เป็นจำนวนมาก ไม่เว้นแม้แต่วรรณกรรมนิทานนิยาย

ถึงแม้รูปแบบของระบอบการบริหารบ้านเมืองจะเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย แต่ในสังคมก็ยังต้องการผู้นำหรือผู้บริหารที่ช่วยนำคนในสังคมให้สามารถอยู่ได้อย่างร่มเย็นเป็นสุข ผู้นำใน

ที่นี้หมายรวมถึงผู้นำขององค์กร หรือชุมชน หากผู้นำประเทศนำราชธรรมมาใช้เป็นแนวทางในการบริหารย่อมยังประโยชน์ให้แก่ชนในสังคมนั้นๆ

คุณค่าด้านการดำเนินชีวิต

1. ชีวิตประจำวัน

ราชธรรมถือเป็นหลักธรรมสำคัญที่ใช้สำหรับปกครองบ้านเมือง แต่หากลองพิจารณาถึงเนื้อหาของราชธรรมแล้วจะพบว่ามียุ่จำนวนไม่น้อยที่สอนเรื่องการดำเนินชีวิตส่วนตัว โดยเฉพาะการสอนให้รู้จักระเบียบวินัยและบุคลิกภาพอันเป็นพื้นฐานสำคัญในการปกครองตนเอง กล่าวคือการรู้จักระเบียบ วินัย นั้นมีตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนในเรื่อง ราชনীติซึ่งมีเนื้อหากล่าวถึงสิ่งที่กษัตริย์พึงหลีกเลี่ยง เพราะล้วนแต่เป็นต้นเหตุแห่งความเสื่อม ได้แก่ การกล่าวคำหยาบคาย การลงอาชญารุนแรงเกินเหตุ เช่น ในเรื่องราชาธิราชตอนกลางถูกพระราชาอาญาประหารชีวิต เพราะวันหนึ่งนางมั่งคละเทวีเอากรรไกรคืบหมากจะถวายพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง แต่คืบถูกนิ้วมือตัวเอง จึงตกใจจึงพล่อร์้องว่า "กลางกายเอ๋ย ช่วยด้วย" เพียงแค่นั้น กลางกายถูกประหารโดยหาความผิดมิได้ ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากเหตุการณ์ครั้งทัพพม่าแตกพ่าย นางมั่งคละเทวีพลัดกับกองทัพหลวง นางจึงจำเป็นต้องรอนแรมอยู่กับกลางกายในป่าหลายวัน พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องมีความแคลงพระทัยอยู่แล้ว จึงกริ้วลงพระราชาอาญารุนแรงต่างๆ ที่กลางกายไม่ผิด

ในขวนพ่ายโคลงฉัน พระเจ้าติโลกราชพิจารณาลงโทษหมิ่นดั่งโดยมิได้ไต่สวนให้รอบคอบ เพราะหลงเชื่อคำยุแหยงของเจ้าเมืองอื่น

๑ กรุงลาวกรยงโกรธฟุ้ง ไฟลาม ลู่แฮ

คุกคำรามลงมา

รเร้ง

ความเมิงบักถาม

เลอย กุมนา

พอแต่กำมือเท้ง

แท่นแคลนฯ

(ขวนพ่ายโคลงฉัน ใน วรรณกรรมอยุธยา เล่ม 1, 2533: 355)

นอกจากนี้มูลเหตุใดที่จะนำไปสู่ความเสื่อมกษัตริย์พึงละเว้น และถือเป็นข้อปฏิบัติพื้นฐาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการดื่มสุราราชনীติจะให้ความสำคัญมากเป็นพิเศษ เพราะถือว่าสุราเป็นเหตุของ

ความพินาศ เมื่อขาดสติในการครองตนแล้ว ย่อมเป็นหนทางไปสู่อบายมุขต่างๆ ทำให้เสียทรัพย์ ก่อ
วิเวก เกิดโรค เสื่อมเสียชื่อเสียง ไม่มีความละเอียด และทำให้ปัญญาเสื่อม และหากร้ายแรงก็นำไปสู่
การสูญเสียชีวิต ดังมีตัวอย่างปรากฏให้เห็นในเรื่องราชาธิราชซึ่งใช้วิธีสุราผสมยาพิษใน
สุราเพื่อสังหารศัตรู

พระเจ้าฟ้ารั่วฯ กิติ์พระทัยนัก จึงให้แต่งเครื่องเสวยและโภชนาหารและสุราสำหรับที่จะ
เลี้ยงเสนาไพร่พลทั้งปวง ประกอบด้วยยาพิษทั้งนั้น อีกทั้งเครื่องราชบรรณาการออกไป
ถวายพระเจ้ากัมละธานีฯ และทหารทั้งปวงก็เชื่อมิได้มีความสงสัย มีความยินดีนัก ชวนกัน
บริโภคโภชนาหารอันประกอบไปด้วยยาพิษ ถึงแก่ความตายเป็นอันมาก

(ราชาธิราช, 2544: 17)

นอกจากนี้ยังหมายรวมถึงความลุ่มหลงในความรัก ปลอ่ยให้อารมณ์ความรู้สึกอยู่ความ
ถูกต้อง เช่นในกรณีของพระลอ เมื่อได้ฟังคนขับซอชมโฉมพระเพื่อน พระแพง ก็ทำให้นึกป่วน
อยากได้นางทั้งสองมาแนบข้าง

๑ฉันใดจักได้ สมพระนุชน้องไท่
อ่อนท้าวทั้งสองฯ

(ลิลิตพระลอ ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, 2540: 394)

ทั้งหมดนี้คือสิ่งที่กษัตริย์ควรตระหนักถึง และเป็นนัยที่บ่งบอกถึงการต้องรู้จักควบคุม
ตนเอง มีสติในการดำรงตนให้อยู่ในกรอบที่ควร จึงจะได้รับความเคารพนับถือยกย่องจาก
ประชาชน

นอกจากนี้ในเรื่องราชনীติยังกล่าวถึงให้มีความรอบคอบระมัดระวังในขณะทำงาน ก่อนที่
จะดำเนินราชการใดๆ ต้องพิจารณาประชุมปรึกษาปราชญ์ก่อนเสมอ

“พระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใด ไม่มีนักปราชญ์เป็นที่ปรึกษา ไม่ทรงเชื่อคำของปุโรหิต ข้าเฝ้าผู้
รักดี และพระสหายร่วมพระทัย ทรงมีแต่ความรู้หลีกเลียงไปตามพอฟพระทัย พระเจ้าอยู่หัว
พระองค์นั้นก็เป็ดังคนตาบอดไม่มีคนจูง ไม่นานเท่าไรก็จักถึงความพินาศเพราะศัตรู”

(โคลกที่ 74 ใน ราชনীติธรรมনীติปกรณ์, 2533: 7)

“พระเจ้าอยู่หัวทรงปรึกษาผู้รู้หลายครั้งหลายหนแล้ว ภายหลังจึงทรงประชุมกันทำเรื่องที่ได้ปรึกษากันดีแล้วนั้น”

(โคลกที่ 93 ใน ราชนิติธรรมนิติปกรณ์, 2533: 7)

ตัวอย่างข้างต้นเป็นการกล่าวตักเตือนกษัตริย์ มิให้ลุแก่อำนาจ และการยอมรับฟังความเห็นผู้อื่นอีกทางหนึ่ง ทั้งยังเพื่อคงไว้ซึ่งความรอบคอบ ถูกต้อง และป้องกันไม่ให้เกิดความผิดพลาด ก่อนการตัดสินใจและลงมือกระทำการใดๆ

การละเลยดูแลตนเอง บริโภคอาหาร การนอนไม่ถูกสุขลักษณะ ล้วนแต่ก่อเกิดปัญหาสุขภาพตามมา ซึ่งอาจนำไปสู่การเสียชีวิตก่อนเวลาอันควร ความเจ็บป่วยก็เป็นสาเหตุหนึ่งที่จะทำให้ไม่สามารถปฏิบัติภารกิจได้ เช่น พระเจ้าริคคูนประจักษ์ต้องใช้โลหิตเด็กมาประกอบ โอสถ มิฉะนั้นจะสวรรคต ทำให้ต้องเบียดเบียนชีวิตราษฎร (นิทานย่อเรื่องที่ 1 ใน นิทานอิหร่าน ราชธรรม) พระเจ้ามันสุรประจักษ์เป็นโรคพระกรรมทั้งสองข้างตั้ง ทรงเกรงว่าถ้าพระกรรมตั้งแล้ว จะไม่ได้ยินเสียงของราษฎรที่มาร้องทุกข์ (นิทานย่อเรื่องที่ 7 ใน นิทานอิหร่านราชธรรม) ดังนั้น จึงควรตั้งอยู่บนฐานของความเป็นผู้มีสุขภาพสมบูรณ์แข็งแรง ปราศจากโรคภัย ซึ่งเรื่องเหล่านี้ผู้นำไม่อาจมองข้ามได้ เพราะถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญอันดับแรกในการเป็นผู้นำอย่างมีประสิทธิภาพ เพราะแม้จะมีอำนาจ มีคุณธรรม แต่หากไม่มีสุขภาพอนามัยที่สมบูรณ์แข็งแรง อำนาจนั้นก็ย่อมไม่มีความหมายใดๆ ราชนิติให้ความสำคัญแก่การดูแลสุขภาพ ทั้งในแง่ของการรักษาอนามัย การกำหนดทิศทางการนอน สุขลักษณะการกิน การย่ำเตือนถึงการเกิดโรคภัยตามมาภายหลังหากไม่พึงระมัดระวังรักษาสุขภาพอนามัย

ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ราชนิติได้แบ่งรายละเอียดของเวลาให้กษัตริย์ทรงปฏิบัติตาม คือฟังดนตรียามดั้น ฟังบทสวดมนต์ในยามสอง นอนในยามสาม และศึกษาพิจารณางานต่างๆ ในตอนก่อนรุ่ง

“ในเวลาก่อนรุ่ง พระเจ้าอยู่หัวควรทรงพิจารณาการงานของข้าศึก ของพระสหายร่วม พระทัย ของพสกนิกร ของกองทัพ ของประเทศ ของการคลัง ของข้าเฝ้าต่างพระเนตรพระกรรม ราชวัลลภ และกิจที่ควรทำและไม่ควรทำ”

(โคลกที่ 76 ใน ราชนิติธรรมนิติปกรณ์, 2533: 7)

“พระเจ้าอยู่หัวทรงสดับคนตรีจนยามต้น ทรงสดับการสังวัธยาจนดึกในยามสอง บรรทมในยามสาม”

(โคลกที่ 78 ใน ราชনীติธรรมনীติปกรณ์, 2533: 7)

แสดงให้เห็นว่าราชনীติให้ความสำคัญกับพระราชจริยวัตรของกษัตริย์เป็นอย่างมาก เพราะการจะบรรลุความสำเร็จต้องเริ่มต้นจากการฝึกตนให้มีระเบียบ วินัย และรู้จักการบริหารตนเองในทุกๆ ด้าน

2. ชีวิตครอบครัว

ครอบครัวเป็นสถาบันที่สำคัญและเป็นสถาบันแรกที่ทำหน้าที่อบรม สั่งสอน ถ่ายทอด ค่านิยม วิธีประพฤติปฏิบัติตนหล่อหลอมบุคลิกภาพของบุคคลให้เป็นไปตามความคาดหวังของสังคมซึ่งนำไปสู่แนวทางในการดำเนินชีวิตให้อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างเป็นสุข สถาบันครอบครัวจะช่วยปลูกฝังความมีระเบียบวินัยขั้นพื้นฐานและให้รู้จักรักษากฎวินัย อบรมให้รู้จักบทบาทหน้าที่ทางสังคม ซึ่งแตกต่างกันไปตามสถานภาพหรือตำแหน่งที่ได้รับ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้วิธีการปรับตัวให้เข้ากับบทบาทต่างๆ ของตนในขณะเดียวกันก็ต้องเข้าใจบทบาทของบุคคลอื่นด้วย

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานปี พ.ศ. 2525 (2530: 168) อธิบายความหมายของ “ครอบครัว” ว่า น. ผู้ร่วมครัวเรือน คือ สามิภรรยาและบุตร เป็นต้น จำนงค์ อดิวัตนสิทธิ์และคณะ (2540: 79) อธิบายความหมายของครอบครัวในทางสังคมวิทยาไว้ว่า ครอบครัว หมายถึง การที่คนตั้งแต่สองคนขึ้นไปมาอยู่ร่วมกัน โดยมีความสัมพันธ์กันด้วยการแต่งงาน หรือมีความผูกพันกันทางสายโลหิต หรือด้วยการรับเป็นบุตรบุญธรรม และอาศัยอยู่ในครัวเรือนเดียวกัน ครอบครัวเป็นสถาบันที่สำคัญเพราะเป็นศูนย์กลางแห่งการเรียนรู้ เป็นสถาบันทางเศรษฐกิจ และเป็นสถาบันการปกครอง ครอบครัวต้องทำหน้าที่เปรียบเสมือนครูคนแรกที่ทำให้การอบรมสั่งสอนความรู้ ปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรมแก่สมาชิกในครอบครัว ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องโคลงทศรถสอนพระรามที่แสดงให้เห็นบทบาทของบิดาที่อบรมสั่งบุตรให้เป็นผู้นำที่ดี

๑ ทศรณศยั้งไ้	ทุกสถาน
ชมชิตสนิทเสน่ห์การ	เลิศแล้ว
ในพระชนมานสาร	รามเทพ
เรียกร้องสนองเสนอแก้ว	ลูปไล่ประโลมสอนฯ

ฯลฯ

๑ บุตรรักอัศวรเรศเจ้า	ผจงจำ
ในรสพจนคำอัม-	ฤตนี้
เราเผ่าสุริยาทำ	มามาก
ตามระบอบประกอบกลชี้	ชอบไว้ในตระกูลฯ

(โคลงทศรณสอนพระราม ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 2, 2533: 306 – 307)

ใน **ลิลิตพระลอ** พระนางบุญเหลือสั่งสอนพระลอทั้งในเรื่องการปกครองบ้านเมืองและการครองตน แต่เมื่อพระลอมิได้ยึดปฏิบัติตามจึงนำความทุกข์โศกมาสู่ครอบครัว ดังโคลงที่ว่า

ทาบดืออกให้พ่าง	เมื่อมรณ์
คำแม่สอนสุดสอน	บ่ได้
รอยกรรมราชจักหลอน	จักล่อ พระฤา
รู้เท่ารู้เว้นไว้	กลัดกลุ้มมัวมนฯ

(ลิลิตพระลอ ใน วรรณกรรมอยุธยา เล่ม 1, 2540: 417)

ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ ความตอนทศกัณฐ์ต้องศรพระราม ก่อนสิ้นใจได้สั่งสอนพิเภกและฝากฝังให้ปกครองกรุงลงกาด้วยหลักธรรม

๑ ปากหนึ่งว่าไอ้พิเภกเอ๋ย	ไฉนเลยมาแก่งมาพี
ตัวเราก็จะม้วยชีวิ	ในเวลานี้ด้วยศรพิษ
ปากสองว่าเจ้าผู้เป็นน้อง	ร่วมท้องสืบสายโลหิต
จะได้ผ่านลงกาสมคิด	เป็นอิสรภาพแก่หม่อมมาร
ปากสามขอฝากมณโฑด้วย	ช่วยบำรุงให้เป็นแก่นสาร
ทั้งอัศวินก็ลาขุพาพาล	ฝูงสนมบริวารทั้งนั้น
ปากสี่ว่าเจ้าจะครองยุค	ปรากฏเป็นจอมไอศวรรย์

จงเอ็นดูสุริยวงศ์พงศ์พันธุ์	โดยธรรม์สุจริตประเวณี
ปากห้ำจงด่ารงทศพิช	อย่าทำทุจริตให้เหมือนผี
ตัดโลกโอบอ้อมอารี	แก่โยธีไพร่ฟ้าประชากร
ปากหกว่าเจ้าจงอดโทษ	ซึ่งกริ้วโกรธค่าว่ามาแต่ก่อน
อย่าให้เป็นเวรอาวรณ์	แก่เราผู้จะจรไปเมืองฟ้า
ปากเจ็ดขอฝากนกเรศ	อันทรงวงศ์พรหมเมศนาถา
สืบมาแต่องค์พระอัยกา	เมตตาอย่าให้จลาจล
ปากแปลว่าเราเลี้ยงท่าน	ก็ประมาณหมายใจให้เป็นผล
ตัวเราชั่วเองจึงเสียชนม์	แล้วได้ร้อนรนทั้งแผ่นดิน
ปากแก้วว่าพี่จะลาตาย	น้องชายเมตตาช่วยปลงศพ
อย่าให้ค้างราตรีในที่รบ	ไตรภพจะหมั่นนินทา
สืบปากสืบฝากสืบเชิง	สิ้นกำลังสิ้นคิดชกษา
พิชสรร้อนรุ่มทั้งกายา	อสุรากลิ้งเกลือกเสือกไปฯ

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 3, 2549: 431)

ในวรรณกรรมที่สัมพันธ์กับกษัตริย์ได้แสดงให้เห็นถึงคำสั่งสอนที่ถือเป็นแนวทางให้ชนรุ่นหลังได้ศึกษาและประพฤติปฏิบัติเพื่อเป็นหลักในการดำเนินชีวิต เช่น หลักในการเลือกคู่ครองมีปรากฏอยู่ในเรื่องตำรับนางนพมาศ นิทานแทรกทั้ง 3 เรื่องแสดงให้เห็นถึงลักษณะของหญิงที่มีควรเลือกมาเป็นคู่ครอง 3 ประเภท คือ หญิงที่มีน้ำใจโลเล ไม่รู้จักหน้าที่ของตน (นิทานเรื่องนางนาคด้อยดีวิไล) หญิงที่มีจิตใจหึงหวง อิจฉาริษยา เกียจคร้านปรนนิบัติงาน (นิทานเรื่องนางช้างแสนงอน) หญิงที่ไม่รู้จักเลือกคบบุคคล (นิทานเรื่องนางนกกกระเรียนคบนางนกลีไฉ่ข่าง)

ในเรื่อง ปุณราชธรรม กล่าวถึงหญิงที่มาเป็น “มเหสี” ว่าต้องมีลักษณะ 26 ประการ ดังนี้

ศิวบาลบดี หาพระมเหสีเสมอยศ ปรากฏครองพระองค์ จ้านใจเป็นเพื่อน หญิงใดบ่
เลื่อนรุ่มร้าย หญิงใดบ่หมายชื่นชมชู หญิงใดรู้รอบการ หญิงใดชาญทอปัก หญิงใดรักใจ
เดียว หญิงใดเกลียวกลมใจ หญิงใดใครรับแขก หญิงใดรู้แนบคิดอ่าน หญิงใดมิหว่าน
ทรัพย์เสียเปล่า หญิงใดมิเผามีพงส์ หญิงใดใจจงคิดชอบ หญิงใดประคบด้วยกุศล หญิง
ใดสนใจทุกสิ่ง หญิงใดขอนชิงรักดีแก่ผิว หญิงใดรู้แผ่ทั่วผูกมิตร หญิงใดรู้จักบ่หึงแค้น
หญิงใดบ่ดูแคลนชายหมิ่น หญิงใดสนิทพบเพียง หญิงใดบ่กล่าวเสียงพินฮ้าว หญิงใด

ปกล่าวหัวเราะเร่แรง หญิงใดยำแย่งทั้งสองฝ่าย หญิงใดรู้บ่เข้าใจหาญ หญิงใดรู้หมั่น
การอดหลับ หญิงใดมักสดับโบราณ หญิงใดเสี่ยมเลี่ยมสาร มีมารยาทนั้น ยี่สิบหกอัน
หมั่น กล่าวแกล้งมเหสี

(ปมราชธรรม, 2545: 99)

ในขณะเดียวก็อธิบายถึงลักษณะของ “หญิงผู้ร้าย” ที่สมควรเลือกมาเป็นคู่ครองไว้อย่างละเอียด เช่น

หญิงใดหน้าเศร้าโศกชั่วตน หญิงใดเวียนวนอยู่เยียบเหงา หญิงใดมักหาใจเหาะบ หญิงใด
ทำบให้ชายหลง หญิงใดพะวงแต่ชายชู้ หญิงใดมิรู้กลัวมีคุณ หญิงใดทำกรรมกล่าวส่งเส
รก หญิงใดมักเอาเด็กเป็นคู่ หญิงใดมิหวีหัวสวยสยุก หญิงใดทุกข์ตอกทุกข์นัก หญิงใด
มักนอนต่อตระวันสาย หญิงใดสยายผมปกหน้า หญิงใดมักแก้เส้นผ้าวอยู่เปลือยเปล่า หญิง
ดั่งนั้นเหล่าบัลลี สิบสามมีเที่ยงแท้ หญิงดั่งนี้หนอแล้ ย่อมล้วนศรีเสีย

(ปมราชธรรม, 2545: 101)

หากเลือกคู่ครองที่ไม่คู่ควรหรือไม่มีคุณสมบัติแล้วอาจทำให้เกิดปัญหาในครอบครัว อัน
เป็นเหตุการณ์ที่มีคาดหวังหรือพึงปรารถนา เพราะ ทำให้ผู้ใกล้ชิดหรือบริวารได้รับความกดดันหรือ
คับข้องใจ ปัญหาครอบครัวที่สะท้อนให้เห็นอยู่ในวรรณกรรมได้แก่ การนอกใจคู่ครอง ส่วนใหญ่
มักจะเป็นตัวละครฝ่ายชายนอกใจฝ่ายหญิง เช่น ในรามเกียรติ์ พฤติกรรมที่เจ้าชู้ของทศกัณฐ์ เทียว
สำราญไปยังสถานที่ต่างๆ จนทำให้นางมณโฑเข้าใจว่าทศกัณฐ์มีอันเป็นไป นางเป็นกังวลใจจน
ต้องขึ้นบุษบกเสี่ยงทาย

๑ แล้วเทียวไปชมสมพาส	ทุกวิมานมาศน้อยใหญ่
เซยแก้มแนมเนื้ออรไท	ลูปไล่ชมทิพย์สุมามลย์
เทียวไปทั้งหกชั้นฟ้า	อสุราเป็นสุขเกษมศานต์
เพลินใจในรสฤดีดาล	ช้านานถึงเจ็ดราตรี
๑ เมื่อนั้น	ฝ่ายนางมณโฑมเหสี
ไม่แจ้งว่าองค์พระสามี	มีทีเสด็จไปแห่งใด
เจ็ดวันแต่ตั้งใจคอย	รำพันเศร้าสร้อยละห้อยให้
สิ้นทั้งสนมกรรมใน	อาลัยรำรักกุ่มกัณฑ์

(บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม 1, 2549: 159)

เช่นเดียวกับพระนางลักษณาวดีที่ “ทุกข์แทบเลือดตาย” เพราะถูกพระลอทอดทิ้งไปหาหญิงอื่น ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ลักษณะดีกรมทรวงสร้อย พุทซ์แทบเลือดตาย
เนตรน่านองนูน ฯ
๑ นบนิ้วพูลเจ้าหล้า พระองค์อาจละข้า
บาทไว้ผู้เดียว พระเอย ฯ
ฯลฯ
๑ ขอห้ามหวงเจ้าหล้า อยู่ปกเกล้าข้า
พระบาทท้าวอย่าไป ฯ

(ลิลิตพระลอ ใน วรรณกรรมอยุธยาเล่ม 1, 2540: 422)

พระเจ้าราชาธิราชในราชาธิราช ทรงยกย่องนางเมี่ยมะนิคหญิงชาวบ้านให้เป็นมเหสีจนสร้างความไม่พอใจแก่ตะละแม่ท้าว ซึ่งนางถือว่าเป็นเรื่องที่ยอมไม่ได้ เพราะถือว่าเสียศักดิ์ศรีและถูกดูหมิ่นอย่างร้ายแรง ทำให้พ่อลาวแก่นท้าวโอรสของตะละแม่ท้าวหนีแค้นเมี่ยมะนิคและพระเจ้าราชาธิราชด้วย เพราะเป็นผู้ที่ทำให้มารดาของตนเสียใจ จึงอธิษฐานจิตก่อนตายว่าจะขอกลับมาทำศึกล้างแค้นกับพระบิดา

พ่อลาวแก่ท้าวเสด็จขึ้นไปเฝ้ากราบถวายบังคมสมเด็จพระราชบิดา พอเลื้อบไปเห็นเมี่ยมะนิคผู้เป็นอัครมเหสีเฝ้าอยู่ก็ขัดแค้นพระทัยทรงพระดำริว่า พระราชบิดารักกายิ่งกว่าหงส์เอากามาตั้งให้เป็นใหญ่ละนี้ หากว่าทิ้งจะถวายบังคมไม่ เหตุด้วยมีนิ้วมืออยู่จึงต้องไหว พ่อลาวแก่นท้าวทรงพระโกรธนัก จึงกัณฐ์พระหัตถ์เสีย

(ราชาธิราช, 2544: 291-292)

นอกจากนี้ความตายไม่ว่าจะเกิดขึ้นกับสามีหรือภรรยาที่ยอมนำมาซึ่งความเศร้าโศกเสียใจแก่ผู้ที่อยู่เบื้องหลัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแบบปัจจุบันทันด่วน ดังในเรื่องลิลิตพระลอตอนพระนางบุญเหลือเศร้าโศกที่สูญเสียพระลอ

กำสรดสิ้นสรรพางค์ ออกนางฟางจะพินาศ เอ็นดูราชเทพี ลักษณะดีกรันฟัง เล่นยังราชอยู่เกล้า อีกชาวเจ้าพระสนม เพื่อนภิรมย์เจ้าหล้า ถ้วนหน้าหาบมีอยู่ คู่สำนักท่านให้

เห็นธให้ทุลถาม ถ้อยความใด ธ พิลาป ครั้นฟังทาบตือก สทกผมเผ้าเกล้าทรสาย ทอดน
ตายวายทรวง ให้ระรวกฏลัน สนั่นทั่วทั้งเวียง

(ลิลิตพระลอ ใน วรรณกรรมอยุธยาเล่ม 1, 2540: 490)

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นว่า “ครอบครัว” เป็นสถาบันที่สำคัญของสังคม ถ้าสังคม
ประกอบด้วยสมาชิกในครอบครัว โดยเฉพาะผู้นำครอบครัวที่มีศีลธรรมก็ย่อมส่งผลไปถึงประเทศ
ประเทศชาติบ้านเมืองให้มีความเจริญก้าวหน้าตามไปด้วย ครอบครัวใดผู้นำครอบครัวมีคุณธรรม
เป็นแนวทางในการครองเรือนครอบครัวนั้นก็มีความสงบสุข

3. ชีวิตการทำงาน

การนำหลักธรรมใช้ในการปกครองมีความสำคัญมากต่อประเทศหรือองค์กร ถ้าหาก
ผู้ปกครองมีคุณธรรมในการปกครองย่อมส่งผลให้ประชาชนหรือผู้ใต้บังคับบัญชามีความร่มเย็น
เป็นสุข โดยเริ่มตั้งแต่ในระดับพื้นฐานคือ การเลือกสรรบุคคล ผู้ปกครองต้องรู้จักสรรหาบุคคลที่
เหมาะสมมาช่วยปฏิบัติงาน โดยพิจารณาจากความรู้ ความสามารถ และความตั้งใจปฏิบัติหน้าที่การ
งาน

ในปัจจุบันองค์กรต่างๆ มักพิจารณาบุคคลที่มีความรู้ความสามารถให้ดำรงตำแหน่งหน้าที่
การงาน แต่ความรู้ความสามารถอย่างเดียวยังไม่เพียงพอต่อการปฏิบัติงาน เพราะผู้ที่มี
ความสามารถแต่ขาดซึ่งความเอาใจใส่ตั้งใจทำงาน ไม่มีความรักในงานที่ทำ ขาดความรับผิดชอบ
ในงานที่ได้รับมอบหมาย และไม่รู้จักเสียสละอุทิศตนเพื่องาน ความรู้ความสามารถที่มีอยู่นั้นก็มีได้
ก่อให้เกิดประโยชน์แก่งาน ในทางกลับกันอาจเกิดความเสียหายแก่งานเพราะนำความรู้มาใช้ทางที่
ผิดหรือใช้เป็นช่องทางแสวงหาผลประโยชน์ใส่ตน ดังนั้นการเลือกบุคคลที่จะมาทำงานย่อมเป็นสิ่ง
ที่ผู้ปกครองพึงตระหนัก เพื่อให้งานดำเนินไปอย่างราบรื่น ในราชনীติได้กล่าวถึงราชธรรมที่เป็น
แนวทางในการพิจารณาแต่งตั้งบุคคลลักษณะต่างๆ เพื่อมาปฏิบัติหน้าที่ ดังนี้

ข้าเฝ้าผู้มีคุณสมบัติ มีตระกูลและศีลาจารวัตร มีสัจย์ มีธรรม มีปัญญาดี มีศีลดี มีหลักดี เป็น
คนขยัน พระเจ้าอยู่หัวควรทรงตั้งบุคคลเช่นนี้ไว้ในตำแหน่งผู้พิพากษา
ข้าเฝ้าผู้เกิดในตระกูลซื่อตรง ฝึกฝนชำนาญงานการเงิน รู้จักรัตนะทุกชนิด มีกรรมสะอาด
ไม่เคยพลั้งพลาด เป็นผู้ดี พระเจ้าอยู่หัวควรทรงตั้งข้าเฝ้าเช่นนี้เป็นนายคลัง

ข้าเฝ้าผู้รู้จักคนเก่าคนใหม่ มีกำลัง ใครเห็นใครชม มีกรรมสะอาด อดทนความลำบากได้ เอาใจใส่การทำงาน พระเจ้าอยู่หัวควรทรงตั้งข้าเฝ้าเช่นนี้เป็นนายประตู

ข้าเฝ้าผู้มีปัญญา รู้จักพูด แกล้งกล้า รู้ใจผู้อื่น มีธำมศัลยะเมียดละไม รู้พูดที่ควรไม่ควร พระเจ้าอยู่หัวควรทรงตั้งข้าเฝ้าเช่นนี้เป็นทูต

ข้าเฝ้าที่กำหนดจำคำของคนอื่นได้ในคราวเดียว จดได้ไว ลายมืองาม มีความเนียบแหลมฉลาดพูด ขยัน พระเจ้าอยู่หัวควรทรงตั้งข้าเฝ้าเช่นนี้เป็นอาลักษณ์หรือเลข

ข้าเฝ้าผู้มีปัญญารอบรู้ในการขยายอาณาเขต รู้ชัดเจนในภูมิศาสตร์ยอมสละชีพในคราวอันตราย ทนทุกข์ทนสุขได้

รู้ตำราพิชัยสงคราม รู้จักผ่อนปรนพาหนะมิให้ลำบาก มีความแกล้งกล้าอาจหาญ พระเจ้าอยู่หัวควรทรงตั้งข้าเฝ้าเช่นนี้เป็นแม่ทัพ

คนครัวสืบตระกูลมาแต่ชั้นทวด เป็นคนขยัน รู้ตำราทำกับข้าว ประชุมอาหารได้พอเหมาะ ทำครัวอยู่เสมอ รู้จักจับจ่าย พระเจ้าอยู่หัวควรทรงตั้งข้าเฝ้าเช่นนี้เป็นวิเสทเครื่องฉัน

ผู้ใดรู้คัมภีร์อายุรเวท มีความขยัน ชำนาญศัลยกรรม น่ารักน่านิยมนำคุณจรรยาแพทย์อย่างดี พระเจ้าอยู่หัวควรทรงตั้งข้าเฝ้าเช่นนี้ให้เป็นแพทย์

(โคลกที่ 10-18 ใน ราชনীติธรรมনীติปกรณ์, 2533: 1-2)

ในราชาริราชได้กล่าวถึงคุณเจ็ดประการ ซึ่งเป็นหลักพื้นฐานในการพิจารณาบุคคลมาปฏิบัติราชการไว้ดังนี้

คุณเจ็ดประการนั้น กุละสัมปันนัง คือคนแห่งราชสกุลนั้นประกอบไปด้วยตระกูลเป็นอันดี
 สุระสัมปันนัง คือมีปัญหาามากกล้าหาญหนึ่ง ตะกัฏฐัง คือรู้เห็นได้ลำดับรับฟังมากหนึ่ง
 วัณณัง คือประกอบไปด้วยรูปร่างวรรณะสัณฐานอันงามหนึ่ง สีนะหะตัสสะนา คือบุคคล

ผู้อื่นเห็นเป็นที่รักใคร่หนึ่ง ท้นตะเวตติ คือขึ้นใจในคัมภีร์ราชศาสตร์หนึ่ง โยโคตะระ คือ ประกอบด้วยความเพียรอันยิ่งหนึ่ง คุณเจ็ดประการดังนี้

(ราชาธิราช, 2544: 71)

จากตัวอย่างที่ข้างต้นนี้ตำแหน่งหน้าที่ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น ผู้พิพากษา นายคลัง นายประตูลุต อาลักษณ์ แม่ทัพ วิเสท และแพทย์ หรือการพิจารณาบุคคลมาปฏิบัติราชการในเรื่องราชาธิราชล้วนเป็นบุคคลที่มีหน้าที่รับใช้ใกล้ชิดกษัตริย์ ดังนั้นการพิจารณาบุคคลเป็นสิ่งสำคัญที่ผู้ปกครองต้องรอบคอบเพราะ “ข้าเฝ้าทำกิจอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งดีทั้งไม่ดี ส่วนที่ถูกและผิดของข้าเฝ้านั้นย่อมเนื่องถึงองค์พระเจ้าอยู่หัว” (โคลกที่ 8 ใน ราชনীติธรรมনীติปกรณ์, 2533: 1) บุคคลจึงถือเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดในการทำงาน ในปุมราชธรรมได้กล่าวถึงการคบบัณฑิตว่า บัณฑิตเป็นบุคคลที่ผู้ปกครองพึงคบหาสมาคม เป็นบุคคลที่ก่อประโยชน์แก่การทำงาน

พึงสมสู่สมเสพ อันชื่อเทพธรรม บัณฑิตชาติทั้งนั้น บันผู้ใดกล่าวภัย ผู้นั้นไซ้ชื่อบัณฑิต ผู้ใดคิดอาชวแก่บาปทั้งหลาย ขวนขวายชักชวนชอบ ประกอบด้วยเพียรเสียบาป ผู้ใดปราบใจตนให้อ่อน ผู้ใดอ่อนผิตเสียบาชอบ ผู้ใดรอบรู้เห็นทุกซ์ ผู้ใดเห็นยุคดีเห็นสัตว์ บมิเทียง ผู้ใดเลี้ยงรู้ว่าไซ้ตน ผู้ใดเห็นหนทางธรรม ผู้ใดฝันเห็นท่งสี่สัจ ผู้ใดตัดเบญจขันธ์ ผู้ใดฝันหนีไตรภพ ผู้ใดสบแสงแจ้งนิพพาน ผู้ใดเห็นมรรคญาณปลดปล่อย ผู้ใดซื้อองค์มหาบัณฑิต กิจสิบหกประการ สารองคบัณฑิต พึงให้เป็นมิตรไมตรี สมาคมมีประโยชน์เทียงแท้ บัณฑิตกลนี้แล โลกอ้างอาศัย

(ปุมราชธรรม, 2545: 102-103)

ในขณะที่เดียวกันก็ได้ระบุถึงบุคคลที่ควรหลีกเลี่ยงไม่ควรร่วมงานด้วย ทั้งนี้เพื่อเป็นการป้องกันมิให้เกิดความเสียหายในการทำงาน

ให้รู้จักโทษแปดประการ คือ พะยะสินี คือ เป็นนักเลงผู้หญิงและเล่นเบี้ยกินเหล้า เป็นที่จะให้จับหายหนึ่ง จิตตะโจริ คือมีจิตเป็นโจร มักกลโกงซึ่งทรัพย์สินของผู้อื่นหนึ่ง อะสันตญู คือมิได้อดกลั้นความสุขและความทุกข์อันมาถึงตัวและหวาดไหวหนึ่ง อะคิมัญญะติ คือมักผูกหมั่นผู้เฒ่าผู้แก่ และมีได้เคารพแก่สมณพราหมณาจารย์หนึ่ง สันตปิยา คือมิได้สมาคมซึ่งนักปราชญ์ แลรักใคร่ซึ่งคนพาลหนึ่ง นิทาสินี คือมีปรกติมักน้อย นั่งก็หลับ ยืนก็หลับมิใคร่ตื่นหนึ่ง ภาสะสินี คือพอใจสนทนากับที่ประชุมคนทั้งหลายหนึ่ง อะนุญญาตา คือ

ปราศจากความเพียร เอาเกิศจรบ้านเป็นอารมณ์หนึ่ง องค์แห่งโทษแปดประการดังนี้ บุคคล
ผู้เป็นราชเสวกพึงเว้นอย่าให้มีในสันดาน

(ราชาธิราช, 2544: 71-72)

ข้าเฝ้าที่เกิศจรบ้าน หัวคือ หยิ่ง อารยะหยาบคาย มักก่อความวินาศ จองหอง ไม่สันโดษ ไม่
สามารถ พระเจ้าอยู่หัวควรทรงละข้าเฝ้าที่มีลักษณะเช่นนี้เสียให้ไกล

ข้าเฝ้าที่หยาบคาย มักก่อความวินาศ มักได้ ไม่ชำนาญในศาสตร์ต่างๆ เพียงพอ จองหอง
หลอคุณคน ไม่มีสัจย์ พระเจ้าอยู่หัวไม่ควรตั้งข้าเฝ้าเช่นนี้ให้เป็นหัวหน้าคน

(โคลกที่ 4-5 ใน ราชนิติธรรมนิติปกรณ์, 2533: 1)

เธอจะกล่าวคชียา โดยบรรยายว่าไว้ ให้เป็นฉบับถ้วนหน้า ชายใดมักกินเหล้ายาเมา ชาย
ใดเอาเมียเท่าเสมอแม่ ชายใดมักตีผู้เฒ่าผู้แก่มียำแยะ ชายใดมักแสวงขุดทองพระ ชายใด
รานระแגעสงฆ์ ชายใดหลงแกกีส ชายใดแปรเพศเป็นผู้หญิง ชายใดเอานุ่งสกลึงค์เป็น
เมีย ชายใดบ้าบดครุเสียดว่าโทษา ชายใดฆ่าสัตว์ค้าขาย บั๊วรายราจับขอ ชายใดเป็น
หมอโกหกมายี ชายใดฝังไฟฝังว่าสนุก ชายดั่งนั้นทุกขบัคศรี ลิบสามมีมันหมาย ลักษณะ
ผู้ชายชั่วแล้ว ชายดั่งนี้หนอแท้ เลศล่วนบัคศรี

(บุมราชธรรม, 2545: 101)

จะเห็นได้ว่านอกจากผู้ปกครองที่ยึดมั่นในธรรมแล้ว ยังต้องมีบุคลากรที่มีธรรมในการ
ปฏิบัติงาน เพื่อทำให้งานลุล่วงไปได้ หากผู้ปกครองยึดหลักราชธรรมจะช่วยบำบัดทุกข์บำรุงสุข
ให้แก่ผู้อยู่ภายใต้การปกครอง อีกทั้งยังทำให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุข ในราชนิติได้กล่าวลักษณะ
ของผู้ที่เป็นผู้นำที่ดีว่าควรมีคุณสมบัติ อุดมคติ ขยัน เอื้อเฟื้อ เมตตา ยุติธรรม มีความรอบรู้ พึงทราบ
ว่าสิ่งใดควรสิ่งใดไม่ควร

พระเจ้าอยู่หัวต้องทรงพระปรีชา ต้องมีความรู้ ทรงเว้นคำกล่าวของคนเลวทราม ทรงขยัน
ทรงอดทน มีพระทัยซื่อตรง ทรงธรรมไม่ความริษยา

พระเจ้าอยู่หัวต้องทรงแต่ดี ประกอบด้วยคุณ มีสัมพันธมิตร เป็นต้น ทรงมีสติ รู้จักยับยั้งชั่ง
ให้พินาศ งามอาจสามารถ ทรงพระปรีชาหนักแน่น ทรงทราบความเลื่อม ความเจริญ

พระเจ้าอยู่หัวต้องทรงรู้จักผู้มีทรงคุณแก่ลัทธิ ทรงสมาคมคบหาผู้ดีมีความรู้ ไม่ใฝ่ความ
พินาศ ทรงใคร่ควรตระหนักแล้วจึงทำ ไม่ทรงนิทาใคร มีพระดำรัสตรัสแล้วไม่กินคำ

(โคลกที่ 29-31 ใน ราชনীติธรรมনীติปกรณ์, 2533: 2)

ราชธรรมสามารถนำมาใช้ได้กับงานทุกประเภท ทั้งภาครัฐและเอกชน หรือในระบอบการ
ปกครองใดๆ การนำราชธรรมมาใช้ย่อมเป็นประโยชน์ในการดำเนินชีวิตของคนทั่วไป หรือผู้ที่ทำ
หน้าที่เป็นหัวหน้าองค์กร เพราะราชธรรมสอนให้ทำงานโดยยึดประโยชน์ขององค์กร ไม่ถือราษฎร
บังหลวงแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตน เป็นการสร้างองค์กรในการปกครองให้เป็นไปเพื่อ
ประโยชน์แก่ประชาชนเป็นสำคัญ เมื่อนำราชธรรมมาปฏิบัติแล้วจะก่อให้เกิดความก้าวหน้าใน
ตำแหน่งหน้าที่การงาน และยังส่งผลกลับไปยังบ้านเมือง ทำให้บ้านเมืองมีแต่ความเจริญรุ่งเรือง

จากการศึกษาวิเคราะห์การนำราชธรรมมาเป็นแนวทางปฏิบัติ อาจจำแนกเรื่องที่ราชธรรมให้
ความสำคัญได้ดังนี้ ราชธรรมในฐานะที่เป็นความรู้ที่ผู้นำของบ้านเมืองพึงมี คือ การปฏิบัติตนตาม
หน้าที่ บทบาทหรือสถานภาพ หน้าที่ที่สำคัญของกษัตริย์คือการทำศึกสงคราม ในฐานะที่เป็นผู้นำ
ของประชาชนกษัตริย์ย่อมมีหน้าที่ดูแลป้องกันราษฎรให้อยู่อย่างร่มเย็น รอดพ้นจากภัยอันตราย
จากศัตรู ในราชธรรมแสดงให้เห็นว่าถึงพระราชมณเฑียรของกษัตริย์ในด้านการทำสงครามเพื่อ
ปกป้องประชาชนมิใช่เป็นไปเพื่อการเบียดเบียน ข่มเหง รังแก และมีได้เป็นเพราะความโกรธ
ความโลภ ความรู้จากราชธรรมจะสั่งสอนให้พระองค์เป็นกษัตริย์ที่มีความรู้ในการทำสงครามเพื่อ
รักษาความมั่นคงบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ประชาชน ซึ่งเป็นบทบาทสำคัญในการป้องกันประเทศ
ให้ดำรงรักษาอิสรภาพความเป็นไท ทรงทำหน้าที่ปกป้อง ค้ำครอง และเป็นที่พึ่งของประชาชน
จากภัยทั้งปวง คำสอนที่เป็นเสมือนตำรายุทธศาสตร์เหล่านี้มีปรากฏหลักฐานอยู่ในเรื่อง
วรรณกรรมคำสอนกษัตริย์ วรรณกรรมขอพระเกียรติ พระราชมณเฑียรกิจการสงคราม
วรรณกรรมตำราพิชัยสงคราม ส่วนวรรณกรรมศาสนาเป็นลักษณะการเอาชนะด้วยธรรม คือเมื่อ
ทรงมีชัยชนะเหนือข้าศึกได้แล้ว ทรงสั่งสอนข้าศึกให้ประพฤติตนอยู่ในธรรม ในวรรณกรรม
ประเภทนิทานนิยายจะพบอยู่ในเรื่องที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการเมืองการปกครอง คือ รามเกียรติ์
ราชาธิราช

ส่วนความรู้ที่ราชธรรมสั่งสอนกษัตริย์ คือความรู้ในเรื่องธรรมะที่นำมาใช้ในการปกครอง
กษัตริย์พึงยึดถือธรรมประจำพระองค์ คือเป็นกษัตริย์ผู้ทรงธรรม เป็นผู้นำราษฎรให้ทำความดี

ปฏิบัติตามแนวทางคำสั่งสอนของศาสนา ตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรมทั้งกาย วาจา ใจ ทรงเป็นตัวอย่างให้ราษฎรดำเนินรอยตามในการปฏิบัติธรรม

จากการศึกษาวิเคราะห์ทำให้เห็นอย่างชัดเจนว่าคุณธรรมจริยธรรมของผู้นำบ้านเมืองมีความสัมพันธ์กับความเจริญ ความเสื่อมของบ้านเมืองอย่างแท้จริง ดังนั้น ความรู้ในเรื่องคุณธรรมที่สั่งสอนแก่กษัตริย์ หรือผู้นำประเทศนั้นเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง

บทที่ 6

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

สถาบันกษัตริย์มีความสำคัญในสังคมไทยมาเป็นเวลาช้านาน โดยเฉพาะในการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เพราะกษัตริย์เป็นทั้งเจ้าแผ่นดิน เจ้าชีวิตและผู้นำสูงสุดของคนทั้งประเทศ มีหน้าที่รับผิดชอบในการปกครองบ้านเมืองดูแลประชาชนให้อยู่ร่มเย็นและเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนทั้งชาติ ดังนั้นกษัตริย์จะต้องอุทิศพระองค์เพื่อผลประโยชน์ของประเทศชาติ บ้านเมืองและประชาชน ต้องทรงทำนุบำรุงกิจการบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรือง มีสันติสุข ประชาชนอยู่ดีมีสุข ซึ่งความสงบสุขและความเจริญรุ่งเรืองเหล่านี้จะเกิดขึ้นมิได้หากผู้นำประเทศไม่ตั้งมั่นอยู่ในหลักธรรม ดังนั้นราชธรรมจึงเข้ามามีบทบาทสำคัญที่ช่วยควบคุมอำนาจ หน้าที่ และบทบาทของผู้นำประเทศ

สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาวิเคราะห์ราชธรรมในวรรณกรรมที่สัมพันธ์กับกษัตริย์ทำให้เห็นว่าวรรณกรรมเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการผสมผสานหลักธรรมให้เข้ากับหลักในการปกครองบ้านเมืองสาระคำสอนเกี่ยวกับ “ธรรม” หรือ “ราชธรรม” สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ลักษณะ ลักษณะที่ 1 คือราชธรรมในด้านความรู้ คือ วิชาความรู้ในศาสตร์ต่างๆ ที่เป็นพื้นฐานสำหรับการปกครอง และอุบายอันเป็นความรู้ที่ขึ้นอยู่กับบริบทและสถานการณ์ ลักษณะที่ 2 คือราชธรรมที่เป็นแนวทางการประพฤติ หมายถึงพระราชจริยวัตรต่างๆ อันจะส่งเสริมให้ทรงมีบุคลิกภาพที่สง่างามซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงค่านิยมและอุดมคติที่คาดหวังให้ผู้ปกครองพึงมีจริยวัตรที่เหมาะสม และลักษณะที่ 3 คือราชธรรมที่เป็นหลักธรรม ที่ใช้สำหรับเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต และการปกครองบ้านเมือง

การนำเอาความคิดเกี่ยวกับ “ธรรม” หรือ “ราชธรรม” เหล่านี้มาเป็นเนื้อหาในวรรณกรรมพบว่าไม่ได้จำกัดอยู่แต่เพียงวรรณกรรมคำสอนสำหรับกษัตริย์เท่านั้น หากแต่ยังปรากฏอยู่ในวรรณกรรมประเภทต่างๆ ที่มีเนื้อหาสัมพันธ์กับกษัตริย์ อันได้แก่ วรรณกรรมขอพระเกียรติ วรรณกรรมศาสนา วรรณกรรมตำรา และวรรณกรรมนิทานนิยาย

การที่กวีนำราชธรรมมาเป็นเนื้อหาหรือองค์ประกอบหนึ่งในงานวรรณกรรมย่อมส่งอิทธิพลต่อการประพฤติปฏิบัติตนของคนในสังคมโดยเฉพาะกษัตริย์หรือชนชั้นปกครอง เนื่องจากเป็นสถาบันที่เป็นศูนย์กลางในการปกครองของประเทศ เป็นศูนย์รวมจิตใจและความจงรักภักดีของราษฎร กวีต้องการเน้นให้เห็นว่า กษัตริย์ที่มีพระปรีชาสามารถและมีพระคุณสมบัติเพียบพร้อม จะเป็นส่วนประกอบสำคัญที่ทำให้ทรงสามารถปกครองบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองและดูแลบำบัดทุกข์ของประชาชนให้อยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข ธรรมะในหลักราชธรรมเป็นคุณสมบัติให้กษัตริย์พึงมี และเป็นศาสตร์ที่พระองค์จะต้องศึกษาเพื่อใช้เป็นแนวทางในการบริหารบ้านเมืองดำราที่จะใช้ศึกษา ราชธรรมส่วนหนึ่งถูกถ่ายทอดมาในรูปแบบของวรรณกรรม จะเห็นได้ว่าราชธรรมนั้นมีปรากฏอยู่ทั้งในวรรณกรรมที่มีเนื้อหาสอนกษัตริย์โดยตรงและวรรณกรรมที่มีเนื้อหาสัมพันธ์กับกษัตริย์ นอกจากนี้ยังปรากฏทั้งวรรณกรรมขอพระเกียรติ วรรณกรรมศาสนา วรรณกรรมดำรา และวรรณกรรมประเภทนิทานนิยาย ซึ่งวรรณกรรมแต่ละประเภทต่างล้วนมีลักษณะการนำเสนอ ราชธรรมที่น่าสนใจแตกต่างกันออกไปตามประเภทของวรรณกรรมนั้นๆ

เนื่องจากการสั่งสอนกษัตริย์ซึ่งทรงเป็นประมุขอันสูงสุดของแผ่นดินนั้นผู้สอนย่อมมี บังอาจก้าวล่วงสั่ง และสอนได้อย่างตรงไปมา ดังนั้นวรรณกรรมเหล่านี้จึงเข้ามามีบทบาทสำคัญ นอกจากนี้ยังพบว่าผู้แต่งหรือกวีมีกลวิธีหลากหลายที่นำมาใช้เป็นสื่อในการสอน กล่าวคือมีทั้งการ ยกนิทานมาเปรียบเทียบสั่งสอนให้เข้ากับหลักธรรม การอุปมาอุปไมย หรือการนำเหตุการณ์ที่เคยเกิดขึ้นมาเป็นแนวเทียบ

ผลในการศึกษาวิเคราะห์ในครั้งนี้ได้แสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมเหล่านี้มีความเกี่ยวข้อง สัมพันธ์กับสถานการณ์บ้านเมืองและสถาบันการเมืองการปกครอง ทั้งยังใช้เป็นบรรทัดฐานในการ ปฏิบัติตนโดยมีกษัตริย์ทรงประพฤติปฏิบัติให้เป็นแบบอย่างให้เห็น

ข้อเสนอแนะ

ผู้สนใจอาจศึกษาวิเคราะห์หลักการปกครองในระบอบต่างๆ เช่น เทวราชา ธรรมราชา ฯลฯ ในวรรณคดีไทยในแต่ละยุคสมัย

เอกสารและสิ่งอ้างอิง

- กุสุมา รัชมณี. 2521. *วรรณคดีสันสกฤตฉบับพากย์ไทย*. กรุงเทพฯ: คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- _____. 2525. *นิทานอุทาหรณ์ในวรรณคดีสันสกฤต*. เอกสารประกอบการสอนภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- _____. 2534. *ลีลันวรรณคดี*. กรุงเทพฯ: ศยาม.
- _____. 2547. *วรรณสารวิจัย*. กรุงเทพฯ: แม่คำผาง.
- เกษม ขนากแก้ว. 2540. *แนวคิดจากวรรณคดีและวรรณกรรม*. กรุงเทพฯ: โอ. เอส. พริ้นติ้ง เฮ้าส์.
- ครูสมศรี (นามแฝง). 2548. “คุณธรรมสำหรับผู้นำและผู้ปกครอง 2.” *สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์*. (25-31 มีนาคม 2548): 37.
- จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์และคณะ. 2540. *สังคมวิทยา*. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- นัฐรินทร์ โพธิ์ศิริ. 2531. *การวิเคราะห์ลักษณะความเป็น “ธรรมราชา” ของกษัตริย์ในวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2394)*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ดวงมน จิตรจำนงค์. 2545. *คุณค่าลักษณะเด่นของวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ตำราพิชัยสงคราม ฉบับรัชกาลที่ 1. 2545. กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์ (1997).
- ธวัช ปุณโณทก. 2522. *วรรณกรรมท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

ทรงวิทย์ แก้วศรี. (บรรณาธิการ). 2530. **ทศพิธราชธรรม**. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. (จัดพิมพ์เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 5 รอบ 5 ธันวาคม 2530)

ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อรุณยา. 2529. “ทศพิธราชธรรมในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช.” **วารสารไทย**. 6 (24): 36-48.

ทัศนีย์ สีนสกุล. 2526. “จักรพรรดิราชย์ในคติอินเดีย.” ใน สุภาพรณ ณ บางช้าง. (บรรณาธิการ). **อักษรศาสตร์นิพนธ์ 3: รวมบทความทางภาษาศาสตร์**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 120.

นราธิปประพันธ์พงศ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. 2472. **โคลงลิลิตสุภาพตำรับพระบรมราชาภิเษกสัปดาห์มหาราชจักรีวงศ์ เล่มปลาย**. กรุงเทพฯ: อักษรนิติ. (พิมพ์พระราชทานในมหุริตมงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษา คำบริบูรณ์จักรแห่งทวารหนักัษัตริย์)

นายต่อ (นามแฝง). 2545. **มหาราชวงศ์พงษาวดารพม่า**. กรุงเทพฯ: มติชน.

นิทานอิหร่านราชธรรม (ประชุมปกรณ์). 2504. ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. พระนคร: คลังวิทยา.

นิพนธ์ ทิพย์ศรีนิมิต. 2523. **การศึกษาเชิงวิเคราะห์ลิลิตกระบวนแห่งพระกนิษฐพยุหยาตราฯ พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นิตยา กาญจนวรรณ. 2534. **วรรณกรรมอยุธยา**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

นิยดา เหล่าสุนทร. 2539. **การฟื้นฟูอักษรศาสตร์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช**. กรุงเทพฯ: แม่คำผาง.

นิยดา เหล่าสุนทร. (บรรณาธิการ). 2544. **ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน**. พิมพ์ครั้งที่ 6.
กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด.

_____. และสิริวรรณ วงษ์ทัต. 2542. “ฉันทอัยฎาพานร: โอวาทสำหรับผู้ปกครองประเทศ.”
ศิลปากร. (พฤศจิกายน-ธันวาคม): 49-60.

บุญชอบ เรืองทรัพย์. 2526. อุปมาอุปไมยในพระไตรปิฎก. **อักษรศาสตร์นิพนธ์ 3: รวมบทความ
ทางภาษาศาสตร์**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ปัญญา บริสุทธิ์. 2534. **วิเคราะห์วรรณคดีไทยโดยประเภท**. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณ์ราช
วิทยาลัย.

ปรมาณูจิตชินโรสฯ, กรมสมเด็จพระ. 2461. **มหาชาติ**. พิมพ์ครั้งที่ 2. พระนคร: โรงพิมพ์ไทย.

ประคอง นิมนต์หมื่น. 2542. “ทศพิธราชธรรม.” **สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง เล่ม 6:**
2448 – 2449.

_____. 2545. **นิทานพื้นบ้านศึกษา**. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษร
ศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ประชุมศิลปจารึกภาคที่ 1. 2521. กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี.

ปราณี สุรสิทธิ์. 2527. **คำสอนสตรีไทยจากวรรณกรรมช่วงก่อนได้รับอิทธิพลตะวันตก**.
วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ปรีชา ช่างขวัญยืน. 2542. **ธรรมรัฐ-ธรรมราชา**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พรหมคุณาภรณ์, พระ. 2548. **ธรรมบุญชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ 38. กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525. 2530. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.

พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 กลอนเพลงยาวนิราศ เรื่องรบพม่าที่ท่าดินแดง. 2464. มปท.. (หลวงโสภณอักษรกิจพิมพ์สนองพระคุณ ท่านเจ้าพระยารามราฆพฯ ในงานฉลองสุพรรณบัฏ)

พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ. 2483. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์. (นายประหัด โกมลวงจนะ พิมพ์แจกในงานฉาปนกิจศพ นายช่วง โกมลวงจนะ ณ เมรุวัดพลับชัย 4 เมษายน 2483).

พระพุทธรูปอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. 2549. บทละครเรื่องรามเกียรติ์เล่ม 1-4. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ.

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม 16. 2516. กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา.

พิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ. 2542. “วิวัฒนาการวรรณกรรมคำสอนของไทย.” ใน เอกสารประกอบการประชุมเชิงวิชาการ ภูมิปัญญาของคนไทย: ศึกษาจากวรรณกรรมคำสอน, ศูนย์ส่งเสริมกลุ่มวิจัย-เมธีวิจัยอาวุโส สกว., วันที่ 25-26 มีนาคม 2542.

มณีปิ่น พรหมสุทธธีรักษ์. 2547ก. “พระมหากษัตริย์ราช.” มณีปิ่นนิพนธ์ รวมบทความด้านภาษา วรรณคดี และวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ: แอคทีฟ พรินท์.

_____. 2547ข. “วรรณกรรมโลกนิติของไทย.” มณีปิ่นนิพนธ์ รวมบทความด้านภาษา วรรณคดี และวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ: แอคทีฟ พรินท์.

มลินทปัญญา. 2549. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ.

ยุพร แสงทักษิณ. 2537. วรรณคดีของพระเกียรติ. กรุงเทพฯ: อรุณสภาคลาดพร้าว.

_____. 2544. วรรณกรรมปัจจุบัน. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ: อรุณสภาคลาดพร้าว.

ราชันติ ชรรณินิ โลกนิติปกรณ. 2533. กรุงเทพฯ: บพิการพิมพ์. (พิมพ์เป็นบรรณาการ เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ นางพรเพ็ญ หงส์คารมภ์ เป็นกรณีพิเศษ ณ เมรุวัดสระเกษ ราชวรมหาวิหาร 4 กุมภาพันธ์ 2533)

ราโชวาทชาดก. 2450. พระนคร: โรงพิมพ์สามมิตร.

รื่นฤทัย สัจพันธุ์. 2543. อิทธิพลวรรณกรรมต่างประเทศที่มีต่อวรรณกรรมไทย. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

รำพึง ศิลาลง. 2530. การศึกษาวรรณคดีคำสอนประเภทร้อยกรองช่วงก่อนได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมตะวันตกในเชิงจริยธรรม. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

เรื่องนางนพมาศหรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์. 2530. พิมพ์ครั้งที่ 14. กรุงเทพฯ: ม.ป.ท..

ลิไทย, พญา. 2543. ไตรภูมิภคหรือไตรภูมิพระร่วง. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ: บรรณาการ.

วรุณบุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, คุณ และคณะ. 2522. ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 1. แปลจาก ฮอลล์, ดี จี อี. A History of South East Asia. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

วิสุทธิ บุษยกุล. 2520. วิสุทธิพนธ์. กรุงเทพฯ: ธเนศวรการพิมพ์.

ศรีสุนทรโวหาร, พระยา (น้อย อาจารย์ยางกูร). 2521. มุลบทบรรพกิจ วาหนิตินิกร อักษรประโยคสังคโยคพิธาน ไวพจน์พิจารณา พิศาลการันต์. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: เจริญรัตน์การพิมพ์.

ศรีสุธรรมเมธี, พระ. 2536. อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีต่อแนวความคิดทางการเมืองการปกครองของพระเจ้าลิไทศึกษาเฉพาะกรณี: ไตรภูมิพระร่วง (เตภูมิกถา). กาญจนบุรี: สหายการพิมพ์.

ศรีสุดา จริยากุล. 2541. เอกสารการสอนชุดวิชาภาษาไทย 4 หน่วยที่ 8-15. กรุงเทพฯ:
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.

ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์ (บรรณาธิการ). 2537. อารยธรรมตะวันออก. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ:
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ศิริมา เจนจิตม้น. 2529. การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมคำสอนประเภทเพลงยาว ในรัชกาล
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขา
ภาษาไทย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศิลปากร, กรม. 2500. ประชุมจารึกภาคที่ 1 กรุงเทพฯ. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์.

_____. โคลงทศรถสอนพระราม โคลงพาลีสอนน้อง โคลงราชสวัสดิ์ สมุทรโฆษคำฉันท์
ตอนกลาง โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช. พิมพ์ครั้งที่ 2. (เนื่องใน
โอกาสเปิดศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดลพบุรี วิทยาลัยครูเทพสตรี 18 ตุลาคม 2524)

_____. 2533. วรรณกรรมสมัยธนบุรี เล่ม 2. กรุงเทพฯ: มปท.

_____. 2533. วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1. กรุงเทพฯ: อรุณสภาคัดพร้าว.

_____. 2534. วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 (ไตรภูมิโลกวินิจจยกลา) กรุงเทพฯ: อรุณสภาคัดพร้าว.

_____. 2545. ปฐมราชธรรม. กรุงเทพฯ: เอดิสัน เพรส โปรดักส์.

_____. 2545. ตำราพิชัยสงครามฉบับรัชกาลที่ 1. กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์.

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. 2526. “ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท.” ใน
สุภาพรรณ ณ บางช้าง. (บรรณาธิการ). อักษรศาสตร์นิพนธ์ 3: รวมบทความทาง
การทวิทยา. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 25.

สมบัติ จันทรวงศ์ และ ชัยอนันต์ สมุทวณิช. 2523. *ความคิดทางการเมืองไทย*. กรุงเทพฯ: ดวงดีการพิมพ์.

_____. 2547ก. “พระญาจักรพรรดิราชในไตรภูมิพระร่วง: ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับความหมายทางการเมือง.” *บทพิจารณาว่าด้วยวรรณกรรมการเมืองและประวัติศาสตร์*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: คบไฟ.

_____. 2547ข. “ราชনীติ: บทวิเคราะห์.” *บทพิจารณาว่าด้วยวรรณกรรมการเมืองและประวัติศาสตร์*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: คบไฟ.

สิทธิา พินิจภูวดล. 2522. *วรรณกรรมสุโขทัย*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

_____. และ รื่นฤทัย สัจจพันธุ์. 2544. *วรรณคดีเปรียบเทียบ*. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

สิริวรรณ วงษ์ทัต. 2542. วรรณกรรมคำสอนสำหรับกษัตริย์. ใน *เอกสารประกอบการประชุมเชิงวิชาการ ภูมิปัญญาของคนไทย: ศึกษาจากวรรณกรรมคำสอน*, ทูลส่งเสริมกลุ่มวิจัย-เมธีวิจัยอาวุโส สกว., วันที่ 25-26 มีนาคม 2542.

สุภรณ์ โอเจริญ. 2541. *มอญในเมืองไทย*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. 2522. *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. 2533. *วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เสถียร โกเศศ และ นาคะประทีป (นามแฝง). 2544. *หิโตปเทศ*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: ศยาม.

เสาวณิต วิงวอน. 2530. การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมยอพระเกียรติ. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร
ดุขฎิบัณทิต สาขาภาษาไทย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สายชล สัตยานุรักษ์. 2546. พุทธศาสนากับแนวความคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325-2352). กรุงเทพฯ: มติชน

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. 2529. ทฤษฎีทางสังคมวิทยา: เนื้อหาและแนวการใช้เบื้องต้น. พิมพ์ครั้งที่ 2.
กรุงเทพฯ: เจ้าพระยาการพิมพ์.

หริศ เรืองฤทธิ์. 2513. วรรณคดีไทย เล่ม 1. กรุงเทพฯ: มปท. (พิมพ์เนื่องในงานฉาปนกิจศพนาย
หริศ เรืองฤทธิ์ ฉาปนกิจสถานวัดสระเกศาวรณมหาวิหาร วันที่ 20 มิถุนายน 2513)

อคิน รพีพัฒน์, หม่อมราชวงศ์. (ผู้แต่ง) ปรกาศทอง สิริสุข, ม.ร.ว และพรณี นัตรพลรักษ์ (ผู้
แปล). 2527. สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 – 2416. พิมพ์ครั้งที่ 2.
กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ภาคผนวก

ราชনীติ

พราหมณ์อนันตญาณและพราหมณ์คณามิสกะรจนา

นายทอง หงส์ลัดารมภ์ (มหากิม) แปล

1. ข้าพเจ้าจะแสดงราชনীติที่เห็นประโยชน์ทันตา เพิ่มพูนความรู้ในการขยายพระราชอาณาจักร
2. ข้าพเจ้าจะกล่าวคุณสมบัติแห่งพระมหากษัตริย์ผู้ทรงอิสราธิบดี และอำมาตย์ข้าเฝ้า อันว่าพระมหากษัตริย์ ผู้มีพระชาติอันสูงศักดิ์ ควรทรงพิจารณาให้ตระหนักซึ่งข้าเฝ้าโดยชอบในกาลทุกเมื่อ
3. พึงทรงทราบคนมีความรู้ด้วยการเจรจา พึงทรงทราบศีลธรรมจรรยาด้วยการอยู่ร่วม พึงทรงทราบความสะอาดด้วยการดำเนินในราชกิจทุกอย่าง พึงทรงทราบความเป็นลูกผู้ชายในเวลามีอันตราย
4. ข้าเฝ้าที่เกี่ยวข้องร้าย หัวคือ หยิ่ง อาจารย์หยาบคาย มักก่อความวินาศ จ่องทอง ไม่สันโดษ ไม่สามารถ พระเจ้าอยู่หัวควรทรงละข้าเฝ้าที่มีลักษณะเช่นนี้เสียให้ไกล
5. ข้าเฝ้าที่หยาบคาย มักก่อความวินาศ มักได้ ไม่ชำนาญในศาสตร์ต่างๆ เพียงพอ จ่องทอง หลู่คุณคน ไม่มีสัตย์ พระเจ้าอยู่หัวไม่ควรตั้งข้าเฝ้าเช่นนี้ให้เป็นหัวหน้าคน
6. เมื่อคนโง่ประกอบราชกิจ โทษ 3 ประการย่อมเกิดแก่พระเจ้าอยู่หัว โดยไม่ต้องสงสัย คือ เสื่อมเกียรติยศ 1 ทรัพย์สมบัติพินาศ 1 ต้องตกนรก 1
7. เมื่อคนฉลาดประกอบราชกิจ คุณ 3 ประการย่อมเกิดแก่พระเจ้าอยู่หัว คือ เกียรติยศขจร 1 บรรลุประโยชน์โดยธรรมสูงสุด 1 ขึ้นสวรรค์ 1
8. ข้าเฝ้าทำกิจอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งดีทั้งไม่ดี ส่วนที่ถูกและผิดของข้าเฝ้านั้น ย่อมเนื่องถึงองค์พระเจ้าอยู่หัว

9. เพราะฉะนั้นพระภุชสร ควรทรงตั้งข้าเฝ้าที่มีคุณสมบัติ ผู้ทำประโยชน์ให้สำเร็จเห็นทันตา ควรทรงเว้นข้าเฝ้าที่ไร้คุณสมบัติเสียเถิด
10. ข้าเฝ้าผู้มีคุณสมบัติ มีตระกูลและศีลาจารวัตร มีสัจย์ มีธรรม มีปัญญาดี มีศีลดี มีหลักดี เป็นคนขยัน พระเจ้าอยู่หัวควรทรงตั้งบุคคลเช่นนี้ไว้ในตำแหน่งผู้พิพากษา
11. ข้าเฝ้าผู้เกิดในตระกูลเชื้อตรง ฝึกฝนชำนาญงานการเงิน รู้จักรัตนะทุกชนิด มีกรรมสะอาด ไม่เคยพลั้งพลาด เป็นผู้ดี พระเจ้าอยู่หัวควรทรงตั้งข้าเฝ้าเช่นนี้เป็นนายคลัง
12. ข้าเฝ้าผู้รู้จักคนเก่าคนใหม่ มีกำลัง ใครเห็นใครชม มีกรรมสะอาด อดทนความลำบากได้ เอาใจใส่การทำงาน พระเจ้าอยู่หัวควรทรงตั้งข้าเฝ้าเช่นนี้เป็นนายประตู
13. ข้าเฝ้าผู้มีปัญญา รู้จักพูด แกล้งกล้า รู้ใจผู้อื่น มีอภัยสยดะเมียดละไม รู้พูดที่ควรไม่ควร พระเจ้าอยู่หัวควรทรงตั้งข้าเฝ้าเช่นนี้เป็นทูต
14. ข้าเฝ้าที่กำหนดจำคำของคนอื่นได้ในคราวเดียว จดได้ไว ปลายมืองาม มีความเหนียวแหลม ฉลาดพูด ขยัน พระเจ้าอยู่หัวควรทรงตั้งข้าเฝ้าเช่นนี้เป็นอาลักษณ์ หรือเลขา
15. ข้าเฝ้าผู้มีปัญญารอบรู้ในการขายอาณาเขต รู้ชัดเจนในภูมิศาสตร์ยอมสละชีพในคราวอันตราย ทนทุกข์ทนสุขได้
16. รู้ตำราพิไชยสงคราม รู้จักผ่อนปรนพาหนะมิให้ลำบาก มีความแกล้งกล้าอาหาญ พระเจ้าอยู่หัวควรทรงตั้งข้าเฝ้าเช่นนี้เป็นแม่ทัพ
17. คนครัวสืบตระกูลมาแต่ชั้นทวด เป็นคนขยัน รู้ตำราทำกับข้าว ปรงอาหารได้พอเหมาะ ทำครัวอยู่เสมอ รู้จักจับจ่าย พระเจ้าอยู่หัวควรทรงตั้งข้าเฝ้าเช่นนี้เป็นวิเสทเครื่องต้น
18. ผู้ใดรู้คัมภีร์อายุรเวท มีความขยัน ชำนาญศัลยกรรม นำรักนํานิยมทรงคุณจรรยาแพทย์อย่างดี พระเจ้าอยู่หัวควรทรงตั้งข้าเฝ้าเช่นนี้ให้เป็นแพทย์

19. ผู้ที่รู้จักใจคน มีภาระงานสะอาด ขยัน ตั้งมั่นอยู่ในธรรม รู้วิชามาก ไม่มักได้ ะมัดระวัง รอบคอบ ข้าเฝ้าเช่นนี้ควร โปรดให้อยู่ใกล้ชิดกับพระองค์ได้
20. ผู้รู้คัมภีร์เวทย์และเวทาศาสตร์ ขวนขวายในมนตรา ทำพิธีบูชา บวงสรวง มีเมตตา สูงอายุ พระเจ้าอยู่หัวควรทรงตั้งให้เป็นปุโรหิต
21. ผู้รักษานิธิรักษาสภาพดี ฉลาดในภาษาต่างๆ ยินดีแต่สิ่งที่ชอบ คอยรับใช้เฉพาะพระพักตร์ แดกฉานในศิลปต่างๆ สมบูรณ์ด้วยตระกูลและมารยาท มีความเกรงกลัว พระเจ้าอยู่หัวควร ทรงตั้งข้าเฝ้าเช่นนี้ไว้ในพระราชมณเฑียร
22. พระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใด มีข้าเฝ้าที่มีปัญญาฉลาดเอาใจใส่ในราชกิจแล้วกล้าสามารถ เหมาะแก่ตำแหน่งมนตรี ราชกิจในพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นั้นย่อมสำเร็จได้โดยตลอด
23. ผู้ที่ดำรงอยู่ในตำแหน่งแล้ว เป็นคนไม่ล่อลวง มีความสนิทสนมกับพระเจ้าอยู่หัวของตน แม้ด้วยเหตุของตน มีความสามารถด้วยกำลังกาย และบริวารยศ เพราะเหตุนี้เขาควรจะ พิตุสความดี หรือมิตี ซึ่งเป็นประโยชน์ใหญ่ เป็นที่ปลาบปลื้มใจอันเป็นของหาได้ดีได้ยาก
24. ชนะคนที่ต่ำกว่า ไม่จัดเป็นชนะที่ดี ชมเหงคนที่อ่อนกำลังกว่า ไม่จัดว่าเป็นลูกผู้ชาย ชนะคน ที่มีกำลังมาก จัดว่าเป็นคนพิเศษ แต่เจ้าชนะทาส ก็มีได้ชื่อว่าชนะดี คนที่เบียดเบียนคนยอม แพ้ ไม่ชื่อว่าดีเลย
25. เจ้าหนึ่ง ข้าเฝ้าที่คล้อยตามเจ้าหนึ่งประเทศมีคนดีหนึ่ง คูมีลักษณะข้ามยากหนึ่ง ลงโทษตาม โทษานุโทษหนึ่ง คลังมีทรัพย์สมบัติหนึ่ง มิตรที่เป็นเพื่อนในยามวิบัติหนึ่ง นักรบราชญ์ฝ่าย นิติศาสตร์กล่าวว่า เป็น 7 อย่าง
26. เจ้าหนึ่ง ข้าเฝ้าหนึ่ง รัฐมณฑลหนึ่ง คูข้ามยากหนึ่ง คลังหนึ่ง พลหนึ่ง ราชสัมพันธ์ไมตรีที่ มั่นคงหนึ่ง นักรบราชญ์กล่าวว่า เป็นองค์แห่งราชัน 7 อย่าง

27. แม้ถึงขาดแคลนไปเพียงข้อเดียวก็ตาม แต่ความเรียบร้อยหาเป็นไปเฉพาะพระเจ้าอยู่หัว พระองค์นั้นไม่ ข้าเฝ้าต้องประพฤติให้ครบองค์นั้นๆ อย่าให้ขาดได้
28. พระเจ้าอยู่หัวต้องทรงปรารภรักษาคณธรรม ทรงทำพระองค์ตามคุณธรรมก่อน แต่นั่นจึง ทรงพระวิจารณ์ส่วนที่เหลือ
29. พระเจ้าอยู่หัวต้องทรงพระปรีชา ต้องมีความรู้ ทรงเว้นคำกล่าวของคนเลวทราม ทรงขยัน ทรงอดทน มีพระทัยซื่อตรง ทรงธรรมไม่ความริษยา
30. พระเจ้าอยู่หัวต้องทรงแต่ดี ประกอบด้วยคุณ มีสัมพันธมิตร เป็นต้น ทรงมีสติ รู้จักยับยั้งชั่งใจ ให้พินาศ อดอาจสามารถ ทรงพระปรีชาหนักแน่น ทรงทราบความเสื่อม ความเจริญ
31. พระเจ้าอยู่หัวต้องทรงรู้จักผู้มีทรงคุณแก่ลัวกล้า ทรงสมาคมคบหาผู้ดีมีความรู้ ไม่ใฝ่ความ พินาศ ทรงใคร่ควรตระหนักแล้วจึงทำ ไม่ทรงนิทาใคร มีพระดำรัสตรัสแล้วไม่คืนคำ
32. พระเจ้าอยู่หัวต้องทรงทราบวิธีทำลายข้าศึก ทรงชนะความโกรธเสียได้ ทรงบังคับพระองค์ ได้ ไม่มักได้ ไม่มัวหลบ ไม่เกียจคร้าน มีพระทัยเผื่อแผ่ ทรงสั่งสอนคน โง่ให้เป็นคนฉลาด ได้
33. พระเจ้าอยู่หัว ต้องดำรงพระองค์ไม่ให้หลงลืม ไม่ทรงทำยุคเจริญให้กับเขตแคว้น ทรงเป็นที่ รักใคร่ของประชาชน ทรงเป็นที่นิยมนับถือของสัตบุรุษ ทรงทราบกาลเทศะ ทรง ประกอบด้วยธรรม 7 ประการ
34. พระเจ้าอยู่หัวต้องทรงรู้จักพระดำรัสที่จะตรัสในวาทว่าควรอย่างไร ทรงฉลาดในทางอุบาย ทรงสอบสวนในข้อสงสัย ทรงยินดีในทางศีล ทรงปราศรัยก่อนด้วยดี
35. พระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงสมบูรณ์ด้วยคุณสมบัติตามที่กล่าวนี้ ทรงสามารถปราบปรามแผ่นดินทั้ง ผองให้ราบคาบ และทรงเป็นที่ยอมรับบุญศิริทั้งสิ้นด้วย

36. พระเจ้าอยู่หัว ทรงวิทยญาณ มีพระปรีชาญาณฉลาด ทรงเฉียบแหลม ปราศจากความริษยา ทรงคบหาสมาคมกับครู พระเจ้าอยู่หัวพระองค์นั้นย่อมทรงบรรลุถึงยศอันไพบูลย์
37. พระเจ้าอยู่หัวทรงสมบูรณ์ด้วยคุณ 7 ประการ และทรงรอบรู้ในนิติศาสตร์ มีพระวิจารณ์รอบคอบ ย่อมสามารถเอาชนะได้ทั่วพื้นปฐพี
38. คุณสมบัติ 8 ประการ ย่อมปรากฏในพระเจ้าอยู่หัว คือ พระอินทร์หนึ่ง พระอาทิตย์หนึ่ง พระพายหนึ่ง พระยมหนึ่ง พระสมุทรหนึ่ง พระจันทร์หนึ่ง ภูมิเทพหนึ่ง ฝนหนึ่ง
39. พระเจ้าอยู่หัวย่อมเสมอองค์พระอินทร์ เพราะทรงปกครองพสกนิการด้วยวิธีข่มวิธียกย่องดั่งองค์ท้าวสักกะณะนั้น
40. พระอาทิตย์ย่อมแผดเผาทำให้เหือดแห้งได้แต่ผิวน้ำเท่านั้น ประมาณปีละ 8 เดือน ฉะนั้นใดพระเจ้าอยู่หัวผู้ซึ่งท่านทรงเปรียบดวงอาทิตย์พึงจัดเก็บภาษีอากรในแคว้นโดยชอบธรรม
41. ลมย่อมพัดชอกแซกไปในสรรพสัตว์ฉนั้นใด พระเจ้าอยู่หัวก็ควรทรงส่งคนสืบราชการลับ ฉะนั้น นี่ท่านเรียกว่า มารุตพรตแบบลม
42. พระยายมย่อมซักถามสัตว์ทั้งที่เป็นที่รัก ทั้งไม่เป็นที่รัก ที่มาถึงสำนักพระองค์ท่านอย่างสม่ำเสมอฉนั้นใด พระเจ้าอยู่หัวควรทรงลงพระราชอาญาตามโทษานุโทษ ฉะนั้น นี่ท่านเรียกว่า ยมพรตแบบพระยม
43. แม่น้ำเปี่ยมน้ำ มหาสมุทรก็ไม่หวังให้น้ำไหลมารวมกันในทะเลฉนั้นใด พระเจ้าอยู่หัวก็ควรทรงหวังพระทัยจะให้เงินของชาวบ้านไหลเข้าคลังเรื่อยไปฉนั้น นี่ท่านเรียกว่าสมุทรพรตแบบทะเลหลวง
44. พวกมนุษย์เห็นพระจันทร์เต็มดวง ย่อมร่ำเร่ฉนั้นใด คนทั้งหลายได้เห็นพระพักตร์พระเจ้าอยู่หัวของตน ย่อมยินดีเหมือนฉนั้น เพราะเหตุนั้นพระเจ้าอยู่หัวผู้ทศเทียมพระจันทร์ก็ควรแสดงให้ปรากฏฉนั้น นี่ท่านเรียกว่า จันทรพรตแบบพระจันทร์

45. พื้นพิภพย่อมรับรองสรรพสิ่งและสรรพสัตว์ทั่วหน้าเสมอกันฉันใด แม้พระเจ้าอยู่หัวผู้ทรงธรรม ก็ย่อมปกป้องพสกนิกรของพระองค์ทั้งในกรุงและนอกกรุงสม่ำเสมอฉันนั้น นี่ท่านเรียกว่า ภูมิพรตแบบแผ่นดิน
46. เมฆหลังฝนตลอด 4 เดือนฉันใด พระเจ้าอยู่หัวควรทรงเอาพระทัยใส่ปกครองด้วยบำเหน็จรางวัลฉันนั้น นี่ท่านเรียกว่า ปขุนพรตแบบฝน
47. พระเจ้าอยู่หัว ต้องทรงสำเหนียกเยี่ยงราชสีห์อย่างหนึ่ง เยี่ยงนกอย่างหนึ่ง เยี่ยงไก่ 4 อย่าง เยี่ยงกา 5 อย่าง เยี่ยงสุวณ 6 อย่าง เยี่ยงลา 3 อย่าง
48. พระราชกิจน้อยใหญ่ ที่พระเจ้าอยู่หัวทรงพระประสงค์ ท้าวเธอควรที่จะทรงทำความริเริ่มสม่ำเสมอรอบคอบ เช่นสีหาคะนั้น นี่เรียกว่าเยี่ยงสีหะ
49. พระเจ้าอยู่หัว ต้องทรงระมัดระวังพระองค์ทุกส่วน ทรงปรือองปราชญ์ฉลาดเฉลียว เช่น นกยาง ประกอบพระราชกิจให้สำเร็จลุล่วงไปตามกาลเทศะ นี่เรียกว่าเยี่ยงนกยาง
50. ดินก่อนหนึ่ง รบเก่งหนึ่ง แบ่งกันกินในหมู่พวกหนึ่ง ทับแม่ไก่แล้วกินได้หนึ่ง นี่คือ เยี่ยงไก่ 4 อย่าง
51. เสพเมถุนในที่ลับหนึ่ง จ้องหาของกินหนึ่ง ได้กินแล้วแบ่งกันกินหนึ่ง หวาดอยู่ตลอดเวลาหนึ่ง ไม่เกียจคร้านหนึ่ง นี่คือเยี่ยงกา 5 อย่าง
52. ไม่เกียจคร้านหนึ่ง ไม่เฉื่อยชาหนึ่ง นอนหลับสนิทหนึ่ง ดั้นไวทันทีหนึ่ง รักดีเจ้าของหนึ่ง กล้าสู้หนึ่ง นี่คือ เยี่ยงสุวณ 6 อย่าง
53. ถึงที่ลำบากก็ลากเชืญให้ได้หนึ่ง ไม่คำนึงถึงหนาวร้อนหนึ่ง กินเท่าที่มีหนึ่ง นี่คือเยี่ยงลา 3 อย่าง
54. พระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงสมบูรณ์ด้วยพระคุณสมบัติ 20 ประการนี้ ท้าวเธอก็จะทรงชนะสรรพข้าศึกเสี้ยนหนามได้สิ้น พระเดชานุภาพก็กระฉ่อนไปทั่วทิศ

55. กินมากเกินไปหนึ่ง เสพเมถุนเกินหนึ่ง กลั่นอุจจาระปัสสาวะหนึ่ง นอนกลางวันหนึ่ง ตื่นกลางคืนหนึ่ง เหล่านี้ เหตุเกิดโรคร้าย
56. คิมน้ำมากเกินไป ไฟธาตุก็ไม่ย่อย คิมน้ำน้อยเกินไป ไฟธาตุก็ไม่ย่อย เพราะเหตุนี้ผู้รักษาอนามัย ควรคิมน้ำให้พอเหมาะพอดี คือไม่น้อยเกินไป ไม่มากเกินไป
57. กินอาหารอิ่มแล้ว ควรนั่งอยู่พอให้อาหารเรียงเม็ดก่อน แล้วค่อยๆ เดินประมาณสักร้อยก้าว แล้วควรนอนพักตะแคงข้างซ้าย
58. เมื่อกินหันหน้าไปทางทิศบูรพา อายุยืนหันหน้าไปทางทิศทักษิณ มีทรัพย์ยั่งยืน หันหน้าไปทางทิศประจิม ยศยั่งยืน แต่ไม่ควรหันหน้าไปทางทิศอุดร
59. กินแล้วนอนพักอ้วน กินแล้วยืนมีกำลัง กินแล้วเดินอายุยืน กินแล้ววังเวงความตายก็วิ่งตามมาด้วย
60. นอนหันศีรษะทางทิศบูรพามีปัญญา หันไปทางทิศทักษิณอายุยืน หันไปทางทิศประจิมใจพลุกพล่าน หันไปทางทิศเหนือจะตาย
61. คนเกี่ยวหญ้าประจำหนึ่ง คนเอาเล็บขีดดินเสมอ คนไม่ล้างเท้าหนึ่ง คนไม่แปรงฟันหนึ่ง
62. คนห่มผ้าเหม็นสาบหนึ่ง คนดมเหม็นสาบหนึ่ง คนนอนกลางวันตั้งสองครั้งหนึ่ง คนนอนเปลือยกายหนึ่ง
63. คนกินจุเกินหนึ่ง คนชอบเกาะตัวและเตียงของตัวเองหนึ่ง ทั้งสิบประการนี้ ทำแล้วเจ้าทรัพย์ไม่สามารถจะทรงศิริของเขาไว้ได้
64. พระเจ้าอยู่หัวทรงราชริยวัตรสมบูรณ์ ทรงพระมาลาเหนือพระเศียร ทรงชำระพระบาทด้วยดี ทรงแต่นางพระยา เสวยพอเหมาะ ทรงพระภุชญาเรียบร้อย ไม่เสพเมถุนในวัน 5 คำ ย่อมทรงมิ่งขวัญตลอดพระชนมชีพ

65. คำหยาบคายหนึ่ง อาชญารุนแรงหนึ่ง กิริยาหยาบหนึ่ง ประทุษร้ายตัวเองหนึ่ง เป็นนักเลงสุราหนึ่ง เป็นนักเลงเจ้าชู้หนึ่ง เล่นการพนันหนึ่ง เหล่านี้เหตุพินาศของพระเจ้าอยู่หัว
66. เมื่อพระเจ้าอยู่หัว ทรงประพฤติพระองค์ในเหตุแห่งพินาศเกินส่วนความพินาศก็จะต้องมีขึ้นนี้ เหตุแห่งความพินาศควรละเสีย
67. เมื่อนักปราชญ์จะแสดงความจัญไรอย่างใหญ่หลวงอย่างหนึ่ง ท่านชี้ว่าการดื่มสุราเป็นจัญไรร้ายแรงที่สุด เพราะการดื่มสุราทำลายตน ทำลายทรัพย์ ทำลายปัญญา ทำลายความสามารถ ทำลายมิ่งขวัญ ทำลายลาภยศ ทำลายชื่อเสียง
68. เพราะดื่มสุราเมามาย ปัญญาข่มเสื่อม ไม่เชื่อว่ารักษาชีวิต ตลอดเวลาที่เมาจนเล่าจะพิจารณาถึงอาหารที่ดีและไม่ดีได้
69. ดื่มสุราเมามาย เห็นแม่เป็นเมีย เห็นเมียเป็นแม่ เห็นเรือนเป็นเว็จ เป็นดัน เห็นเรื่องเล็กน้อยเป็นเรื่องใหญ่โต หรือเห็นช้างเท่าหมู
70. คนดื่มสุราเมามาย เห็นแอ่งน้ำเป็นทะเลหลวง เห็นทะเลหลวงเป็นพื้นดิน กระทั่งพระเจ้าอยู่หัวคนขี้เมาเขาก็เป็นเสมอเพื่อน
71. การดื่มสุรานั้น โทษที่เห็นประจักษ์ก็คือ เสียทรัพย์หนึ่ง ก่อวิวาทหนึ่ง เกิดโรคหนึ่ง เสียชื่อเสียงหนึ่ง หมดขางอายหนึ่ง ทำปัญญาให้เสื่อมหนึ่ง
72. ธรรมดา นักเลงมักขาดความสงบเสงี่ยม พวกพ้องไม่ແແ ขาดความกระตือรือร้น หมดความละอายและความกลัวผิด ข่อมหาที่พึ่งได้โดยฝืดเคือง
73. พวกพ้องก็เป็นที่พักของคนที่เป็่นนักเลงไม่ได้ ไม่มีคนเอ็นดู ไม่มีคนเหลียวแล ไม่รู้จักประโยชน์ทั้งสอง เป็นคนเจ้าเล่ห์ ทำลายวงศ์ตระกูล

74. พระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใด ไม่มีนักปราชญ์เป็นที่ปรึกษา ไม่ทรงเชื่อคำของปุโรหิต ข้าเฝ้าผู้
ภักดี และพระสหายร่วมพระทัย ทรงมีแต่ความรู้หลักเลียงไปตามพอฟพระทัย พระเจ้าอยู่หัว
พระองค์นั้นก็เป็ดังคนตาบอดไม่มีคนจูง ไม่นานเท่าไรก็จกถึงความพินาศเพราะศัตรู
75. พระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใด ทรงทราบลวงหน้าว่า พระราชกิจจะสำเร็จได้ดี โดยวิธีทรง
เทียบเคียงอย่างนี้ว่า เราเป็นอย่างไร กาลเทศะเป็นอย่างไร ข้าศึกมีกำลังเท่าเรา หรือยิ่งกว่าเรา
อย่างไร ประเทศพันธมิตรเป็นอย่างไร ความสามารถเป็นอย่างไร อุบายการรบเป็นอย่างไร
เสบียงเป็นอย่างไร ความกล้าหาญเป็นอย่างไร จิการพร้อมมูลอย่างไร ศัตรูพร้อมเพรียง
อย่างไร การทูตเป็นอย่างไร พระเจ้าอยู่หัวพระองค์นั้น นักปราชญ์กล่าวว่าเป็ราชาธิราช
จอมราชา
76. ในเวลาออกรุ่ง พระเจ้าอยู่หัวควรทรงพิจารณาการงานของข้าศึก ของพระสหายร่วมพระทัย
ของพสกนิกร ของกองทัพ ของประเทศ ของการคลัง ของข้าเฝ้าต่างพระเนตรพระกรรณ
ราชวัลลภ และกิจที่ควรทำและไม่ควรทำ
77. คนยากไร้ แต่ทรงปรากฏเป็นคนกล้า เป็นผู้ดี พระเจ้าอยู่หัวก็คงชุบเลี้ยงเป็นข้าเฝ้าเพื่อ
ประชาชนจะได้ทราบว่ามีคนดีเป็นข้าเฝ้าประจำราชสำนัก
78. พระเจ้าอยู่หัวทรงสดับดนตรีจนยามต้น ทรงสดับการสังวัธยายมนต์ในยามสอง บรรทมใน
ยามสาม
79. พระเจ้าอยู่หัวทรงขัดติยราชวราภรณ์ ย่อมทรงสง่า ทรงประคองประกอบพระราชกิจโดย
ถนัด ทรงพระวิจารณ์โดยรอบคอบ ประทับนั่งฝั่งผาย ประทับยืนเป็นสง่า ไม่ทรงคำนึงถึง
คนรักหรือคนชัง ทรงวินิจฉัยอรรถคดีโดยเที่ยงธรรม
80. พระเจ้าอยู่หัวไม่ควรทรงคำนึงว่า การลงพระราชอาญาผู้ผิดเป็นการไม่ทรงธรรม คนร้ายก็จะ
กำเริบ ข้อนี้เป็นการสูญเสียพระราชอำนาจอย่างใหญ่หลวง

81. เมื่อพระเจ้าอยู่หัวไม่ทรงลงโทษคนผิด คนชั่วก็กำเริบ เมื่อทรงลงอาญาคนผิดตามความผิด คนร้ายก็จะไม่ฟังทำความชั่ว เมื่อคนร้ายถูกลงโทษแล้ว เขาก็จะกลับตัวประพฤติดีต่อไป ด้วยอุบายนี้ยังชื่อว่าพระราชทานความสุขแก่เขาอีก
82. เมื่อพระเจ้าอยู่หัวลงอาญาคนร้ายตามความผิด คนที่เป็นพวกเดียวกับคนร้ายก็ย่อมจะเกรงกลัวพระอาญา เมื่อทรงพิจารณาข้ออื่นที่เกิดขึ้นโดยรอบคอบ ทรงวินิจฉัยแล้ว ข้อนั้นก็เป็นที่พระราชกำหนดขึ้น
83. หากพระเจ้าอยู่หัว ไม่ทรงลงอาญาคนร้ายตามความผิด ความพินาศก็จะมาถึงพระองค์เอง ดังช้างพลายปราศจากงาฆ่า ดังงูพิษหมดพิษ ดังพระขรรค์ปราศจากฝัก และดังสีหะปราศจากงาฉะนั้น
84. ถึงคนทั้งหลายจะมีปากท้อง มีมือมีเท้าเท่าเทียมกันก็จริง แต่คนทั้งหลายย่อมเกรงพระบารมี นอบน้อมพระเจ้าอยู่หัวองค์เดียว แต่ถ้าพระเจ้าอยู่หัวลงอาญาไม่เป็นธรรม ชาวเมืองก็กลับคิดประทุษร้าย พระเจ้าอยู่หัวทรงลงอาญาโดยธรรม ชาวเมืองก็สงบราบคาบ
85. การลงพระอาญาโดยธรรมหนึ่ง การยกย่องคนดีหนึ่ง การฝึกคนเกียจคร้านให้เป็นคนขยันหนึ่ง การไม่เห็นแก่หน้าคนมีหรือคนจนหนึ่ง การปกครองทั่วถึงหนึ่ง คุณ 5 ประการ นักปราชญ์กล่าวว่าป็นอริยธรรมควรบูชาแท้
86. เวลาจะส่งทหารออกสงคราม พระเจ้าอยู่หัวต้องเฝ้ารับสั่งเข้าเฝ้าร่วมพระทัย มีความสมนุกสมบันว่า ท่านจงตัดสินใจให้ดี แล้วโปรดให้เขาเป็นแม่ทัพ สำเร็จราชกิจทุกอย่างส่วนพระองค์ก็ต้องทรงพิจารณาโดยรอบคอบทุกขณะ
87. พระเจ้าอยู่หัวควรโปรดให้ปลงพระมัสสุและทรงเครื่องใหญ่ในวันทั้ง 4 คือ วันขึ้น 5 ค่ำ หรือแรม 5 ค่ำ ก็ดี ในวันนักขัตฤกษ์ก็ดี ในเวลาอาทิตย์แรกอุทัยก็ดี ในวันนับแต่พระราชสมภพไป 7 วัน 5 วัน 3 วันก็ดี แต่ไม่ควรโปรดให้ปลงด้วยมิดโกนในเวลาขาดราตรีและในเวลาเย็น

88. พระเจ้าอยู่หัวผู้ทรงธรรม ย่อมทรงพระเจริญ พระเจ้าอยู่หัวทรงปราบอริราชศัตรูให้ราบคาบ ทรงได้ชัยชนะทั่วพื้นปฐพี มีมหาสมุทรเป็นขอบเขต เสวยสวรรยาธิปัตย์ตลอดกาลนาน เพราะเหตุที่ทรงอาจารย์คุณอันวิเศษ เป็นธรรมิกราช ลักขราช ในที่สุดจะได้ทรงบรรลुพระ นิพพานอันไม่มีจติ
89. ต้นไม้กิ่งก้านคดเคี้ยวกรงรัง เหง้าห้อย สูงเกิน แห่งโกรัน มีอยู่ในสวน เจ้าของควรตัดออก เสีย ต้นไม้มีผลดีมีรสอร่อย เจริญงอกงามเจ้าของต้องรดน้ำพรวนดินเดิมปุยบำรุงรักษาจิตใจ พระเจ้าอยู่หัวก็เปรียบเสมือนเจ้าของสวน ทรงรำพึงอยู่ทุกเมื่อเวลานั้น
90. มาลาการควรปลูกต้นไม้ที่ตัดตอนแล้ว ควรเก็บดอกไม้ที่บ้านสระพัง พึงบำรุงไม้เล็กๆ ให้ งดงาม ถึงถ้าไม้ที่งอมลงจนล้ม พึงแผ้วถางหญ้าและกาฝากที่ปกคลุม พึงแยกไม้อ่อนและ ไม้แข็งไว้นอกกอ ต้นไม้ที่ปลูกได้ระเบียบดีแล้ว มาลาการย่อมปราบปลื้มจิตใจ พระ เจ้าอยู่หัวก็พึงทรงชื่นชมประชากรราษฎร์ของพระองค์ เหมือนนายมาลาการเวลานั้น
91. พระเจ้าอยู่หัวต้องมีข้าเฝ้าร่วมชีพเป็นคนมีตระกูล แก่แล้วกล้าศึกษาเล่าเรียนมาก คงแก่เรียน เป็นผู้มีความจงรักภักดี รู้หลักนักปราชญ์ ชำนาญในนิติศาสตร์โดยแท้
92. ได้เล่าเรียนดีหนึ่ง มีศิลาจารวัตรหนึ่ง กล้าศึกหนึ่ง มีความเพียรหนึ่ง ทำกิจสำเร็จด้วยดีหนึ่ง มีกำลังสามารถหนึ่ง ไม่มักได้หนึ่ง รูปกายสำนัสดหนึ่ง ท่านกล่าวว่าคุณสมบัติทั้ง 8 นี้ เหมาะแก่มนตรี
93. พระเจ้าอยู่หัวทรงปรึกษาผู้รู้หลายครั้งหลายหนแล้ว ภายหลังจึงทรงประชุมกันทำเรื่องที่ได้ ปรึกษากันดีแล้วนั้น
94. พระเจ้าอยู่หัวต้องให้การศึกษาแก่พสกนิกร ทรงตัดความสงสัยด้วยคนที่ศึกษาดีแล้ว ความคิดที่คิดใหม่ ต้องแสดงคุณวิเศษของความคิดนั้นให้ชัด
95. พระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใด ทรงวินิจฉัยราชกิจได้ถูกต้องเป็นนิตย์ พระเจ้าอยู่หัวพระองค์นั้น ชื่อว่าทรงสมบูรณ์ดีแล้ว ทรงพระกำลังยิ่งกว่าศัตรู จะไม่ต้องทรงลุ่มจม แม้ในบางครั้งบาง คราว

96. ข้าเฝ้าควรวหาโอกาสห้ามพระเจ้าอยู่หัวจากความชั่ว ต้องประกอบเกื้อกูล ต้องปกปิดความลับ ทำแต่สิ่งที่เป็นคุณ ไม่ละทิ้งในยามอันตราย ต้องช่วยในโอกาสอันควร ลักษณะเช่นนี้ท่านเรียกว่า มิตรแท้
97. ความเป็นมิตรทำได้ง่าย เมื่อไรๆ ก็ทำได้ แต่การรักษาความเป็นมิตรนั้นทำได้ยากเย็นนัก เหตุนั้นใครมีลักษณะมิตรแท้ ถึงผู้นั้นจะขัดสนหรือมั่งคั่งก็ตาม พระเจ้าอยู่หัวผู้ฉลาดเฉียบแหลมต้องทรงบำรุงมิตรนั้นไว้
98. การป้องกันมิตรในยามมีอันตราย ควรประทานตามความชอบเพราะผู้ไม่ดูค้ายในมิตรทั้งหลาย ย่อมบรรลุนิผล
99. พึงแบกศัตรูไว้บนบ่า ตรามเท่าที่โอกาสยังไม่ให้ แต่เมื่อได้โอกาสต้องรีบทำลายเหมือนทูปหม้อดินที่หินฉะนั้น
100. พระเจ้าอยู่หัวทราบชัดกำลังของแคว้นอื่นดีแล้ว ทรงพิจารณากำลังความสามารถของเหล่าข้าเฝ้าผู้สนองราชกิจโดยรอบคอบแล้งจึงทำสงคราม พระเจ้าอยู่หัวทรงทำสงครามโดยอุบายนี้ ย่อมได้ชัยชนะทุกเมื่อ
101. พระเจ้าอยู่หัวทรงเห็นช่องได้เปรียบ และทรงเห็นช่องเสียเปรียบศัตรู อีกทั้งทรงเห็นความอ่อนแอของฝ่ายศัตรู ทรงเตรียมรบให้พร้อมทุกทาง
102. เมื่อได้พิชัยฤกษ์ศุภมงคล เพราะเหตุที่ทรงบูชาที่ควรบูชา ทรงจ่ายทรัพย์แก่พวกพลเมื่อพร้อมแล้ว ก็ควรโปรดให้ยกทัพได้
103. พระเจ้าอยู่หัวทรงพร้อมด้วยจตุรงค์เสนา มีกองช้าง กองม้า กองรถ กองราบ มีเครื่องศาสตราวุธและหอกดาบแหลมหลาวคมกล้า เป็นต้น ครบครัน ทั้งมีสิ่งทีพอใจทุกอย่างก็สามารถเอาชนะแผ่นดินทั้งมวลได้

104. พระเจ้าอยู่หัวทรงประกอบอุบายได้ทั้งปลอมและปราบ ย่อมล่วงภัยพิบัติทั้งปวง คือ ความ โกรธ ความ โศก ความกลัว ความโลภ และความพินาศ เมื่อประเทศทั้งหลายด้อยกำลังแต่ พระองค์ทรงมั่งคั่ง
105. เพราะเหตุนั้น พระราชาธิบดี ฟังทรงเพิ่มพูนพระราชทรัพย์แต่ต้นมือด้วยความบากบั่นอัน ใหญ่หลวงจนสุดกำลัง และพึงประดิษฐานการนั้นให้ครบถ้วน
106. คนมีกำลังต้องทรمانด้วยการสมาน คนขาดต้องทรمانให้แยกอยู่โดดเดี่ยว คนมักได้พึง ทรمانด้วยการให้ตามต้องการ แต่คนหัวคือต้องทรمانด้วยอาชญา
107. พระราชาธิบดีพระองค์ใด ทรงสมบูรณ์ด้วยกองช้าง กองม้า กองรถ กองราบ และทรัพย์ เสบียงอาหาร แต่ทรงกังวลแต่ในประเทศไม่ชักซ้อมให้พร้อมไว้ พระราชาธิบดีฝ่าย ปรปักษ์อาจยกมาย่ำยีได้ทุกเมื่อ
108. ประเทศศิลาแดน เกิดกำเริบขึ้นก็จะยกเข้ารุกแดนและชิงทรัพย์สมบัติ พระราชาธิบดีผู้ทรง ชำนาญในนิติศาสตร์ ก็สามารถจะเอาชานะฝ่ายปรปักษ์ได้ ทำปรปักษ์ให้อยู่ในอำนาจได้
109. กลางคืนกาแผ่นดินเค้า กลางวันนกเค้าแพ้กา จระเข้ช้อยูกก็ตกอยู่ในอำนาจสีหะ สีหะ สีหะ ตกน้ำก็ตกอยู่ในอำนาจจระเข้ เหล่านี้ล้วนพินาศทั้งนั้นฉันใด
110. พระราชาธิบดีผู้ไม่ทรงทราบกาลเทศะยังขึ้นรบ อริราชศัตรู ก็ย่อมกำจัดได้ฉันนั้น ถ้าท้าว เธอทรงหวนระลึกถึงค่านักปราชญ์บ้าง ก็จะเป็นผู้อำนาจใหญ่ ทรงพระกำลังองอาจ
111. พระราชาธิบดี ทรงปราบปรามข้าศึกปราบคาบแล้ว เมื่อทรงทราบชัยชนะแล้ว อย่าทรง นอนใจ ไม่ถึงคลายความเพียรเสีย เพราะประมาทพึงทรงทำความเพียรไว้ในกาลทุกเมื่อ เกิด
112. เพราะคนที่จองเวรกัน แม้เล็กน้อย ก็กำเริบใหญ่โตได้ เสมือนเปลวเพลิงและยาพิษ หรือ เหมือนช่างจับมันที่พาบิรารตั้งหมื่นไปตกชอกเขาได้ หากว่าคนจะตีปลอกไว้ที่เสาดสูง ให้นั่นคงเท่าไรมันก็จะสลัดออกไปจนได้

113. เมื่อพระเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างปราการ ป้อม คู ประตู หอรบ ศาสตราวุธ ยุทธภัณฑ์ ครอบถ้วน ฝึกซ้อมไว้มิขาด ท้าวเธอก็ทรงดำรงพระราชอาณาเขตไว้ได้
114. ใช่แต่เท่านั้น พระเจ้าอยู่หัวยังจะทรงบำรุงบ้านเมืองให้มีกองทัพช้าง กองทัพม้า กองทัพรถ และกองทัพราบให้บริบูรณ์ ให้มีแพทย์ผู้สามารถ ให้มีนายช่างต่างประเทศ ให้มีพราหมณ์ ให้มีนักปราชญ์ราชบัณฑิต และการอื่นๆ อีก และทรงปกครองไพร่ฟ้าเสมอกับพระองค์
115. พระเจ้าอยู่หัวต้องทรงเวนนักรบที่มักได้ เอาแต่ประโยชน์ส่วนตัว ใจขุน จี๊ลาด ชอบดื่ม ไม่สงบ แล้วจึงยกทัพไปแต่ที่แก้แล้วกล้าสามารถเพื่อประชิดแคว้นอื่น
116. พระราชาธิบดีต้องทรงทราบความสามารถของเสนาฝ่ายพระองค์และฝ่ายปรปักษ์อย่าง แท้จริงหนึ่ง อูบายสมาน อูบายทำลายสามัคคี อูบายติดสินบนหนึ่ง เหตุที่ควรรับและเหตุที่ควรรุกรหนึ่ง แล้วจึงควรยกทัพไปชิงชัยแคว้นอื่น
117. พระราชาธิบดีต้องทรงทราบปรัมกองทัพบัดเทียมด้วยอูบายสมาน ต้องทรงทราบปรัม กองทัพด้วยอูบายยูให้แตกสามัคคี ต้องทราบปรัมกองทัพบัดมากด้วยวิธีให้สินบน เมื่อ ปรามด้วยอูบายทั้งหนึ่งนี้ไม่ได้ก็ต้องรบ
118. คุณสมบัติ 6 ประการ สนธิคุณ คือ ให้ของแก่ปรปักษ์ หรือรับของฝ่ายปรปักษ์หนึ่ง วิห คุณคือ ไม่คลุกคลีกับศัตรูหนึ่ง อาสนคุณคือ ไม่ทำตามอูบายสองอย่างข้างต้นนี้ ยานคุณ คือ ยatraทัพด้วยพาหนะต่างๆหนึ่ง ทวิชาคุณ ยatraทัพเป็นกองๆ ตามคำหรับพิไชย สงครามหนึ่ง สังคหคุณ คือ ลวงศัตรูให้ตายใจหนึ่ง
119. พระเจ้าอยู่หัวเปรียบเหมือนลำต้น คลังเปรียบเหมือนพื้นที่ พระเจ้าอยู่หัวเปรียบเสมือนกิ่ง คลังเปรียบเหมือนลำต้น พระเจ้าอยู่หัวไว้ทรัพย์ เปรียบเหมือนนกปีกหัก ดังๆจะทำอะไรได้
120. ทรัพย์เปรียบเหมือนคุณ คือ ดวงตาซึ่งเป็นใหญ่ของจอมราชย์ ผู้ทรงปรารถนาอุปการณ์ เป็นต้น เหตุนั้นพระเจ้าอยู่หัวต้องทรงทำความเพียร เพื่อสำเร็จลาภ การอารักขา และความ เจริญของท้าวเธอเองให้บริบูรณ์

121. พระราชาธิบดี ต้องรักษาพระราชอาณาจักรของพระองค์ทั้งไพร่พล ทั้งข้าเฝ้าที่ภักดีในพระองค์ ทั้งเศรษฐกิจหบดี และแม่คนร้ายและต้องป้องกันคลังหลวงอย่างกวัดข้น เพราะอย่างนั้นจึงชื่อว่าทรงปกครองรักษาอาณาประชาราษฎร์ด้วยดี
122. พระราชาธิบดี ต้องไม่เก็บส่วยอากรในไร่นาให้เกินพอดี เมื่อมีความจำเป็นก็ต้องแสดงเหตุผล เพราะเมื่อเก็บเกินพอดีไปหรือไม่เป็นธรรม พสกนิกรก็จะดิ้นรน และความล้มเหลวของการคลังก็จะเกิดขึ้น
123. ผลที่สมมาในการยาตราทัพ จะพึงมีในระหว่างหน้าแล้งถึงหน้าฝน แต่บัณฑิตกล่าวว่า การชนะและการแพ้ จะเอาเป็นแน่ไม่ได้
124. ถึงเมื่อศัตรูพินาศไป ราชกิจของพระราชาธิบดีฝ่ายมิชย์ก็จัดว่าสำเร็จ แต่ความพินาศของศัตรูเป็นรางวัลชั้นสามัญของฝ่ายชัยชนะเท่านั้น
125. พระราชาธิบดีเมื่อทรงปรารถนาจะทำลายศัตรู เมื่อทรงเลือกคนทำงานไม่ได้เหมาะสมงาน พระราชาธิบดีก็ต้องทรงเองตลอดไป ไหนจะต้องทรงพระดำริว่า อะไรจะเกิดขึ้นเล่า
126. คนมีบุญไม่ต้องชวนขวาก็บรรลุประโยชน์ที่ต้องการได้สมใจตามคราวนั้นๆ เหมือนงูเหลือมนอนอยู่กับที่ก็มีอาหารมาให้ถึงปากฉะนั้น
127. ผลไม้ที่ยังไม่สุก อยู่ในที่ที่สอยยาก คนเป็นอันมากก็ยังพากเพียรสอยให้ลำบากเปล่าๆ ผลไม้ชนิดนั้นไม่ทำให้สำเร็จประโยชน์ได้เลย ส่วนผลไม้ที่สุกและหล่นลงมาเอง ย่อมเป็นสาธารณะแก่คนทั้งหลายใช้แต่เท่านั้น ผลไม้หล่นเอง ไม่ต้องสอยนั้น รสก็อร่อย กินก็ชื่นใจ
128. คุณธรรมคือว่าง่ายหนึ่ง เจียหูฟังหนึ่ง ดังอกตั้งใจเล่าเรียนหนึ่ง จำได้แม้ย่ำหนึ่ง บอกวิชาที่ได้เรียนหนึ่ง ที่จำไว้ได้หนึ่ง รู้ความชัดเข้าใจดีในคุณชาตินั้นหนึ่ง ทั้ง 7 สิ่งนี้จัดว่าเป็นคุณที่แท้

129. พญาช้างที่ทรงคุณอันสามารถ เพราะเหตุที่ตกมันเพียงตัวเดียวเท่านั้น ก็ยังมาพลรบด้วย
ความองอาจ พระเจ้าแผ่นดินองค์เดียวเท่านั้น ทรงแต่พระแสงของ้าวเท่านั้น เสด็จเหนือ
คชาธารทำยุทธหัตถีก็ยิ่งทรงชนะศัตรูได้ เพราะเหตุนั้นเขาจึงยอมให้พระเจ้าอยู่หัวทรง
เป็นจอมทัพ เพราะทรงพระกำลังยิ่งกว่าช้าง ภายหลังที่ทรงทำยุทธหัตถีแล้ว
130. คนฉลาด หาความรู้ไว้เพื่อความสำรวม รักษาความสำรวมไว้เพื่อธรรม ควรจับจ่ายใช้สอย
เพื่อทำทาน แต่นั้นควรทรงธรรมะเพื่อนิพพานเป็นที่สุด
131. ทานหนึ่ง ศีลหนึ่ง การบริจาคหนึ่ง ความซื่อตรงหนึ่ง อหimsa ย่อมน โยนหนึ่ง เพียรเผาบาป
หนึ่ง ไมโครทหนึ่ง ไม่เบียดเบียนหนึ่ง จันดิหนึ่ง ไม่ร้ายกาจหนึ่ง ทั้ง 10 นี้ เรียก ราชธรรม
พระราชาธิบดีผู้ทรงธรรมต้องประพฤติเป็นวัตรโดยความไม่ประมาท
132. การให้ทานหนึ่ง ช่วยเหลือกันตามควรหนึ่ง พุคนำรักหนึ่ง วางตนเสมอต้นเสมอปลาย
หนึ่ง 4 อย่างนี้เป็นอุบายเครื่องผูกใจกัน ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้
133. เนื้อในปากก็กลับไม่ได้สนิท เพราะกลัวตาย พระราชาธิบดีทั้งหลายก็บรรทมไม่สนิท
เพราะกลัวราชศัตรูที่มีกำลังกว่า บัณฑิตทั้งหลายไม่ยินดีในการหลับ ก็เพราะกลัวภัยใน
สังสารวัฏ
134. อดทนได้หนึ่ง ตื่นอยู่ตลอดหนึ่ง หมั่นหนึ่ง เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่หนึ่ง เอ็นดูหนึ่ง ใญ่ครวญหนึ่ง
คุณธรรมเหล่านี้ ผู้เป็นหัวหน้าคนที่หวังประโยชน์ของประมุขชนจำต้องประพฤติ
135. อ่อนเกินไป ก็ถูกข่มเหง แข็งเกินไป ก็ถูกจองเวร พระเจ้าอยู่หัวทรงทราบเหตุทั้ง 2 ประการ
นี้แล้ว ควรประพฤติพระองค์ให้เหมาะ
136. คนที่อ่อนจนอ่อนแอ หรือคนที่แข็งจนกระด้าง ย่อมไม่สามารถจะดำรงอยู่ในตำแหน่ง
ใหญ่ได้ เพราะฉะนั้นต้องประพฤติทั้ง 2 อย่างให้พอดีกัน
137. กลิกรหนึ่ง พอค้ำหนึ่ง ข้าเฝ้าหนึ่ง สมณะมีความรู้และทรงศีลหนึ่ง เมื่อคนเหล่านี้มั่งคั่ง
ตามส่วนที่เหมาะสมแก่ตนๆ ประเทศชาติก็มั่งคั่งเช่นกัน

138. เมื่อคนเหล่านั้นทูลพลภาพ ประเทศที่พลอยทูลพลภาพ เพราะฉะนั้นพระเจ้าอยู่หัวผู้ทรง
รับภาระของประเทศ ต้องบำรุงรัฐมณฑลทั้งปวงจนทั่วหน้าให้มั่งคั่ง
139. ต้นไม้ใหญ่มีผลสะพรั่ง ผู้ใดมาเก็บเอาผลดิบไป ผู้นั้นก็ชื่อว่าไม่ได้ชิมรสผลไม้ นั้น ช้ำพิช
พันธุ์ก็สูญอีก
140. ต้นไม้ใหญ่มีผลดก ผู้ใดมาเลือกเก็บผลสุกไปได้ ผู้นั้นชื่อว่าได้ลิ้มรสของผลไม้ นั้น ทั้งพิช
พันธุ์ก็ไม่สูญ
141. ประเทศเปรียบเสมือนต้นไม้ใหญ่ พระราชาธิบดีพระองค์ใด ทรงปกครองไพร่ฟ้าข้า
แผ่นดินโดยธรรม พระราชาธิบดีพระองค์นั้น จัดได้ว่าเสวยรสของพสกนิกรผู้จงรักภักดี
ทั้งรัฐมณฑลที่ดำรงมั่นด้วย
142. พระราชาธิบดีพระองค์ใด ทรงปกครองไพร่ฟ้าอาณาประชาราษฎร์โดยธรรม พระราชา
ธิบดีพระองค์นั้นจัดเป็นพระมหากษัตริย์ที่ร้ายกาจยิ่งกว่ายาพิษทุกชนิด
143. โดยทำนองเดียวกันนั้น ประชาชนชาวเมืองประกอบการค้าขายในทางที่ทำให้เพิ่มพูนราช
พลีภาชีอากรขึ้น พระราชาธิบดีพระองค์ใดทรงเบียดเบียนเสีย พระราชาธิบดีพระองค์นั้น
ชื่อว่าทรงผิดในการคลังของพระองค์
144. เหล่าโยธีผู้รู้ดำรับพิไชยสงคราม รอบรู้ชัยภูมิอันประเสริฐ รู้ดูบายกำจัดฝ่ายปรปักษ์
ใคร่ครวญโดยรอบคอบก่อนจึงทำ เข้มแข็งในการทำสงคราม พระราชาพระองค์ใดทรง
เบียดเบียนเหล่าโยธีเช่นนี้เสีย พระราชาธิบดีพระองค์นั้น ชื่อว่าผิดทั้งกองทัพ
145. โดยทำนองเดียวกันนั้น พระราชาธิบดีพระองค์ใดทรงประพฤติธรรม ทรงรุกรานนักบวช
ผู้สำรวมดี มีความประพฤติเรียบร้อย พระราชาธิบดีพระองค์นั้น ชื่อว่าผิดทางสวรรค์
146. แม่น้ำใหญ่จะตรงหรืออ้อมก็ตาม ย่อมเป็นเอง ไม่มีใครทำให้เป็นได้ฉันใด ความสงบหรือ
ความจลาจล พระราชาธิบดีผู้ทรงอำนาจอิสระก็ทรงทำเอง เพราะพระองค์ก็เป็นอธิปัต
แห่งรัฐของพระองค์

147. ลูกทำชั่วก็ถึงแม่ ลูกศิษย์ทำชั่วก็ถึงครู ชาวเมืองทำชั่วก็ถึงพระราชาธิบดี พระราชทำชั่วก็ถึงปุโรหิต
148. เมื่ออาณาประชาราษฎร์ทำดีบ้าง ทำชั่วบ้าง แบ่งออกเป็น 6 ส่วน พระเจ้าแผ่นดินก็ต้องได้ส่วนหนึ่งจากคนทั้งปวงนั้น เพราะฉะนั้นพระเจ้าอยู่หัวต้องไม่ทำชั่ว ต้องทรงทำนุบำรุงให้เจริญ โดยส่วนเดียวทรงปกครองอาณาประชาราษฎร์ให้ร่มเย็นเป็นสุขทั่วหน้า
149. ชีวิตคนพาลน้อยนัก ชีวิตของบัณฑิตมากกว่า ชีวิตของประชาชนก็คือพระเจ้าอยู่หัว พระชนม์ชีพของพระเจ้าอยู่หัวก็คือราชธรรมนั่นเอง
150. พลเมืองไม่มีผู้นำก็พินาศ มีผู้นำมากก็พินาศ มีหญิงเป็นหัวหน้าก็พินาศ มีคนหนุ่มคะนองเป็นหัวหน้าก็พินาศ
151. แม่เต่า แม่ปลา แม่ไก่ แม่โค เลี้ยงลูกฉันใด พระราชาธิบดีผู้จอมนรชน ก็ทรงบำรุงไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินให้ร่มเย็นเป็นสุขฉันนั้น
152. พระเจ้าอยู่หัวทรงรอบรู้คัมภีร์นิติศาสตร์ จนสอดคล้องในพระราชหฤทัย ทรงรอบรู้แนยต่างๆ เป็นอย่างดี ก็ย่อมจะไม่ถึงความพินาศ ทั้งยังทรงได้ช่วยชำนะทั่วรัฐมณฑล และทรงเพลิดเพลนในสวรรค
153. ท่านพราหมณ์อนันตญาณกับท่านพราหมณ์คณามิสกะ ผู้เป็นราชปุโรหิตของพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ได้รจนาคัมภีร์ราชনীติไว้ เพื่อประโยชน์ เพื่อสุขแก่ประชุมชนฉะนั้นแล

จบคัมภีร์ราชনীติเท่านี้แล

ประวัติการศึกษา และการทำงาน

ชื่อ –นามสกุล

นางสาวทิพพรรณ บุญส่งเจริญ

วัน เดือน ปี ที่เกิด

วันที่ 6 เดือนสิงหาคม พ.ศ. 2524

สถานที่เกิด

จังหวัดกรุงเทพมหานคร

ประวัติการศึกษา

ศิลปศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยม อันดับ 2)

สาขาวรรณคดีไทย ภาควิชาวรรณคดี คณะ

มนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ประวัติการทำงาน

สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์